

**Liberale grenzen aan
burgerschapseducatie**

Scriptie Politieke Theorie

28-6-2013 / Radboud Universiteit Nijmegen

Olivier van Bekkum (4077938)

Aantal woorden: 30.716

Inhoud

Waarom burgerschap? (voorwoord).....	3
De liberale samenleving in gevaar (probleemstelling).....	5
Dagger aan zet (bespreking republikeins liberalisme).....	13
Kritieken	27
Conclusie inzake Dagger.....	30
Galston aan zet (liberale visie).....	34
Kritieken	48
Conclusie inzake Galston.....	51
Dagger vs Galston (confrontatie).....	55
Liberaal grenzen aan burgerschapsonderwijs (conclusie).....	68
Literatuur.....	72

Waarom burgerschap? (voorwoord)

De afdeling wijkontwikkeling van de gemeente Amersfoort deed eind jaren negentig een oproep aan bewoners van de binnenstad om actief deel te nemen aan een werkgroep die de belangen van de binnenstadbewoners in algemene zin wilde vertegenwoordigen. Op de eerste bijeenkomst kwamen twintig mensen af en uiteindelijk gingen twaalf personen actief aan de slag. Het Binnenstad Bewoners Netwerk (BBN) was geboren (BBN, 2012).

Op het moment dat ik in 2011 als vrijwilliger actief werd voor de nieuwsbrief van het BBN stuurde een kern van vijftien vrijwilligers meerdere werkgroepen aan met eigen aandachtsgebieden zoals groen in de stad, ouderen en verkeer. Dit resulteerde in activiteiten voor de binnenstadbewoners zoals een prijsvraag voor wie het beste idee had om de binnenstad groener te maken, een koffieochtend speciaal voor ouderen in een van de cafés en een debatavond met de wethouder van verkeer.

Het BBN heeft tevens de status van wijkbeheerteam en in die hoedanigheid beheert de organisatie het buurtbudget. Deze subsidie wordt per wijk door de gemeente toegekend voor sociale projecten die burgers zelf aandragen ter verbetering van de wijk en de sociale cohesie. De regels voor de verdeling van de gelden zijn vastgelegd door de overheid maar het BBN is eindverantwoordelijk voor de verdeling van de gelden. In de praktijk betekent dit dat tijdens een gezellige avond binnenstadbewoners de door het BBN goed bevonden initiatieven presenteren. Uiteindelijk bepalen de aanwezige binnenstedelingen middels een stemronde welke projecten steun verdienen. Los van deze financiële verantwoordelijkheid maakt het BBN onderdeel uit van een convenant waarin de gemeente het BBN en andere belangengroepen zoals winkeliersverenigingen om advies kan vragen.

De geschiedenis van het BBN vertelt hoe een lokale overheid burgers weet aan te spreken en te motiveren om zorg te dragen voor een betere samenleving en actief te worden. Maar wat beweegt deze burgers nu precies om burgerschap te tonen? In mijn tijd als vrijwilliger werd mij duidelijk dat BBN'ers zich vaak inzetten vanuit hun eigenbelang. Zo schoven de organisatoren van de koffieochtend ook zelf graag aan voor een betaalbaar kopje koffie en een goed gesprek met leeftijdsgenoten uit de buurt. De groene prijsvraag kwam voort uit het verlangen van mensen die meer groen in de binnenstad wilden. Het initiatief voor de debatavond kwam van BBN'ers die klaagden dat er te vaak te hard door de smalle straatjes in het centrum werd gereden zonder dat de gemeente daar volgens hen oog voor had.

De ervaringen als BBN'er deden mij inzien dat burgers vanuit eigenbelang bereid zijn om zich in te zetten voor het algemeen belang. Deze bereidheid van burgers neemt werk en kosten uit handen van overheden en levert uiteindelijk meer draagvlak op voor overheidsbeleid. Het BBN is een geslaagd voorbeeld hiervan maar geen vanzelfsprekendheid. Andere Amersfoortse wijken hebben eveneens wijkbeheerteams, maar die kennen vaak niet meer dan een handvol vrijwilligers. Het is buiten de oude stadsmuren lastiger om Amersfoorters tot burgerschap te bewegen en ook in de binnenstad zelf is het lastig om nieuwe mensen aan het BBN te binden. De situatie van Amersfoort past derhalve

in de Europese trend dat er sprake is van een afnemende bereidheid onder Europeanen om burgerschap te tonen (Tonkens: 2008, p. 5-9).

De steun van burgers is broodnodig voor het overleven van liberale samenlevingen. Liberale democratische staten proberen dan ook hun inwoners te bewegen tot het tonen van burgerschap. Vraag blijft in hoeverre en op welke manier een moderne liberale democratische overheid mag gaan om burgers tot burgerschap te bewegen. Immers een liberale staat kan burgers niet dwingen om burgerschap te tonen, dit zou namelijk aantasting zijn van de door liberalen hartgrondig verdedigde individuele vrijheid.

Deze constatering maakte dat ik mij afvroeg in hoeverre het bevorderen van burgerschap past binnen de liberale traditie die individuele vrijheid voorop stelt. Verkenning van de liberale literatuur leerde mij dat liberale denkers het onderwijs als het aangewezen domein zien waar burgerdeugden moeten worden bevorderd. Echter in de literatuur ontbreekt een antwoord op de vraag in hoeverre een liberale overheid onderwijs mag gebruiken om burgerdeugden te bevorderen. Derhalve besloot ik om deze vraag tot het uitgangspunt te maken van mijn afstudeerscriptie. Het resultaat heeft u nu in handen.

Bij het schrijven van deze scriptie kreeg ik begeleiding van Bart van Leeuwen. Ik ben hem dankbaar voor zijn nuttige feedback. Tevens ben ik dankbaar voor de onvoorwaardelijke steun die ik tijdens de drie jaren van mijn studie van mijn echtgenote Brechtje heb gekregen. In deze periode verhuisden wij niet alleen van Amersfoort naar Zwolle maar werd ook onze zoon Tobias geboren. Het is dan ook geen kleine prestatie dat zij mij de broodnodige tijd en ruimte kon geven die ik voor mijn studie nodig had en daarom draag ik deze scriptie aan haar op.

*Olivier van Bekkum
Zwolle, 28-06-2013*

De liberale samenleving in gevaar (probleemstelling)

Geen enkele staat kan overleven zonder de steun van haar burgers. Dat geldt ook voor de liberale overheid. Helaas is de praktijk dat burgers zich binnen liberale samenlevingen steeds minder willen inzetten voor het behoud en verbeteren van liberale instituties. Liberale overheden proberen via het onderwijs burgerdeugden te stimuleren, maar waar ligt de grens? In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs hiervoor aanwenden? Dit eerste hoofdstuk presenteert deze probleemstelling en introduceert de centrale vraag van deze scriptie. Aansluitend volgt een toelichting op de methode van onderzoek. Maar dit inleidende hoofdstuk heeft allereerst aandacht voor liberale kernwaarden en verkent de achtergronden en fundamenten van de liberale staat.

Het verkennen van de liberale kernwaarden en de fundamenten van de liberale staat begint bij de klassieke liberale waarden. Een goed uitgangspunt geeft John Stuart Mill in zijn boek *On Liberty* (1859/2002). Hij stelt dat de liberale samenleving zich kenmerkt door vrijheid voor het individu. Dit betekent dat burgers binnen een liberale staat vrij zijn van dwang door de overheid om het door deze overheid gewenste gedrag te vertonen. Het enige doel waarvoor de macht van de overheid mag worden gebruikt tegen burgers is om te voorkomen dat individuen schade toe brengen aan medeburgers. Het enige gedrag waarop mensen door een samenleving kunnen worden afgerekend is gedrag dat anderen schaadt. Hierbij gaat het niet alleen om actief handelen van burgers. Het passief blijven toekijken en daarmee nalaten om schade aan medeburgers te voorkomen is eveneens aan te rekenen als schadelijk gedrag. Ook in het geval van passiviteit moet de overheid haar macht laten gelden. (Mill: 1859/2002, p. 8-9)

Liberalisme benadrukt de individuele vrijheid. Het deel van het menselijk gedrag dat voornamelijk betrekking heeft op zichzelf, zijn onafhankelijkheid, zijn recht, is absoluut. Over zichzelf, zijn lichaam en geest, is het individu soeverein. Deze liberale vrijheid is verbonden met andere basisvrijheden. Zo is er het recht van vrije meningsuiting dat nauw verbonden is met het recht van vrijheid van geweten. Ook hier geldt dat een staat geen invloed of controle op het denken van burgers mag uitvoeren. Mensen hebben binnen de liberale samenleving het recht om levensdoelen na te streven zolang medemensen niet door deze plannen worden geschaad. Deze vrijheid blijft bestaan, ook al keuren medeburgers deze levensvisies af. Hieruit volgt volgens Mill ook de vrijheid van vereniging hetgeen betekent dat burgers het recht hebben om samen te komen en groepen te vormen. Ook hier geldt dat deze groepsvorming geen schadelijke gevolgen mag hebben voor medeburgers. Samenlevingen die deze vrijheden niet kennen zijn niet aan te merken als een vrije samenleving (Mill: 1859/2002, p. 10).

Het principe van individuele vrijheid maakt mensen onafhankelijk van elkaar en zorgt er voor dat zij zich door niets anders laten leiden dan hun eigen wil, aldus Alexis de Tocqueville in zijn boek *Democracy in America* (1835/1998). De Tocqueville claimt dat de onafhankelijkheid die burgers in het privé leven genieten, maakt dat zij dezelfde vrijheid verlangen binnen het politieke domein. Burgers die persoonlijke vrijheid kennen streven ook naar politieke vrijheid. Dit maakt dat deze burgers ook streven naar vrije instituties zoals bijvoorbeeld parlementen die voortkomen uit vrije verkiezingen. Vrije burgers prefereren te leven in een staat waarbinnen zij zelf hun staatshoofden en bestuurders kunnen kiezen. Vrije regeringen zorgen er voor dat individuele vrijheid beschermd blijft, maar op het moment dat de vrije regering wegvalt, valt ook de bescherming van de individuele vrijheid weg (De Tocqueville: 1835/1998, p. 341).

Vrijheid en gelijkheid van burgers kan volgens De Tocqueville twee gevolgen hebben. Er bestaat de mogelijkheid dat volledige vrijheid en onafhankelijkheid mensen leidt naar anarchie. Het tweede meer waarschijnlijker gevolg is dat burgers in volledige vrijheid en gelijkheid zich dienstbaar op gaan stellen ten opzichte van de vrije regering. Vrije naties zullen de tweede mogelijkheid nastreven en de dreiging van anarchie tegengaan. Gelijkheid maakt mensen politiek onafhankelijk. Burgers zullen streven naar behoud van hun onafhankelijkheid, hetgeen betekent dat zij inzien dat zij zich dienstbaar moeten opstellen ten opzichte van de vrije regering (De Tocqueville: 1835/1998, p. 341-342)

Moderne liberale democratieën zijn ook niet zelfvoorzienend concludeert Francis Fukuyama in zijn boek *The End of History and the Last Man* (2006). Het voortbestaan van de liberale gemeenschap wordt volgens hem niet gegarandeerd doordat rationele individuen hun eigenbelang nastreven maar de samenleving kan enkel overleven doordat de verschillende groeperingen binnen de samenleving beseffen dat liberale normen onmisbaar zijn om als groepering te kunnen voortbestaan. Op korte termijn houdt deze manier van redeneren de verschillende gemeenschappen binnen de liberale staat in stand, maar op langere termijn tasten de liberale waarden de geslotenheid van deze gemeenschappen aan. Op dat moment ontstaat er het besef dat de liberale staat zonder steun van burgers en hun bereidheid om burgerdeugden te tonen niet kan voortbestaan (Fukuyama: 2006, p. 326-327)

Waar het gaat om burgerdeugden is het werk van Robert Putnam zoals omschreven in zijn boek *Making Democracy Work* (1993) onmisbaar. Deze wetenschapper heeft aangetoond dat burgerdeugden voortkomen uit het vertrouwen dat burgers in elkaar hebben. Putnam en zijn assistenten vergeleken verschillende Italiaanse regio's en toonden aan dat ondanks dat al deze regio's eenzelfde soort instituties kenden er op het gebied van burgerschap verschillend werd gepresteerd. Zijn verklaring voor deze variatie was niet het verschil in inkomen of opleidingsniveau van de burgers, maar een verschil in de mate van het tonen van burgerlijke deugden door inwoners van deze regio's. Putnam beschrijft de situatie waarbinnen burgers op elkaar vertrouwen en gaan samenwerken. Een eenvoudig voorbeeld hiervan is het voorbeeld van twee boeren die allebei de oogst moeten binnenhalen en

daarvoor elkanders hulp nodig hebben. Door onderling af te spreken eerst bij de een en vervolgens bij de ander aan de slag te gaan kan oogst goed binnenkomen. Op het moment dat de oogst bij de eerste boer binnen is, vertrouwt de tweede boer er op dat na de geboden dienst ook zijn oogst gezamenlijk wordt binnengehaald. Mocht de eerste boer er voor kiezen de tweede boer niet te helpen, dan zal in het volgende oogstseizoen de tweede boer de eerste niet helpen. De eerste boer beseft dit ook en ziet dit ook als een reden om te helpen bij het binnenhalen van een oogst waarvan hij niet direct profiteert. Dit onderlinge vertrouwen tussen burgers kwalificeert zich als sociaal kapitaal. Anders dan persoonlijk gewin is dit sociale kapitaal een publiek goed waar alle burgers van profiteren. In de situatie van burgerdeugden vertaalt sociaal kapitaal zich naar het vertrouwen dat burgers hebben dat op het moment dat zij door de samenleving gewenst gedrag vertonen ook andere burgers hetzelfde gedrag vertonen. Dit vertrouwen dat anderen het gewenste gedrag vertonen kan voortkomen uit heersende normen waaraan burgers willen voldoen. Denk daarbij aan inwoners van een woonwijk die gewend zijn om in de herfst hun wijk schoon te houden door alle gevallen bladeren op te harken. Deze mensen vertrouwen er op dat als andere burens ook bladeren opruimen, deze bladeren niet door de wind mee kunnen worden genomen naar hun leeg geharkte voortuin. Nieuwkomers worden niet alleen op de harkplicht gewezen, maar voelen zich verplicht om aan deze sociale norm te voldoen. Doordat zij vrezen anders door hun wijkgenoten met de nek worden aangekeken, werken zij mee aan het publieke goed van een herfstbladvrije wijk (Putnam: 1993, p. 163-176).

Het tonen van burgerdeugden door burgers is geen automatisch gegeven binnen de liberale samenleving. Er kan geen sprake van zijn dat alle burgers burgerdeugden willen tonen, maar het is een feit dat er een minimaal aantal burgers moet zijn om het voortbestaan van de liberale democratische samenleving te kunnen garanderen. Hier schuilt dan ook een gevaar voor bestaande liberale samenlevingen. Wetenschappers waarschuwen dat de kritische grens van het minimaal aantal betrokken burgers binnen bestaande democratische samenlevingen wel is bereikt. Daar komt bij dat de verwachting is dat steeds minder burgers de broodnodige burgerdeugden tonen. Will Kymlicka (2002, p. 293) claimt dat uit onderzoek blijkt dat binnen vele moderne deliberatieve democratieën steeds minder mensen zich geroepen voelen om politiek te participeren in hun samenleving. Een afnemend aantal burgers staat open voor een kritische onderlinge dialoog en het kritisch volgen van autoriteiten. Veel burgers lijken vervreemd van of staan onverschillig tegenover het politieke proces. Politiek theoretici wijzen op het belang van burgerdeugden en actieve burgers terwijl tegelijkertijd duidelijk wordt dat burgerdeugden en mondige burgers steeds minder vaak voorkomen binnen liberale deliberatieve democratieën. Apathie en het terugtrekken van burgers in de vertrouwde kring van familie en vrienden, persoonlijke projecten en het nastreven van carrièredromen zijn toenemende trends die het aanbod van actieve burgers doet slinken. (Kymlicka: 2002, p. 293).

De afnemende bereidheid van burgers om burgerdeugden te tonen is problematisch voor liberale overheden. Zeker in een tijd waarin overheden meer beroep doen op deugden zoals

fatsoen en respect voor diversiteit en vaardigheden zoals zelfredzaamheid van leden van de samenleving. Overheden springen op deze ontwikkelingen in. Zo wijst Tonkens (2008, p. 5) er op dat scholen in Nederland en andere Europese staten door overheden worden verplicht om les te geven in burgerschapsvorming. Ook het bestaan van Europese programma's zoals de oprichting van het European Charter of Active Citizenship en het initiatief 'Citizens for Europe' onderbouwen het toenemende belang dat liberale overheden hechten aan het bevorderen van burgerschapsdeugden en politieke participatie. Immers beide programma's richten zich op het meer betrekken van burgers en burgerorganisaties bij Europese besluitvorming. Deze initiatieven bewijzen dat in Europa de vraag hoe burgerdeugden en politieke participatie binnen en buiten het onderwijs moeten worden gestimuleerd een urgente en actuele kwestie is (Tonkens: 2008, p. 5-9).

Het succes van overheidsbeleid in moderne welvaartsstaten zoals die in Europa is afhankelijk van de mate waarin burgers dit beleid opvolgen en uitvoeren. De welvaartstaat is overigens een bredere staat dan de klassiek liberalen zoals John Stuart Mill en Alexis de Tocqueville voor ogen hadden en daarmee moet er ook een bredere invulling worden gegeven aan burgerschap en burgerschapsdeugden. Enkel elkanders rechten respecteren is binnen de moderne liberale welvaartstaat niet voldoende. Burgers moeten bijvoorbeeld ook bereid zijn bij te dragen aan publieke goederen waar allen van profiteren zoals een goed functionerende gezondheidszorg. Het is daarom niet vreemd dat steeds meer politiek theoretici oproepen tot het formuleren van een goede theorie over burgerschap. Gezien in dit licht bestaan er twee soorten burgerschapstheorieën. De eerste soort richt zich enkel op rechten en plichten van burgers. De tweede soort kijkt verder dan de wettelijke status van leden van een samenleving en betreft ook gedrag en verantwoordelijkheden van burgers in haar theorie. Theorieën van de eerste soort volgen de basisstructuur zoals John Rawls die beschrijft in zijn boek *A Theory Of Justice* (1971). Deze basisstructuur bestaat uit grondwettelijke rechten, politieke besluitvormingsprocessen en sociale instituten. Rawls stelt dat deze basisstructuur het belangrijkste onderdeel van zijn theorie is. Burgerschapstheorieën gebaseerd op de basisstructuur zijn daarmee theorieën over rechten en plichten van leden van een samenleving. Theorieën van de tweede soort kijken verder dan de door Rawls omschreven basisstructuur. Hierbij ligt naast de focus op rechten en plichten ook de aandacht op identiteit, gedrag en verantwoordelijkheden van burgers. Discussies over burgerschap kunnen het debat over een rechtvaardige samenleving niet vervangen. Dit zou van debatten over burgerschap niet meer maken dan in een nieuw jasje gestoken debatten over rechtvaardigheid. Een theorie over burgerschap moet echter als een onderdeel van een theorie over rechtvaardigheid worden gezien. De theorie over burgerschap dient in kaart te brengen hoe burgerdeugden en politieke participatie moeten worden gestimuleerd. (Kymlicka: 2002, p. 285-287).

De noodzaak om burgers binnen een liberale samenleving te bewegen tot burgerdeugden komt zoals gesteld voort uit het gegeven dat op het moment dat een liberale samenleving de steun van haar burgers ontbeert, deze burgers individuele rechten en vrijheden dreigen te

verliezen die door deze overheid worden beschermd. Binnen de invloedssfeer van de moderne liberale overheid behoort het domein van het onderwijs en in de praktijk worden scholen door overheden gestimuleerd om leerlingen burgerschapsdeugden bij te brengen. Davies, Gorard en McGuinn (2005) bevestigen dat burgerschap kan worden aangeleerd mits opvoeders en onderwijzers er bij de schooljeugd maar op tijd bij zijn. De drie auteurs zien overeenkomsten tussen burgerschap en karaktervorming. Als onderwijzers op scholen een goed karakter stimuleren, ligt een samenleving met betrokken burgers binnen handbereik. Maar dan moet burgerschap wel op de juiste manier bij worden gebracht, waarschuwen Abowitz en Harnish (2006). Anders bestaat de oogst alleen uit sceptische burgers die het nut van burgerschapsdeugden niet inzien. Immers de jeugd is snugger genoeg om ideaalplaatjes te doorprikken. Frazer (2007) benadrukt het belang dat onderwijzers leerlingen groot moeten brengen met gevoel voor politiek om zo de jeugd politiek en maatschappelijk betrokken te maken, maar erkent dat het opleggen van vaardigheden die bij burgerschap horen, ingaan tegen de liberale gedachte dat leden van een samenleving zelf mogen bepalen in hoeverre zij zich als actief burger gedragen. De constatering van Frazer brengt hierbij het dilemma in beeld waarmee moderne liberale denkers kampen, namelijk het gegeven dat de liberale overheid niet het recht heeft om bij burgers het door de overheid gewenste gedrag af te dwingen. De Europese praktijk om onderwijsinstellingen te verplichten om het vak burgerschapsvorming te geven kan eveneens niet aan deze spanning tussen het respecteren van liberale individuele vrijheid en het door de overheid bevorderen van burgerdeugden voorbijgaan.

Ondanks het gegeven dat burgerschap en de bevordering van burgerdeugden binnen de liberale samenleving de aandacht heeft van politiek theoretici, blijft de vraag onbeantwoord hoe binnen een liberale samenleving burgerschap het beste kan worden bevorderd. De meeste theoretici concluderen dat burgers binnen een liberale samenleving rechten hebben maar binnen het aandachtsgebied van burgerschap ontbreekt een visie op de plichten van burgers en hoe deze plichten bestaande burgerrechten kunnen en mogen beperken. Ongetwijfeld zijn er goede redenen voor deze terughoudendheid, maar de vraag hoe binnen een liberale samenleving burgerschap het beste kan worden bevorderd verdient een antwoord gezien het feit dat burgers steeds minder burgerschapsdeugden tonen. In de huidige crisis dreigen liberale samenlevingen de belangrijke steun van hun burgers te ontberen. Ondermeer dalende opkomstcijfers bij verkiezingen en een afnemend aantal leden van politieke partijen onderschrijven dit, maar daar staat wel tegenover dat burgers actiever het debat op zoeken over onderwerpen die hen raken middels nieuwe initiatieven zoals burgerfora die gevraagd en ongevraagd beleidsmakers advies geven (Kymlicka: 2002, p. 316-317). Wellicht is er sprake van een verschuiving van burgerlijke betrokkenheid, maar dit neemt niet weg dat de huidige debatten en theorieën over burgerschap terug te leiden zijn tot de oudere theorieën en debatten over de rechtvaardige samenleving. Daarbij lijkt het er op dat de huidige theorieën over burgerschap niet meer zijn dan oude wijn in nieuwe zakken (Kymlicka: 2002, p. 316 - 319).

Centrale vraag

Met in acht name van de crisis waarin burgerschap binnen liberale samenlevingen verkeert, is het mijns inziens hoog tijd dat er een nieuwe theorie komt die duidelijk definieert hoe burgerschap en burgerdeugden middels het onderwijssysteem onder leden van een liberale samenleving moet worden gestimuleerd zonder dat liberale rechten van burgers worden geschonden.

Binnen het onderwijsbeleid van de liberale overheid bestaat echter een spanning daar de liberale overheid niet het recht heeft om jonge burgers zoals scholieren tot door de overheid gewenst gedrag te dwingen omdat liberale waarden individuele vrijheid beschermt tegen overheidsinvloeden. Deze scriptie neemt dit liberale vraagstuk tot kern van haar onderzoek en probeert een antwoord te formuleren op onderstaande centrale onderzoeksvraag:

In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen?

Methode van onderzoek

Om de centrale vraag te kunnen beantwoorden, richt ik mij op een breed literatuuronderzoek dat de focus richt op moderne liberale denkers die zich bezig houden met burgerschap. Voordat ik in detail tred over deze liberale visies is het goed om aan te tekenen dat binnen het domein van de politieke theorie twee belangrijke soorten visies op burgerschap bestaan, namelijk een republikeinse en een liberale visie (Leydet, 2011).

Het republikeinse model van burgerschap gaat uit van een samenleving waarbinnen alle leden deelnemen aan het besluitvormingsproces. Volgens republikeinen onderscheidt een burger zich door deelname aan deliberatie en besluitvorming van een onderdaan. Republikeinen hameren er op dat burgers niet passief kunnen blijven en politiek actief moeten worden binnen de gemeenschap. De liberale invalshoek contrasteert met de republikeinse benadering en ziet burgerschap als een wettelijke status waaraan rechten kunnen worden ontleend. Liberalen bestempelen politieke vrijheid als een belangrijk onderdeel van de individuele vrijheid om vrij te zijn van overheidsbemoeienis en invloed van medeburgers. Liberalen claimen dat burgers hun vrijheid in de privé sfeer genieten en niet binnen het publieke domein (Leydet, 2011).

Op het eerste gezicht onderscheiden beide modellen twee soorten burgerschap namelijk burgerschap als een politieke relatie met medeburgers of burgerschap als wettelijke status. Of de burger is een blijde en actieve politieke actor van belang of deze persoon neemt met tegenzin publieke taken op zich. Hieruit kan worden afgeleid dat republikeinen de liberalen verwijten geen oog te hebben voor het algemeen belang en dat liberaal burgerschap enkel gericht is op het eigen belang. Het liberale en het republikeinse model mogen niet enkel worden gezien als tegenovergesteld, maar staan in elkanders verlengde. Politieke vrijheid is noodzakelijk voor individuele vrijheid. Bescherming door de overheid kan niet alleen worden genoten, maar moet ook worden veilig gesteld. Passief burgerschap vraagt actieve

betrokkenheid van burgers. De vraag is of men kan verwachten dat passieve burgers betrokken kunnen worden bij actief burgerschap. Er bestaat echter geen helder antwoord op deze kwestie maar vanuit deze stelling is af te leiden dat burgers die liever niet actief zijn, zich toch moeten openstellen voor het publieke debat. Om passief te kunnen zijn, moeten deze burgers bereid zijn hun verworven vrijheden te verdedigen (Leydet, 2011).

Met de republikeinse visie in het achterhoofd heeft Richard Dagger een republikeins liberale theorie uitgewerkt waarin hij voorschrijft hoe burgers zich binnen een republikeins liberale samenleving moeten opstellen. Binnen het liberale spectrum neemt Dagger een republikeins standpunt in zonder dat hij de kernwaarden van het liberalisme negeert. Zijn visie verdient daarom de aandacht van politiek theoretici die zich buigen over de vraag in hoeverre liberale overheden middels onderwijs burgerdeugden mogen stimuleren. Bestudering van het werk van Dagger kan leren dat er daadwerkelijk een republikeins liberaal realiseerbaar ideaal bestaat waarbinnen het in deze scriptie geschetste probleem kan worden opgelost. Het tweede hoofdstuk *Dagger aan zet* van deze scriptie bespreekt en bekritiseert het boek *Civic Virtues* (1997) van Richard Dagger. De vraag die deze scriptie met betrekking tot het werk van Dagger dan ook stelt is of het mogelijk is om republikeinse en liberale uitgangspunten te combineren en tot een evenwichtig antwoord te komen op de gestelde centrale vraag.

Een liberale theorie van burgerschap wordt gepresenteerd door William Galston. Gelijk Dagger benoemt ook hij het belang van burgerschapsdeugden, maar presenteert hij een visie die het republikeinse gedachtegoed verwerpt. Zijn centrale thesis in zijn boek *Liberal Purposes* (1998) is dat de moderne liberale staat het beste kan worden gezien als een gezamenlijke onderneming. Binnen dit samenwerkingsverband beschermen burgers individuele rechten en houden zij tegelijkertijd oog voor het algemeen belang. Galston beschrijft op basis van liberale normen en waarden welke rechten maar ook plichten burgers naar elkaar en naar de liberale overheid toe hebben. Deze liberale visie verdient de aandacht van politiek theoretici omdat Galston een visie presenteert die verder gaat dan een klassieke verdediging van burgerrechten. Het werk van Galston geeft antwoord op de vraag hoe burgerdeugden en burgerplichten er binnen een liberale samenleving uitzien en dat maakt zijn boek een belangrijk bron voor deze scriptie. Immers vanuit deze visie kan er op liberale leest een antwoord worden gegeven op de vraag in hoeverre een liberale overheid daadwerkelijk via het onderwijs burgerdeugden mag bevorderen. Het derde hoofdstuk *Galston aan zet* geeft de positie van Galston weer en bekritiseert deze. Dit hoofdstuk geeft vanuit het liberale standpunt van Galston een antwoord op de centrale vraag van deze scriptie.

Na bestudering van het werk van Galston en Dagger confronteer ik in het vierde hoofdstuk *Dagger vs Galston* beide visies om te zien welke visie daadwerkelijk een beter antwoord biedt op de centrale vraag van deze scriptie. Voordat ik tot een antwoord op de centrale vraag kan komen, betrek ik ook de visies van andere liberale denkers zoals Stephen Macedo en Will Kymlicka in de confrontatie tussen Dagger en Galston. Langs deze weg kom ik tot een

liberaal antwoord op de centrale vraag die ik uiteindelijk in het laatste hoofdstuk *Liberale grenzen aan burgerschapseducatie* presenteer. Kern van mijn conclusie is dat de liberale overheid de plicht heeft alle burgers gelijke kansen te geven om succesvol te zijn in de liberale samenleving. De liberale overheid moet het onderwijs daarom gebruiken om alle burgers de noodzakelijke vaardigheden en deugden bij te brengen, maar daar ligt dan gelijk de grens. De liberale overheid mag niet afdwingen dat burgers tegen hun eigen vrije wil de in het onderwijs opgedane vaardigheden en burgerdeugden uitoefenen.

Met het antwoord op de vraag in hoeverre een liberale overheid het onderwijs mag gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen meen ik een stap dichterbij een liberale theorie van burgerschap die hard nodig is daar het aantal actief betrokken burgers binnen liberale samenlevingen drastisch afneemt.

Dagger aan zet (bespreking republikeins liberalisme)

In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen? Een republikeins liberaal antwoord op deze centrale vraag komt van Richard Dagger. Voordat zijn antwoord kan worden gegeven, wordt eerst de positie van het republikeins liberalisme verkend met betrekking tot burgerschap, onderwijs, samenleving, burgerdeugden en mogelijke conflicten tussen burgers en overheid over de invulling van het republikeins liberale onderwijs. Vervolgens breng ik de belangrijkste kritieken op de visie van Dagger met betrekking tot burgerschap in beeld. Aansluitend stel ik de vraag in hoeverre het republikeins liberalisme een antwoord kan geven op de centrale vraag van deze scriptie.

Republikeins liberalisme

Daar waar het liberalisme individuele rechten en persoonlijke autonomie benadrukt, wijzen de republikeinen er juist op dat burgerlijke deugd en publieke verantwoordelijkheid de belangrijkste waarden in de samenleving zijn. Hierin schuilt een spanning tussen republicanisme en liberalisme. Dagger stelt dat doordat het liberalisme vasthoudt aan het belang van individualiteit en autonomie deze stroming niet neutraal tegenover burgerplichten kan staan. Volgens hem heeft het liberalisme net zoals het republicanisme belang bij burgerlijke deugden die autonomie en individuele rechten veiligstellen. Dit uitgangspunt maakt het volgens Dagger mogelijk om liberalisme en republicanisme te combineren en zo te komen tot een antwoord op de vraag hoe om moet worden gegaan met de spanning tussen rechten en plichten van burgers (Dagger: 1997, p. 3-7).

Republicanisme is volgens Dagger afkerig van afhankelijkheid en derhalve streven republikeinen naar de ideale situatie waarin de burger regeert en gelijktijdig wordt geregeerd. Vrijheid betekent dat burgers niet alleen deel kunnen nemen aan een bestuur, maar ook in staat zijn om zichzelf te besturen. Hierbij is het volgens Dagger belangrijk dat een regering zich baseert op wetgeving hetgeen betekent dat burgers enkel onderworpen zijn aan de wet en niet aan politieke leiders of andere individuele heersers. Autonomie van de burger staat gelijk aan zelfbestuur door de burger. Dagger benadrukt dat autonomie moet worden gecultiveerd en ontwikkeld. Burgers moeten dus leren autonoom te worden (Dagger: 1997, p. 14-17).

Burgerschap

Burgerschap en burgerlijke deugden verwijzen naar de rol die leden van de samenleving hebben. Burgerschapsdeugd vertaalt zich naar datgene wat leden van een samenleving geacht worden te doen. Door op deze wijze te handelen plaatst de burger het publieke goed boven zijn privébelang. Hierdoor wordt burgerdeugd een sleutelbegrip binnen het republikeins liberalisme (Dagger: 1997, p. 13-14).

Dagger doet daarom een beroep op burgers om zes deugden te tonen die essentieel zijn voor het republikeins-liberale burgerschap. Deze zes deugden helpen om persoonlijke autonomie en gevoel van gemeenschap te ontwikkelen (Dagger: 1997, p. 196). De zes deugden zijn:

1. Respect voor de individuele rechten
2. Het respecteren en waarderen van autonomie (van zichzelf en van medeburgers).
3. Tolerantie ten opzichte van andere meningen en overtuigingen.
4. Het vermogen tot fair play (vermogen om samen te werken en op medeburgers te kunnen vertrouwen).
5. Het koesteren van het burgerlijke geheugen (een gevoel van gehechtheid aan plaats en medeburgers).
6. Actief burgerschap in de gemeenschap.

Burgerschap vereist dat er verder wordt gekeken dan naar de juridische status van de burger. De focus moet volgens Dagger liggen op de ethische dimensie en actief burgerschap betekent een actieve deelname aan het openbare leven en is meer dan het regelmatig uitbrengen van een stem. Deelname is tevens meer dan het nastreven van persoonlijke belangen. Actief burgerschap beschermt niet alleen de belangen van alle burgers, maar maakt volgens het republikeins liberalisme van burgers ook betere mensen. Op het moment dat iemand handelt als burger, spreekt deze niet enkel als ouder of werknemer maar vanuit een perspectief waarin al deze rollen samenvallen (Dagger: 1997, p. 100-101).

De republikeins liberale opvatting van burgerschap combineert respect voor individuele vrijheden en rechten van burgers met de acceptatie van de noodzaak van het nastreven van ethisch burgerschap dat mensen niet alleen integreert in de samenleving maar burgers ook stimuleert zich zelf verder te ontwikkelen (Dagger: 1997, p. 104).

Assurance game

Een ideale republikeins liberale samenleving staat volgens Dagger gelijk aan een assurance game waarin burgers elkaar niet alleen kennen maar ook zorg voor elkaar dragen en burgers zichzelf niet alleen maar zien als consumenten van de voordelen van de gemeenschap. Onder een assurance game wordt verstaan een conflictsituatie waarin betrokkenen moeten kiezen tussen hun eigen veiligheid of juist samenwerking met als opzet de realisatie van een gemeenschappelijk doel. Een voorbeeld hiervan is de hertenjacht (Lieshout: 2007, p. 191). Hieraan doen twee jagers mee die samen een hert kunnen vangen, maar ook individueel er voor kunnen kiezen op hazen te jagen waarvoor geen tweede jager nodig is. Hier staat tegenover dat een hert meer waarde heeft voor beide jagers samen. De vangst van een hert is derhalve te prefereren boven de vangst van een haas. Los van elkaar besluiten beide partijen of zij voor een hert gaan en daarbij vertrouwen op de medewerking van de partner, of toch kiezen voor de zekerheid van de hazenjacht. In de assurance game van Dagger wordt verondersteld dat beide partijen elkaar hebben leren kennen en waarderen. Beide jagers

kunnen daardoor op elkanders inzet vertrouwen waardoor een gezamenlijke samenwerking veilig wordt gesteld en de realisatie van het gezamenlijke doel wordt gerealiseerd (Dagger: 1997, p. 112).

De assurance game staat in contrast met het prisoner's dilemma. Een voorbeeld (Lieshout: 2007, p. 191) hiervan is bijvoorbeeld het dilemma waarin twee daders op verdenking van een en hetzelfde misdrijf vast zitten. Beide verdachten worden apart verhoord en staan niet met elkaar in contact maar krijgen van de rechercheurs te horen dat als er niet wordt gepraat, elk een jaar gevangenisstraf krijgt. Beide gevangenen krijgen de mogelijkheid om te getuigen tegen de ander met als beloning strafvermindering. Op het moment dat ene ondervraagde getuigt terwijl de ander blijft zwijgen gaat de getuigende persoon vrijuit en krijgt de zwijger drie jaar cel. Maar als de andere verdachte ook getuigt krijgen beide mannen twee jaar cel. Zwijgen betekent de kans op een zwaardere straf, terwijl bekennen betekent dat de straf minder zwaar is dan de maximale celstraf van drie jaar. Omdat de gedetineerden niet met elkaar in contact staan, kunnen ze niet afspreken allebei te zwijgen en slechts een jaar cel uit te zitten. Het vertrouwen ontbreekt bij beiden dat ook de ander zal zwijgen en dit leidt er toe dat beide gevangenen tot de rationele conclusie komen dat zij het beste tegen elkaar kunnen getuigen. Anders dan in het prisoner's dilemma kunnen de spelers binnen de assurance game van Dagger elkander wel vertrouwen en is het rationeel om in het kader van het algemeen belang te handelen (Dagger: 1997, p. 112).

Het vertrouwen dat nodig is om tot een assurance game te komen, ontstaat volgens Dagger op het moment dat burgers zich onderdeel voelen van de gemeenschap. Des te kleiner een gemeenschap zoals bijvoorbeeld een stad is, des te eerder burgers geneigd zijn om burgerdeugd te tonen en deel te nemen aan het bestuur van de gemeenschap. Uit deze redenering van Dagger volgt zijn constatering dat gemeenschappen niet ongelimiteerd kunnen groeien en het verstandig is om bijvoorbeeld steden kunstmatig klein en overzichtelijk te houden voor burgers. De ideale broedplaats voor burgerschap zijn volgens hem steden die 10.000 tot 250.000 inwoners hebben, waarvan de meeste bewoners meer dan 20 jaar in de stad hebben gewoond. Om deze steden in stand te houden, moet de landelijke overheid de economie van deze steden verbeteren en diversifiëren. Daarnaast kan de overheid steden van elkaar scheiden middels groene zones waar niet mag worden gebouwd. Bestaande metropolen met meer dan 250.000 burgers binnen haar grenzen moeten inwoners stimuleren om elders te gaan wonen. Het te verwachten probleem hierbij is dat niet iedereen zijn of haar stad zal willen verlaten. Binnen metropolen moet er dan ook worden gedecentraliseerd. Decentralisatie behelst dat een grotere stad wordt opgedeeld in kleinere deelgemeenten (Dagger: 1997, p. 166-168).

De decentralisatie moet niet alleen terug te zien zijn in de politieke structuur, maar ook in het ontwerp van de openbare ruimte en de burgerparticipatie, hetgeen betekent dat burgers niet alleen in hun wijk maar ook namens hun deelgemeente actief zijn. Op deze wijze vergroot decentralisatie gemeenschapszin en wordt volgens Dagger het ideale klimaat voor

een assurance game geschapen, namelijk een gemeenschap waarin burgers oog voor elkaar en voor het algemeen belang hebben (Dagger: 1997, p. 171).

De assurance game veronderstelt dat de betrokken burgers rationeel en voorwaardelijk altruïstisch zijn. Deze mensen zijn altruïstisch omdat zij de belangen van anderen in aanmerking nemen en bereid zijn om af te zien van free-ridergedrag. Onder free-ridergedrag wordt de houding bedoeld dat burgers wel profiteren van door medeburgers gerealiseerde publieke goederen, maar daar zelf niet aanbijdragen. Maar volgens Dagger zijn betrokkenen niet bereid om samen te werken als ze denken dat anderen zullen profiteren van hun samenwerking zonder hun deel bij te dragen. Er wordt pas samengewerkt als alle partijen de informatie en de verzekering hebben dat de anderen zich daadwerkelijk zullen inzetten voor het algemeen belang. Als dit niet het geval is, degenereert de assurance game tot een prisoner's dilemma (Dagger: 1997, p. 171).

Vijf factoren bepalen of er een prisoner's dilemma of een assurance game wordt gespeeld. Dagger (1997, p. 113-115) benoemt deze vijf factoren als volgt:

Omvang: des te groter de groep, des te kleiner de kans op samenwerking. Kleine groepen moedigen solidariteit en wederkerigheid aan omdat de individuele bijdrage meer zichtbaar en meer betekenisvoller is. Een individuele bijdrage is niet verwaarloosbaar.

Stabiliteit: Des te stabielere een groep, des te groter de kans om uit te komen in een assurance game. Stabiliteit ontstaat als groepen over een langere periode eenzelfde samenstelling houden. Een reden hiervoor is dat de leden van een stabiele groep beseffen dat ze bezig zijn met een voortdurende onderneming gericht op algemeen belang waar allen van profiteren. Stabiliteit legt het fundament voor solidariteit omdat betrokkenen elkaar leren kennen en waarderen als medeburgers. Solidariteit en stabiliteit zijn daarom met elkander verbonden.

Eerlijkheid (fairness): Degenen die geloven dat ze eerlijk en gelijk worden behandeld zien hun inspanningen in de coöperatieve onderneming als bijdragen aan het welzijn van de groep en daarmee dus aan hun eigen welzijn. Om een assurance game gaande te houden, moeten mensen daarom inzien dat ze eerlijk en gelijk worden behandeld maar hiervoor is het niet noodzakelijk dat er sprake is van een absoluut gelijke verdeling van middelen.

Communicatie: Een assurance game is mogelijk zolang alle betrokken ervan overtuigd zijn dat alle anderen daadwerkelijk hun bijdrage leveren. Deze verzekering is sneller verkregen in een kleinere dan in een grotere groep en dit maakt communicatie tussen de leden van de samenleving cruciaal om de assurance game te laten slagen.

Participatie: Des te groter de participatie van de burgers aan de samenleving, des te groter de kans dat deze leden van de samenleving de samenwerking aangaan. Burgers leren elkaar kennen en waarderen en identificeren zich met elkaar, hierdoor zullen zij eerder tot samenwerking overgaan. Identificatie bevordert solidariteit en solidariteit moedigt burgers

aan deel te nemen aan een assurance game. Participatie hoeft niet alleen in het politieke domein plaats te vinden om tot solidariteit te komen. Ook andere vormen van samenwerking en associatie zoals bijvoorbeeld in kerkgemeenschappen en sportverenigingen brengen mensen bij elkaar en bevordert de communicatie en solidariteit.

Omvang, stabiliteit, eerlijkheid, communicatie en participatie zijn kernwaarden die houvast geven om het republikeins liberale ideaal te bereiken in een wereld waarin staten groter groeien, bevolking mobieler wordt en tradities dreigen te verdwijnen (Dagger: 1997, p. 116).

Stemplicht

Om er voor te zorgen dat de liberale samenleving fungeert als een assurance game en niet als een prisoner's dilemma moet politieke participatie worden bevorderd. Er bestaan vele manieren om politieke participatie te stimuleren en Dagger meent dat deelname aan het politieke debat en het bestuur het beste worden gestimuleerd door burgers een stemplicht op te leggen (Dagger: 1997, p.145- 146).

Dagger pleit er voor om burgers vrij te laten in hun keuze om te gaan stemmen, maar wel wil hij kiesgerechtigde burgers verplichten zich eenmalig te registreren als kiesgerechtigd. Burgers die weigeren zich te registreren mogen volgens Dagger worden beboet. Burgers hebben dus de plicht zich te registreren als kiezer en het recht om te stemmen. Deze aanpak past volgens Dagger binnen de republikeins liberale visie die wijst op republikeinse plichten van burgers en de liberale waarde van vrijwaring van overheidsingrijpen. Dagger wil met deze verplichting het belang van stemmen benadrukken. (Dagger: 1997, p. 149-150)

Het dwingen van mensen om te gaan stemmen druist in tegen het liberale gedachtegoed dat juist rechten en individuele vrijheden vooropstelt. Dagger claimt dat individuele rechten en vrijheden afhankelijk zijn van het verantwoordelijkheidsgevoel van burgers. Op het moment dat burgers niet gaan stemmen worden medeburgers die wel gaan stemmen door dit gedrag benadeeld. Immers verkiezingsuitslagen zijn op het moment dat kiezers wegblijven bij de stembussen geen betrouwbare weergave meer van wat de kiesgerechtigde bevolking daadwerkelijk wil. Derhalve meent Dagger dat burgers die niet stemmen de individuele vrijheden en rechten van wel stemmende medeburgers benadelen en dat het daarom gerechtvaardigd is om alle burgers er middels een boete te dwingen om zich als kiezer te registreren (Dagger: 1997, p. 147-150).

De verplichting voor burgers om zich aan te melden als kiesgerechtigde moeten duidelijk maken dat democratie en een vrije vorm van bestuur geen gegeven rechten zijn, maar dat elke burger bereid moet zijn verantwoordelijkheid te dragen en het nodige te doen om de liberale democratische samenleving in stand te houden. Het doel is dat burgers door de stemplicht gaan nadenken over politieke vraagstukken en met elkaar in debat gaan over wat hun liberale samenleving nodig heeft. Dagger streeft echter naar meer dan de invoering van een registratieplicht voor kiesgerechtigde burgers. Hij schetst het republikeinse liberale ideaal waarin de politieke marktplaats waarin compromissen worden gesloten verandert in

een forum waar burgers in debatvorm voorkeuren uitspreken alvorens er besluiten worden genomen. Het republikeins liberale ideaalbeeld van de liberale samenleving laat zich dan ook het best omschrijven als een deliberatieve democratie (Dagger: 1977, p. 150-152).

Fair play

Als er de situatie ontstaat waarin burgers samenwerken en een publiek goed realiseren waar alle burgers van kunnen profiteren, ontstaat er volgens Dagger tussen deze burgers een speciale band. Een voorbeeld van een publieke goed is bijvoorbeeld kwalitatief hoogstaande gezondheidszorg waar alle burgers gebruik van kunnen maken. Doordat alle burgers toegang hebben tot medische zorg ontstaat er een speciale band tussen deze mensen. Zij zijn onderdeel geworden van een coöperatieve onderneming waarvan allen kunnen profiteren (Dagger: 1997, p. 46).

Op het moment dat deze onderneming is gerealiseerd binnen een gemeenschap, valt deze samenleving volgens Dagger onder het principe van fair play. Dit principe stelt dat alle burgers die deel nemen aan een coöperatieve onderneming en genieten van het door de coöperatieve onderneming opgeleverde publieke goed, moeten bijdragen aan de totstandkoming van dit goed. In het geval van de gezondheidszorg betekent dit dat alle burgers die een beroep kunnen doen op de gezondheidszorg, moeten bijdragen aan het in stand houden van de gezondheidszorg. Bijdragen aan het collectieve goed is voor burgers verplicht ook al zijn de individuele bijdragen van leden van de samenleving niet noodzakelijk om bijvoorbeeld de gezondheidszorg voor iedereen beschikbaar en kwalitatief goed te houden. Een voorbeeld van een verplichte bijdrage kan in het geval van de gezondheidszorg bestaan in de vorm van een verplichte collectieve zorgverzekering voor alle burgers zonder dat de burgers de plicht hebben om gebruik te maken van de geboden gezondheidszorg. Weigeren om bij te dragen is volgens Dagger oneerlijk omdat deze free-riders ten onrechte profiteren van burgers die wel meewerken aan de coöperatieve onderneming (Dagger: 1997, p. 46).

Wanneer burgers de samenleving ervaren als een coöperatieve onderneming ontstaan er volgens Dagger twee voordelen. Allereerst stelt de coöperatieve samenleving burgers in staat om samen te werken aan de realisatie van gezamenlijke doelen ten gunste van het algemeen belang terwijl tegelijkertijd dezelfde burgers op een vreedzame manier hun eigen belangen kunnen nastreven. Het tweede voordeel bestaat er uit dat op het moment dat een liberale overheid de coöperatieve onderneming binnen de samenleving accepteert en ondersteunt, burgers er op kunnen vertrouwen dat hun belangen en gezamenlijke doelen veilig worden gesteld. Burgers kunnen er op vertrouwen dat medeburgers zullen blijven bijdragen aan het realiseren van publieke goederen. Het gedrag van medeburgers wordt daardoor voorspelbaar. Hier staat wel tegenover dat burgers binnen een coöperatieve onderneming onderworpen zijn aan wetten en voorschriften van een overheid die er op toe ziet dat burgers binnen een coöperatieve praktijk aan hun verplichtingen voldoen (Dagger: 1997, p. 47).

Republicanisme is een groot voorstander van burgers die zich bewust zijn van hun plichten ten opzichte van het realiseren van gezamenlijke doelen. Het principe van fair play past daarom binnen een republikeinse visie. Liberalisme benadrukt het behoud van rechten en vrijheden van burgers en daar past het republikeinse plichtsbesef niet bij. Het principe van fair play overbrugt de verschillen tussen liberalisme en republicanisme (Dagger: 1997, p. 55).

Op het moment dat burgers inzien dat hun belangen en rechten het beste worden gewaarborgd als iedereen zich aan de bestaande wetten houdt en tegelijkertijd zijn of haar bijdrage levert aan de coöperatieve onderneming, zullen deze mensen geen free-rider gedrag vertonen. Het principe van fair play maakt dat burgers zich gebonden voelen aan de regels van de samenleving en haar politieke orde. Dagger benadrukt dat het recht op autonomie een recht is op bescherming en bevordering van de mogelijkheid voor burgers om een leven te leiden dat gekenmerkt wordt door de vrijheid van zelfbestuur. Mensen die onderdeel zijn van een coöperatieve onderneming moeten niet alleen de autonomie van medeburgers respecteren maar hebben ook de plicht om de autonomie van medeburgers te stimuleren (Dagger: 1997, p. 56).

Maatschappelijk middenveld

Het is een misvatting dat het bevorderen van burgerdeugden een exclusieve taak van de overheid is. Burgerdeugden worden juist ontwikkeld op domeinen waar de overheid geen directe invloed heeft, zoals binnen gezinnen, wijken van steden en verenigingen zoals kerkgenootschappen maar ook op het werk worden burgerdeugden gecultiveerd. Dit domein van het maatschappelijk middenveld beschermt de individuele burger tegen de staat, maar er is geen strikte scheiding tussen de staat en het maatschappelijk middenveld (Dagger: 1997, p. 198).

De positie van het maatschappelijk middenveld is volgens Dagger paradoxaal omdat dit domein aan de ene kant de burger beschermt tegen de staat, maar anderzijds heeft het maatschappelijk middenveld de overheid nodig om te overleven. Op het moment dat grenzen tussen private en publieke activiteiten verdwijnen zoals in het geval van het charitatieve werk van kerken en andere welwillende genootschappen ten gunste van het algemeen belang, wordt deze situatie gecompliceerder. Het wordt nog ingewikkelder als burgers met overheidsdienaren gaan samenwerken in bijvoorbeeld wijkteams of overlegorganen. Op het moment dat burgers en ambtenaren samenwerken aan het verbeteren van een algemeen of individueel belang, staat het maatschappelijk middenveld niet meer tussen de overheid en het individu in, maar wordt dit middenveld een promotor van het algemeen goede (Dagger: 1997, p. 199).

Behalve de taak van het samenbrengen van burgers en ambtenaren en gelijktijdig burgers beschermen tegen de staat, bevordert het maatschappelijk middenveld indirect burgerschap. Focus ligt hierbij volgens Dagger op het gegeven dat burgers elkaars rechten en autonomie moeten respecteren. Tevens betreft het maatschappelijk middenveld burgers bij

het publieke debat over het algemeen belang en burgers moeten zich hierdoor verantwoordelijk voelen voor het realiseren van het algemeen goede. Het maatschappelijk middenveld laat burgers inzien hoe hun persoonlijke belangen en voorkeuren samenhangen met belangen en voorkeuren van medeburgers en ontstaat volgens Dagger gemeenschapsgevoel. Hierdoor zien burgers de staat als een partner om doelen te realiseren en niet meer als een vreemde autoriteit (Dagger: 1997, p. 200).

Onderwijs

De republikeins liberale samenleving vormt burgers en kinderen leren volgens Dagger (1997, p. 77) al opgroeiend deze gemeenschap te waarderen en van de samenleving te profiteren. Hierbij wijst Dagger (1997, p. 120) er op dat burgers autonomie en burgerdeugden nooit zonder de hulp van anderen ontwikkelen. Onderwijs is onmisbaar voor de ontwikkeling van deugden en autonomie. Onderwijs leert kinderen om mondige volwassenen te worden en studenten moeten leren dat autonomie is gebaseerd op het idee dat burgers afhankelijk zijn van anderen en dat autonomie burgerlijke deugden vereist (Dagger: 1997, p. 120).

Burgerdeugd laat zich niet afdwingen door straffen of beloningen van de overheid, maar moet volgens Dagger voortkomen uit een door alle burgers gedragen gevoel van plichtsbesef gebaseerd op een gedeelde moraliteit. Op het moment dat alle burgers zich verplicht voelen om bepaald gewenst verdrag te tonen, zullen zij dit gedrag gaan vertonen. Zodra deze situatie is gerealiseerd, zien de burgers zich niet langer als individuele spelers binnen een prisoner's dilemma, maar voelen zij zich met elkaar verbonden. Nu is er sprake van wederzijds vertrouwen en bevinden de leden van de samenleving zich in een assurance game. Het is mede de taak van het onderwijssysteem om dit ideaal te verwezenlijken (Dagger: 1997, p. 110 - 112).

Republikeins liberalisme stelt volgens Dagger dat mensen moeten worden voorbereid op hun rol als autonome en actief betrokken burgers zonder dat er een bepaalde specifieke levenswijze wordt opgelegd. Onderwijs is een voorbereiding op het leven en moet autonomie en burgerdeugden bevorderen. Omdat autonomie een vaardigheid is moet deze net als andere capaciteiten worden bevorderd binnen het onderwijs omdat dit domein zich richt op het vormen van mensen. Het zelfde argument gaat op voor het tonen van burgerlijke deugden. Ook deze vaardigheden moeten binnen het onderwijs worden ontwikkeld en gestimuleerd (Dagger: 1997, p. 117 - 120).

Door nadruk te leggen op autonomie en burgerdeugden tracht het republikeins liberalisme rechten en verantwoordelijkheden in balans te brengen. Het gaat er op de eerste plaats om burgers te leren om hun regering te houden aan haar plicht om burgers een minimaal niveau van veiligheid en welvaart te garanderen. Ten tweede moeten burgers leren hun verantwoordelijkheid te nemen om hun belangen te verdedigen als een overheid er niet in slaagt om dit voor haar burgers te doen. Het onderwijzen van burgers is daarmee niet een middel om leden van een samenleving om te vormen tot modelburgers, maar een belangrijk

instrument om individuele rechten te koppelen aan publieke verantwoordelijkheden (Dagger: 1997, p. 131).

Met betrekking tot het belang van onderwijs zijn autonomie en burgerlijke deugden niet alleen belangrijke oriëntatiepunten binnen het onderwijs, maar de hele maatschappij is gericht op het bevorderen van deze kwaliteiten. Niet alleen moeten burgers ook buiten de schoolmuren elkaar bij staan in het ontwikkelen van autonomie en burgerdeugden, maar ook de school moet de leerlingen praktijkervaring op laten doen door middel van maatschappelijke stages. Door leerlingen actief in te zetten in aandachtsgebieden zoals de zorg, ervaren zij aan de lijve het belang van burgerdeugden en autonomie (Dagger: 1997, p. 131).

Onderwijs moet volgens Dagger duidelijk maken dat individuele rechten van burgers en publieke verantwoordelijkheden in elkanders verlengde liggen. Op het moment dat burgers dit verband zien, is volgens hem het fundament gelegd voor de gewenste assurance game waarin burgers niet alleen waarde hechten aan rechten maar ook begrijpen dat de rechten burgers niet alleen met elkaar verbinden, maar ook elkaar beschermen (Dagger: 1997, p. 131). Hieruit volgt dat autonomie van burgers eist dat zij hun onderlinge afhankelijkheid en verplichtingen naar elkaar toe erkennen en inzien dat medeburgers ook recht hebben op autonomie (Dagger: 1997, p. 180).

Niet alleen door burgers te leren lezen en schrijven, maar ook door hen te onderwijzen in geschiedenis worden burgerdeugden en autonomie bevorderd. Ook het verborgen curriculum van scholen kan deze twee vaardigheden stimuleren door bijvoorbeeld leerlingenraden in te stellen maar ook door leraren te zien als rolmodellen die deugden zoals empathie, vertrouwen, welwillendheid en eerlijkheid kunnen tonen en aanmoedigen. Dagger richt zich specifiek op drie probleemgebieden die het bevorderen van autonomie en burgerschapsdeugden parten spelen. Deze drie aandachtsgebieden zijn de omvang van de school, schoolkeuze en cultureel pluralisme (Dagger: 1997, p. 121-122):

Omvang van de school: Autonomie kan het best in kleine scholen worden bevorderd omdat autonomie verlangt dat burgers een sterk gevoel van eigenwaarde hebben. Het gevoel van individualiteit en het hebben van een eigen identiteit wordt eerder versterkt in een kleine school waar iedereen de leerling kent dan in een grote scholengemeenschap waar jonge mensen kunnen opgaan in een anonieme massa leerlingen. Het gevoel van individualiteit ontstaat eerder in kleine scholen waar leerlingen en medewerkers van de school elkaar eerder leren kennen. Daar komt bij dat in kleinere scholen burgerschapsdeugden van leerlingen eerder worden aangesproken. Binnen kleinere scholen nemen leerlingen sneller deel aan gezamenlijke schoolactiviteiten zoals schooltoneel en hierdoor leert de jeugd het werken aan gezamenlijke publieke projecten beter waarderen. Daarnaast is er reden om aan te nemen dat de kleine school een meer persoonlijke sfeer kent die de communicatie tussen leerlingen verbetert en deze sfeer stimuleert eveneens deelname aan schoolactiviteiten. (Dagger: 1997, blz. 123-124).

Schoolkeuze (choice): Het is goed als ouders een keuze kunnen maken voor een school die naar hun mening de beste is voor hun kind. Dagger (1997: p. 125) pleit daarom tegen het huidige Amerikaanse systeem waarbinnen een onderscheid bestaat tussen duur en goed privéonderwijs dat enkel door rijke burgers kan worden betaald en goedkoper, kwalitatief slechter publiek onderwijs waar armere burgers op zijn aangewezen. Door te kiezen voor een systeem dat enkel kwalitatief hoogwaardig publiek onderwijs kent, krijgen alle ouders van schoolgaande kinderen de keus uit een groter aanbod betaalbaar en goed onderwijs. Immers nu kunnen ook kinderen van arme gezinnen kiezen voor een onderwijsinstituut dat voorheen enkel binnen het bereik van rijke ouders lag. Het aanbod van scholen kan nog verder worden vergroot door te kiezen voor kleine scholengemeenschappen. Hierdoor liggen er meer scholen verspreid over steden en dorpen en krijgen burgers in hun directe omgeving een hoger aanbod van verschillende soorten onderwijs (Dagger: 1997, p. 125).

Dagger (1997, p. 125) erkent dat grotere scholengemeenschappen eerder autonomie bevorderen, maar wijst er op dat kleinere scholen eerder burgerdeugden bevorderen en hij geeft daarom de voorkeur aan kleinere scholengemeenschappen. Tevens tekent Dagger (1997, p.126) aan dat mensen zich het meest verbonden voelen met hun directe omgeving. Het is daarom volgen hem goed als inwoners van bepaalde stadsdelen of dorpen binnen de eigen gemeenschap een geschikte school voor hun kinderen kunnen vinden. Zo houden leerlingen en hun ouders een sterkere band met de eigen gemeenschap hetgeen eveneens burgerdeugden van leerlingen bevordert. Immers als mensen zich verbonden voelen met hun directe omgeving, zijn zij eerder geneigd om zich voor hun gemeenschap in te zetten. Conclusie van Dagger is dan ook dat meer kleinere scholen burgerdeugden bevorderen en het minder gunstig is als kinderen ver van huis naar een grotere scholengemeenschap moeten reizen. Dit gaat ten koste van het ontwikkelen van burgerdeugden (Dagger: 1997, p. 124-127).

Cultureel pluralisme: De mate waarin er ruimte is voor het stimuleren van autonomie en burgerschapsdeugden verschilt per cultuur. Volgens Dagger staat daarom de vraag centraal of onderwijs daadwerkelijk cultureel pluralisme kan respecteren en tegelijkertijd autonomie en burgerdeugden kan bevorderen. Het antwoord op deze vraag hangt af van wat men verstaat onder respect voor tradities en diversiteit. Als dit betekent dat de leden van elke bevolkingsgroep in staat moeten zijn om hun kinderen precies te leren wat deze groep hen wil leren zonder enige blootstelling aan ideeën en overtuigingen die deze groep als bedreigend ervaren, dan is de conclusie dat het onmogelijk is om cultureel pluralisme te beschermen en tegelijkertijd burgerdeugden en autonomie van leerlingen te bevorderen. Maar als respect voor traditie en diversiteit betekent dat leerlingen kennis moeten nemen van visies die anders zijn dan de hunne, dan moet het antwoord volgens Dagger bevestigend zijn. Immers autonomie is de capaciteit om zelf richting te geven aan de invulling van het eigen leven en dit betekent dat burgers keuzes moeten kunnen maken. Dat zij moeten kunnen reflecteren op hun eigen leven en op dat van anderen en dus moeten weten waaruit zij kunnen kiezen. Burgerschapsdeugden komen voort uit de neiging om te handelen voor

het welzijn van de gemeenschap als geheel. Deze houding kan zich alleen ontwikkelen in een cultureel diverse samenleving waarbinnen leerlingen een realistisch gevoel krijgen van hoe medeburgers binnen de samenleving onderling verschillen. (Dagger: 1997, p. 127).

Conflicten

Het probleem is dat sommige mensen niet altijd geloven dat het de moeite waard is om autonomie en burgerschapsdeugden te ontwikkelen. Dit gegeven kan leiden tot conflicten. Dagger illustreert in dit kader hoe bevolkingsgroepen in conflict kunnen raken met een overheid met twee voorbeelden uit de Verenigde Staten van Amerika (Dagger: 1997, p. 127).

Allereerst beschrijft Dagger de rechtszaak van de Amerikaanse staat Wisconsin tegen de Amish. Deze zaak diende in 1972 voor het Amerikaanse hoogerechtshof (*supreme court*). In deze rechtszaak verzet Wisconsin zich tegen de wens van de Amish-gemeenschap om hun kinderen na de hoogste klas van de basisschool (*eight grade*) niet meer naar school te sturen ondanks het feit dat in de Verenigde Staten kinderen tot hun zestiende jaar leerplichtig zijn. Voor de duidelijkheid vermeld ik hier dat kinderen in de basisschool dertien of veertien jaar zijn. De Amish zijn een groep conservatieve christenen die moderne technologie en modern onderwijs afwijzen. Hun gesloten gemeenschap richt zich op landbouw en bijbelse waarden en schermt zich af van de openbare Amerikaanse samenleving (Dagger: 1997, p.127).

De Amish hebben volgens Dagger zich om twee redenen tegen de eis van Wisconsin verzet. Allereerst omdat de Amish menen dat onderwijs hoger dan de basisschool hun kinderen zou verleiden om te werelds te gaan leven en daardoor de strenggelovige Amish gemeenschap te verlaten, hetgeen volgens de Amish een directe bedreiging is voor het voortbestaan van deze bevolkingsgroep. Ten tweede vreesden de Amish dat hun te wereldse kinderen verloren zouden zijn voor God's redding. De Amish haalden daarom tegen de wil van de Amerikaanse Staat Wisconsin hun leerplichtige kinderen van school met als gevolg dat Wisconsin de Amish aanklaagde. De eis van Wisconsin was dat de kinderen van de Amish net als andere leerplichtigen ook middelbaar onderwijs zouden moeten volgen. Uiteindelijk stond het Amerikaanse hoogerechtshof de Amish toe om hun kinderen na de hoogste klas van de basisschool (*eight grade*) aan de leerplicht te onttrekken. Jonas Yoder vertegenwoordigde in 1972 de Amish in deze rechtszaak voor het hoogerechtshof. Omwille van de leesbaarheid refereer ik in deze scriptie met de term 'Yoder-case' aan deze rechtszaak (Dagger: 1997, p.127).

In het tweede voorbeeld wijst Dagger op de rechtszaak die een groep Amerikaanse fundamentalistische christenen aanspanden tegen de Amerikaanse onderwijsinspectie in Hawkins. Deze gelovige bevolkingsgroep klaagde dat de leerplicht hun recht op vrije geloofsuitoefening schond doordat scholen een boek zouden gebruiken dat volgens hen hun geloofsovertuiging zou aantasten en denigreren (Dagger: 1997, p. 127-128).

In beide zaken lijkt volgens Dagger het recht op autonomie en burgerschap te botsen met de claims van mensen wier leven in het teken van een fundamentele religieuze opvatting staat.

Deze levensopvatting vraagt niet van mensen om de waarheid te zoeken, maar verlangt dat zij onvoorwaardelijk de waarheid accepteren die hun geloof voorschrijft (Dagger: 1997, p. 128).

In de Yoder-case kwam de Amerikaanse staat Wisconsin met twee argumenten in verweer tegen de klacht van de Amish. Allereerst claimde Wisconsin dat er een bepaald minimum aan onderwijs nodig is om burgers effectief en doordacht te kunnen laten functioneren. Het tweede argument is dat volgens Wisconsin onderwijs onmisbaar is voor de realisatie van zelfstandige en zelfredzame burgers. Immers als burgers door een gebrek aan onderwijs niet weten hoe een samenleving functioneert en wat deze hen te bieden heeft, zijn deze burgers benadeeld en niet in staat om zelfstandig te functioneren. Het hooggerechtshof vond echter het recht van vrijheid van godsdienst zwaarder wegen dan het recht van burgers op autonomie en burgerschap. Het hooggerechtshof oordeelde dan ook dat de Amish hun kinderen eerder van school mochten halen (Dagger: 1997, p. 128).

Dagger merkt op dat het oordeel van het hooggerechtshof niet noodzakelijk een verkeerde uitspraak is. Het is volgens hem mogelijk te vertrekken vanuit de gedachte dat onderwijs autonomie en burgerdeugden moet bevorderen, maar dat andere rechten of belangen zwaarder kunnen wegen dan het realiseren van burgerdeugd. Maar Dagger claimt dat wie meer waarde hecht aan vrijheid van godsdienst en minder waarde hecht aan de ontwikkeling van burgerdeugden en autonomie zich vergist. Immers, op het moment dat scholen als doel hebben om jonge mensen deze kwaliteiten bij te brengen, dan is dat omdat alle leerlingen deze kwaliteiten nodig hebben om als volwassenen in de samenleving goed te kunnen functioneren. Het bevorderen van autonomie en burgerschap is daarom iets dat niet alleen de hele school aangaat, maar de gehele gemeenschap. Deze redenering maakt dat Dagger meent dat het hooggerechtshof te weinig gewicht toekende aan het belang van autonomie en de ontwikkeling van burgerdeugden. Volgens hem had de vrijheid van geloof ondergeschikt moeten zijn aan de plicht van ouders om hun kinderen middels onderwijs voor te bereiden op een zelfstandige rol in de samenleving. (Dagger: 1997, p. 128).

Overigens verwerpt Dagger de leefwijze van de Amish niet maar stelt hij dat er geen probleem in schuilt om de kinderen van de Amish meer kennis te geven en daarmee meer vrijheid te geven om het besluit te nemen of zij bij gemeenschap van de Amish willen blijven of niet. Een keus die deze kinderen van de Amish zelf op hun achttiende verjaardag moeten maken. Dagger vindt de argumentatie van Wisconsin dan ook incompleet. Volgens hem had de overheid in de rechtszaak niet alleen op het belang van autonomie en burgerschapsdeugden moeten wijzen, maar tevens had Wisconsin moeten beargumenteren dat ook kinderen van de Amish recht hebben op alle mogelijke kennis. Dus niet alleen kennis over de Amish gemeenschap maar ook van de openbare samenleving om tot een goede afweging te komen met betrekking tot de vraag of zij daadwerkelijk bij de gemeenschap van de Amish willen blijven (Dagger: 1997, p. 128-129).

Anders dan de Amish zonderen de genoemde fundamentalisten in de tweede rechtszaak zich niet af van de Amerikaanse samenleving. Deze burgers willen dat hun kinderen volwaardige burgers worden binnen de openbare Amerikaanse samenleving. Ondanks dit verschil in betrokkenheid met de openbare samenleving, ziet Dagger geen reden om rekening te houden met de mate waarin enerzijds de fundamentalisten en anderzijds de Amish als medeburgers kunnen worden gezien. Dagger vindt het onderscheid tussen deels en volledig burgerschap problematisch en wijst op drie pijnpunten (Dagger: 1997, p. 130).

Het eerste pijnpunt van Dagger is dat het lastig te bepalen is wanneer er zodanig schade wordt berokkend aan mensen met een gedeeltelijk burgerschap dat een overheid mag ingrijpen. Dagger stelt dat er alsnog besloten moet worden of de kinderen van de Amish door het ontzeggen van onderwijs voldoende schade wordt berokkend om overheidsingrijpen te rechtvaardigen (Dagger: 1997, p. 130).

Ten tweede is gedeeltelijk burgerschap volgens Dagger problematisch omdat met de acceptatie van dit soort burgerschap de vraag ontstaat welke bevolkingsgroepen deels of juist volledig burger zijn (Dagger: 1997, p. 130).

Ten derde wijst Dagger op het gegeven dat leden van een samenleving die slechts gedeeltelijk burger zijn nog steeds aan een bepaalde mate of minimum standaard van burgerschap moeten voldoen. Vraag is in hoeverre kinderen onderwijs moeten genieten om voorbereid te zijn op de minimale vorm van burgerschap. Dagger ziet binnen het republikeins liberalisme ruimte voor een debat over de vraag in hoeverre het onderwijs jonge burgers moet voorbereiden op het ontwikkelen van autonomie en burgerdeugden, maar sluit uit dat er verschillen kunnen bestaan in de mate waarin iemand burgerschap heeft. In zijn ogen kan er geen verschil bestaan tussen de mate waarin het ene lid van de samenleving burgerschap geniet dan de andere. Burgerschap is volgens Dagger voor alle burgers gelijk. (Dagger: 1997, p. 129-131).

Op het moment dat het bevorderen van autonomie en burgerlijke deugden botst met persoonlijke, religieuze opvattingen van mensen, moet de samenleving open staan voor de gevoelens van deze leden van de samenleving. Dit betekent in de dagelijkse praktijk dat dit per individueel geval moet worden beoordeeld. In het voorbeeld van de Amish en hun dispuut met de staat Wisconsin zou deze zienswijze moeten hebben geleid tot een compromis. Zo had het gerechtshof de leerplicht hebben kunnen handhaven, maar had er wellicht sprake kunnen zijn van de oprichting van scholen die gericht zijn op de belangen en verlangens van de Amish. Op deze scholen zouden de Amish niet onder hun leerplicht uit kunnen komen, maar wel onderwijs kunnen genieten dat past bij hun levenswijze (Dagger: 1997, p. 131).

Centrale vraag

Terug naar de centrale vraag : In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen? Na bestudering van Richard Dagger's boek *Civic*

Virtues (1997) kom ik tot de volgende manieren waarop een republikeins liberale overheid het onderwijs mag gebruiken om burgerdeugden te bevorderen:

1. De overheid moet via het onderwijs aandacht vragen voor het ontwikkelen van autonomie en het stimuleren van burgerschapsdeugden van leerlingen.
2. De overheid moet schoolgemeenschappen klein houden. Zo stimuleert de overheid een groter gemeenschapsgevoel onder leerlingen en onderwijzers hetgeen indirect burgerschapsdeugden bevordert.
3. De overheid moet bevorderen dat kinderen in hun directe omgeving naar school gaan. Hiermee beperkt de overheid ouders in hun keuze, maar vergroot het wederom de verbondenheid van ouders, leerlingen en onderwijzend personeel met de directe omgeving.
4. De overheid moet een onderwijsprogramma afdwingen dat cultureel pluralisme erkent en er voor zorgt dat leerlingen de autonomie van andersdenkenden respecteren.
5. De overheid moet van het onderwijs verlangen dat alle leerlingen als gelijke volwaardige jonge burgers worden gezien die allemaal gedegen moeten worden voorbereid op hun toekomst in de maatschappij met speciale aandacht voor het ontwikkelen van autonomie en burgerschap.
6. De overheid moet gevoelig zijn voor verschillen tussen bevolkingsgroepen en binnen het onderwijs niet alleen burgerschapsdeugden en autonomie bij brengen, maar ook respect voor andersdenkenden en de diversiteit binnen de samenleving.
7. Burgerschapsdeugden en autonomie worden niet alleen opgedaan binnen de muren van de school en daarom is het goed als de overheid scholen kan verplichten om hun leerlingen op maatschappelijke stages te sturen.

Deze punten leren dat de overheid burgers moet overtuigen van het belang van het bevorderen van burgerdeugden en autonomie en het republikeins liberalisme is expliciet over hoe een staat gericht gemeenschapszin moet bevorderen. Net als dat een overheid kleinere steden mag nastreven, kan de overheid schoolgebouwen verkleinen en daarmee aansturen op kleinere gemeenschappen met een sterke cohesie. Tevens mag de overheid de keuzevrijheid van ouders beperken.

In het geval dat het republikeins liberale onderwijs curriculum botst met religieuze en andere opvattingen van verschillende bevolkingsgroepen die deel uitmaken van de samenleving moet de overheid zich begripvol opstellen. Vanuit deze begripvolle houding moet de staat er op toezien dat onderwijs voldoet aan de kernwaarden van het respecteren van de pluriformiteit van de samenleving. De school moet leerlingen hierover informeren en tegelijkertijd autonomie en burgerdeugden blijven ontwikkelen bij de jonge burgers die haar zijn toevertrouwd.

Conclusie is dan ook dat Richard Dagger met zijn boek *Civic Virtues* (1997) beleidsmakers van republikeins liberale overheden niet alleen aandachtspunten geeft maar ook de grenzen

duidt waarbinnen deze overheden middels het onderwijs burgerschapsdeugden kunnen bevorderen. Overheden moeten allereerst burgers overtuigen van het belang van burgerschap en moeten scholen faciliteren om gemeenschapszin te ontwikkelen. Het is de taak van de overheid om individuele rechten en pluralisme te verdedigen. Dit geeft de overheid het recht om onderwijsinstellingen te dwingen om hun curriculum zo te vormen dat pluralisme en individuele rechten niet worden geschaad.

Kritieken

Het republikeins liberalisme van Dagger en het door hem gegeven antwoord op de vraag hoe burgerschapsdeugden moeten worden bevorderd is niet onopgemerkt gebleven. Andere politiek theoretici bekritisieren standpunten van Dagger. Zo roept de gedachte om het liberalisme en het republicanisme te combineren vragen op. Opmerkelijk is dat ook Richard Dagger (1997, p. 5-7) erkent dat er binnen deze combinatie een spanning bestaat. Immers daar waar het liberalisme wijst op het belang van individuele rechten en autonomie van de burgers legt het republicanisme juist de nadruk op plichten die burgers naar medeburgers hebben. De stelling van Dagger dat liberalisme en republicanisme verenigbaar zijn, levert hem dan ook kritiek op die ik hier behandel.

Aansluitend bespreek ik de kritiek op het standpunt van Dagger dat leerlingen gebaat zijn bij kleinschaliger onderwijs en daarmee kleinere scholengemeenschappen. Daarmee meen ik een overzicht te geven van de belangrijkste kritieken inzake Daggers visie op burgerschap en onderwijs.

Spanning liberalisme & republicanisme

De opvattingen van Dagger over liberalisme en republicanisme bestempelt Philip Pettit (2000, p. 882) als te relaxed. Hij stelt dat Dagger elk soort overtuiging die uitgaat van individuele rechten en de mate waarin de staat moet voorzien in de bescherming van deze rechten rekent tot het liberalisme. Tevens meent Pettit dat Dagger onder republicanisme elk soort filosofie rekent waarin individuen profiteren van staatsactiviteiten op voorwaarde dat zij deelnemen aan de politieke gemeenschap en de instituties van de staat ondersteunen, terwijl de staat afhankelijk is van de steun van de burgers. Pettit stelt dat volgens Dagger liberalisme enkel staat voor de visie die burgers als consumenten van de staat ziet terwijl republicanisme staat voor de visie waarin burgerschapsdeugden centraal staan (Pettit: 2000, p. 882).

Het argument van Pettit schetst het beeld dat Dagger te weinig oog heeft voor nuances als het gaat om de tegenstellingen tussen liberalisme en republicanisme. Richard Flathman merkt op dat het nastreven van burgerdeugden en het realiseren van een algemeen belang kenmerkend is voor republicanisme maar indruist tegen liberalisme dat waarde hecht aan individuele rechten. Liberalisme is volgens Flathman daarom onverenigbaar met de nadruk op republikeinse waarden zoals het belang van een gemeenschap en het bevorderen van deugden (Flathman: 1999, p. 659).

Zowel het republicanisme als het liberalisme beschouwen volgens Philip Pettit (2000, p. 882) vrijheid als de belangrijkste politieke waarde. Volgens republikeinen zijn mensen vrij zolang zij onderdeel uitmaken van een samenleving waarbinnen burgers gelijk zijn en er niemand is onderworpen aan de willekeur van een medeburger of een groep medeburgers. Liberalisme stelt dat individuen vrij zijn zolang zij niet onderworpen zijn aan dwang opgelegd door anderen. Pettit stelt dat de claim van Dagger dat vrijheid gelijk staat aan autonomie past in de opvatting dat vrijheid de afwezigheid van een meester of baas in iemands leven vereist. Tevens onderschrijft Pettit dat onafhankelijkheid van de wil van de ander betekent dat burgers in contact met medeburgers moeten staan om tot politieke samenwerking te komen zodat ieders individuele vrijheid kan blijven bestaan. Dit gegeven beschrijft het ideaal van een gemeenschap gecombineerd met het ideaal van individuele vrijheid. Tevens geeft deze benadering ruimte aan een thema dat niet vaak in het boek van Dagger naar boven komt, namelijk de relatie tussen vrijheid en macht zoals deze wordt benadrukt in de republikeinse traditie maar wordt verworpen in de klassieke vormen van liberalisme (Pettit: 2000, p. 882-883).

De kritieken van Flathman en Pettit maken duidelijk dat liberalisme en republicanisme niet te verenigen zijn zonder dat de een van beide stromingen zich laat overschaduwden door de ander. In het republikeins ideaal van Dagger lijkt het belang van de gemeenschap waar republikeinen aan hechten zwaarder te wegen dan het belang van individuele vrijheden dat door liberalen wordt benadrukt. Zo maakt Pettit (2000, p. 881-882) zich zorgen om het beroep dat Dagger doet op het gegeven dat burgers zich moeten herkennen in het algemeen belang. Volgens Pettit leert dit uitgangspunt dat er binnen de visie van Dagger de mogelijkheid bestaat dat op het moment dat een meerderheid binnen een samenleving een ander standpunt inneemt dan een individueel burger, de kans groot is dat die meerderheid gelijk heeft en de individuele burger niet. Dit uitgangspunt zou betekenen dat een individu zijn standpunten moet aanpassen aan dat van de meerderheid. Dit is volgens Pettit problematisch omdat het niet redelijk is om van burgers te verwachten dat zij hun politieke overtuigingen aanpassen aan dat van de meerderheid (Pettit: 2000, p. 881-882).

Het conflict tussen een republikeinse interpretatie van autonomie en de liberale individuele opvattingen kan volgens Bert van den Brink (1999, p. 68) niet worden opgelost door enkel te wijzen op de manier waarop republikeinen het algemeen goede zien. Door vast te houden aan dit republikeinse standpunt wordt het liberale ideaal los gelaten. Van den Brink concludeert dat de republikeins liberale burger er altijd op gericht is om als meewerkend lid van de politieke samenleving een zelfstandig leven te leiden. Van den Brink claimt dat elke theorie over burgerschap perfectionistische standaarden moet bevatten, maar wijst er op dat in een samenleving waarin mensen zich richten op hun private perfectionisme en waarin instituties deze situatie in stand houden, het onduidelijk blijft hoe op een legale manier burgers kunnen worden gestimuleerd om deze collectieve vorm van perfectionisme te omarmen en na te streven (Van den Brink: 1999, p. 68).

Het republikeins liberalisme claimt dus dat het algemeen belang voor gaat op het belang van het individu, maar dat is voor Douglas Wolfe (1999, p. 429) niet genoeg. Hij mist in de uiteenzetting van Dagger een verklaring hoe het zwaarder wegen van het algemeen belang verenigbaar is met de bescherming van privé belangen en liberale waarden zoals autonomie. Wolfe claimt dat Dagger negeert dat beide uitgangspunten botsen en dat er daarmee sprake is van een lacune in de redenering van Dagger (Wolfe: 1999, p. 429).

De spanning die Dagger (1997, p. 5-7) tussen liberalisme en republicanisme signaleert is volgens Van den Brink en Flathman een serieus probleem dat niet zo gemakkelijk is op te lossen. Wolfe constateert zelfs een lacune in de redenering van Dagger en meent dat liberalisme en republicanisme tegengestelden zijn die blijven botsen. Deze drie critici betwijfelen daarmee de realiseerbaarheid van republikeins liberalistische ideaal.

Onderwijs

De uitgangspunten van Dagger voor het onderwijs zoals het verkleinen van scholen noemt Bert van den Brink (1999, p. 68) verdedigbaar. Hij deelt de mening van Dagger dat kleinere scholen daadwerkelijk bijdragen aan het realiseren van gemeenschapszin en onderling vertrouwen van burgers hetgeen het ideaal van een op vertrouwen gebaseerd assurance game binnen hand bereik moet brengen. Overigens is Van den Brink sceptisch over de mogelijkheden om steden klein te houden door burgers vrijwillig te laten verhuizen. Hij denkt dat tevreden inwoners van metropolen niet naar een kleinere gemeenschap verhuizen enkel en alleen omdat republikeins liberalen denken dat deze burgers daar beter af zouden zijn. Met het noemen van het voorbeeld van de tevreden metropoolbewoner wil Van den Brink aantonen dat de maakbaarheid van de republikeins liberale samenleving niet vanzelfsprekend is en Dagger wellicht te gemakkelijk aan de wil van de individuele burger voorbij gaat. Hieruit valt de gedachte af te leiden dat individuele burgers ondanks een ruim aanbod van kleine en kwalitatief goede scholen in de directe omgeving er voor kiezen om kinderen buiten de directe omgeving naar school te laten gaan (Van den Brink: 1999, p. 68).

Anders dan Van den Brink is Wolfe (1999, p. 428 - 429) geen voorstander van kleinere scholen. Deze brengen volgens hem het ideaal van autonomie in gevaar. Wolfe beschrijft de deugd van autonomie als de vaardigheid om te kiezen uit de vele opties die de moderne liberale samenleving biedt. Hij wijst er op dat binnen kleinere scholengemeenschappen er eerder sprake is van een beperkt aantal keuzen. Volgens Wolfe bieden grotere scholen binnen en buiten het onderwijscurriculum meer mogelijkheden en opties waaruit leerlingen kunnen kiezen om hun burgerdeugden te oefenen en te tonen. Tevens wijst hij op het probleem dat kleinere scholen eerder een homogene samenstelling hebben en claimt hij dat leerlingen binnen grotere scholengemeenschappen eerder andersdenkenden tegen kunnen komen. Deze praktijk zorgt er voor dat leerlingen eerder binnen grotere scholengemeenschappen daadwerkelijk kennis nemen van andersdenkenden en pluralisme gaan respecteren. Wolfe claimt dan ook dat leerlingen in het kader van burgerschapsonderwijs juist meer gebaat zijn bij grotere scholengemeenschappen die

diversiteit kennen dan bij kleinere homogene scholengemeenschappen (Wolfe: 1999, p. 428 - 429).

Bestudering van de kritieken van Wolfe en Van den Brink leert dat er voor en nadelen kleven aan het verkleinen van scholengemeenschappen. Grotere scholen bevorderen volgens Wolfe autonomie van burgers en respect voor diversiteit terwijl Van den Brink wijst op een grotere gemeenschapszin binnen kleinere scholengemeenschappen. Dagger (1997, p. 126-127) lijkt het argument van Wolfe over het hoofd te zien en houdt vast aan de gedachte dat autonomie en respect voor diversiteit eveneens kan worden bevorderd in een kleinere scholengemeenschap.

Conclusie inzake Dagger:

In deze conclusie reflecteer ik niet alleen op de in dit hoofdstuk gegeven kritieken, maar beargumenteer ik ook in hoeverre de republikeins liberale visie van Dagger een antwoord kan geven op de centrale vraag van deze scriptie.

Spanning in republikeins liberalisme

Ondanks dat Dagger het liberalisme in zijn theorie betreft, blijft duidelijk dat in zijn visie het algemeen belang voorgaat op het individuele belang en dat burgers zich allereerst dienen in te zetten voor dit algemene belang. Om burgers zich te laten inzetten voor een publiek goed is het noodzakelijk dat alle leden van de samenleving begrijpen waarom dit goed belangrijk is. Daarmee rust de plicht op de schouders van de burgers om het algemeen belang te dienen. Of het nu gaat om het realiseren van liberale kernwaarden zoals autonomie en verdediging van persoonlijke rechten, of om de realisatie van een goed functionerende gezondheidszorg, het gaat er in de republikeins liberale visie om dat de burger doordrongen is van het feit dat vrijheid enkel kan bestaan op het moment dat de burger zich daadwerkelijk inzet voor de samenleving. Burgers hebben de plicht om te streven naar zelfbestuur, immers de vrije burger regeert zich zelf. Dit inzicht is aan te merken als republikeins en botst met het liberalisme dat juist vertrekt vanuit de verdediging van individuele belangen en voorkeuren. Door vast te houden aan dit republikeinse uitgangspunt zet Dagger naar mijn mening het liberalisme binnen het republikeins liberalisme buiten spel.

De nadruk op het republicanisme blijkt ook uit de claim van Dagger dat het republikeins liberale ideaal moet worden bereikt door burgers in te laten zien dat meewerken aan de gezamenlijke coöperatieve praktijk van de samenleving niet alleen goed is voor het algemeen belang, maar dat meewerkende burgers ook betere mensen moeten worden. Dit vertaalt zich naar de gedachte dat degenen die zich inzetten voor een betere samenleving zich tevens inzetten voor het verbeteren van zichzelf. Ook hier geeft Dagger voorrang aan het republikeinse gedachtegoed omdat een theorie die zich verdiept in de vraag hoe leden van een samenleving zich het beste tot modelburgers kunnen vormen mijns inziens mijlen ver staat van de liberale opvatting dat individualiteit en diversiteit moet worden gerespecteerd.

Algemeen belang en privébelang

De constatering van Wolfe dat privébelangen en algemeen belang kunnen botsen en dat het voorrang geven aan het algemeen belang gevolgen heeft voor de autonomie van de burgers wordt door mij onderschreven. Immers de leden van de republikeins liberale samenleving moeten hun eigen belangen ondergeschikt maken aan het algemeen belang. Door aan de stelling vast te houden dat mensen zichzelf moeten verbeteren en dat moeten doen door hun leven in het teken te zetten van het algemeen belang, plaatst Dagger zich buiten de traditie van liberale denkers en kiest hij in dit opzicht duidelijk voor een republikeinse invalshoek.

De angst van Pettit dat burgers privé overtuigingen aanpassen aan de wil van de meerderheid, is mijns inziens ongegrond. Dagger benadrukt dat de republikeins liberale staat behoefte heeft aan mondige burgers die hun mening durven te geven. Niet voor niets noemt Dagger het maatschappelijk middenveld als de plek waar burgers hun voorkeuren en verlangens kunnen uitspreken. Tevens ziet Dagger een belangrijke rol weggelegd voor het onderwijs om te zorgen dat burgers mondig worden en hun mening durven geven. In de ideale republikeins liberale samenleving van Dagger kunnen burgers niet alleen hun mening geven maar ook voor hun eigen belangen op komen en tegelijkertijd het algemeen belang niet uit het oog verliezen.

Inderdaad vraagt Dagger veel van zijn burgers en ik vraag mij eerder af of burgers daadwerkelijk het onderscheid kunnen maken tussen algemeen belang en eigenbelang. Dagger ziet als ideaal een samenleving gelijk een assurance game waarin alle leden elkaar vertrouwen en bouwen aan de toekomst. Voor sceptici en free-riders is er in deze utopie geen plaats. Binnen deze samenleving kennen burgers hun rechten en plichten en werken zij samen aan betere gemeenschap. Prangend blijft de vraag hoe burgers tot dit inzicht en de door Dagger verlangde deugden kunnen komen. Dagger wijst ondermeer op het belang van onderwijs. Op scholen worden nieuwe burgers voorbereid op hun rol in de ideale republikeins liberale maatschappij. Dagger wijst ook op andere actoren zoals het belang van kleinschaligheid binnen steden en het invoeren van een verplichte registratie van stemgerechtigden. Die brede oriëntatie is terecht, immers burgerdeugden worden ook op andere plaatsen bevorderd. Zo is het ook goed dat Dagger wijst op het belang van het maatschappelijk middenveld waar burgers van zich laten horen. Anders dan Pettit ben ik niet bang voor burgers die hun eigen mening ondergeschikt maken aan de meerderheid. Echter anders dan Dagger voorzie ik dat mondige burgers allereerst van zich laten horen om eigen belangen veilig te stellen om daarna zich pas te richten op het in hun ogen ondergeschikte algemene belang.

Onderwijs

Met betrekking tot het onderwijs ben ik het met Van den Brink eens dat de plannen van Dagger voor steden utopisch zijn te noemen. Het is eenvoudigweg niet mogelijk om vrije burgers te motiveren om te gaan verhuizen enkel en alleen omdat zij volgens de overheid

elders beter af zijn. Daarnaast miskent Dagger burgers die het juist fijn vinden om in de anonimiteit van de metropool op te gaan. Hier kent Dagger duidelijk meer gewicht toe aan de republikeinse opvatting van het belang van gemeenschapszin en kleinschaligheid en heeft de liberale opvatting dat burgers recht hebben op individualiteit en vrije keus het nakijken. Tevens ben ik van mening dat niet altijd van burgers kan verlangd om zich in de keus van onderwijs voor hun kind te beperken tot de scholen binnen de regio. Ouders laten zich ook leiden door het soort school dat hun kind nodig heeft. Denk hierbij aan moeilijk lerende kinderen die speciaal onderwijs nodig hebben dat niet altijd in de directe omgeving beschikbaar is.

Aansluitend betwijfel ik, net zoals Wolfe dat doet, of een kleine school in een kleine gemeenschap daadwerkelijk bijdraagt aan het ideaal van cultureel pluralisme. Op het moment dat gemeenschappen kleiner worden, is de kans groter dat deze gemeenschappen homogeen zijn. Dat gaat niet alleen op voor steden, maar ook voor scholen die binnen de eigen muren een gemeenschap vormen. Andersdenkenden zoeken elkaar mijns inziens binnen een kleinere gemeenschap niet op. Grotere scholen waar meerdere bevolkingsgroepen elkaar tegenkomen leiden daarom naar mijn mening niet alleen tot het door Dagger gewenste culturele pluralisme maar ook tot meer begrip voor andersdenkenden. Immers binnen een grotere school komen leerlingen eerder in aanraking met andersdenkenden en kan er daadwerkelijk interactie en wellicht discussie plaats vinden over de verschillende levensopvattingen. Tevens deel ik de idee van Wolfe dat binnen scholengemeenschappen leerlingen meer mogelijkheden hebben om hun autonomie te ontwikkelen. Immers een grotere scholengemeenschap heeft meer middelen en mensen beschikbaar om daadwerkelijk meer opties zoals maatschappelijke stages of buitenschoolse activiteiten te organiseren.

Conclusie

Het republikeins liberalisme van Dagger is in mijn ogen een theorie waarbinnen het republikeins gedachtegoed domineert. Hierdoor moet zijn utopie van een republikeins liberale samenleving eerder als een republikeinse visie worden gezien op hoe een moderne, democratische samenleving zou moeten functioneren. Daarmee komt voor mij een einde aan de gedachte dat het mogelijk is om het beste van de republikeinse en de liberale werelden samen te voegen. Zoals in de inleiding en de probleemstelling van deze scriptie gesteld, blijft de tegenstelling tussen de republikeinse en liberale theorie overeind.

Centraal in deze scriptie staat de vraag in hoeverre een liberale overheid onderwijs mag gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen. Duidelijk is dat de republikeinse visie van Dagger voorbij gaat aan liberale basiswaarden zoals bescherming van individualiteit. Om een liberaal antwoord te vinden, richt ik mij in het volgende hoofdstuk op een liberale visie op burgerschapsdeugden en burgerschapsonderwijs. Hiervoor komt het werk van William Galston in aanmerking. Deze liberaal werkte een theorie over burgerschap en burgerdeugden uit die aansluit bij de centrale vraag van deze scriptie. Het volgende

hoofdstuk richt zich dan ook op de vraag hoe deze liberaal over burgerschap, burgerschapsonderwijs en de rol van de liberale overheid denkt.

Galston aan zet (liberale visie)

In het vorige hoofdstuk verwierp ik de republikeinse visie van Dagger. Daarmee komen we op het alternatief, namelijk het liberalisme. In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen? Een liberaal antwoord hierop komt van William Galston. Alvorens tot een antwoord te komen, verken ik eerst zijn liberale positie met betrekking tot samenleving, liberale principes, burgerdeugden, burgerschapsonderwijs en mogelijke conflicten tussen burgers en overheid over de invulling van liberale kernwaarden. Aansluitend breng ik belangrijke kritieken op zijn werk in beeld. Tot slot trek ik de conclusie of het liberalisme van Galston daadwerkelijk een goed alternatief is voor de republikeinse blik van Dagger.

De liberale denker William Galston verwerpt de idee dat de liberale staat een neutrale positie inneemt ten opzichte van de vraag wat het algemeen goede of het algemeen belang is binnen een samenleving. De liberale staat moet neutraal tegenover individuele voorkeuren en opvattingen van haar burgers staan. Het is niet aan burgers of de liberale overheid om een specifiek levensdoel of opvatting van het goede op te dringen aan leden van de samenleving. Het is de liberale plicht van de overheid om de individuele vrijheden en belangen van burgers te beschermen (Galston: 1998, p. 8 - 11).

Het algemeen goede dat Galston voor ogen heeft, laat zich dan ook het best omschrijven als een samenleving waarin burgers de vrijheid hebben om zelf een levensplan uit te zetten en een eigen perceptie van het goede leven te hebben. Hierbij tekent Galston aan dat ook al weet partij of burger A wat het beste zou zijn voor partij of burger B dit niet betekent dat A partij of burger B tot het door A gewenste gedrag mag dwingen. De taak van de liberale overheid binnen de liberale samenleving laat zich dan ook het best omschrijven als het beschermen van individuele vrijheden van burgers (Galston: 1998, p. 10).

De liberale staat heeft volgens Galston als algemeen belang voor ogen dat binnen de samenleving de vrijheid bestaat voor burgers om te zelf kunnen bepalen wat hun individuele opvattingen van het goede of van het goede leven zijn. Het is dan ook de taak van de liberale overheid om het algemeen belang en dus de bescherming van de individuele vrijheid te verdedigen. Derhalve is de liberale staat ondanks een neutrale houding naar haar burgers toe niet aan te merken als een neutrale overheid. Het zijn de liberale principes van deze overheid die haar neutraal doen opstellen tegenover individuele opvattingen van het goede leven zolang deze opvattingen medeburgers geen schade berokkenen of tot gedrag dwingen dat ingaat tegen persoonlijke opvattingen van het goede. (Galston: 1998, p. 8-11)

Galston stelt dat de liberale opvatting van het algemeen belang voor een brede, maar niet geheel ongedwongen pluralistische manier van leven staat. Dit betekent dat liberalen

aanvaarden dat mensen weten wat goed voor zichzelf is en dat deze burgers tegelijkertijd beseffen wat goed is voor de samenleving als geheel. Het liberale idee van het algemeen belang beïnvloedt individuen of groepen in de samenleving, maar zal deze mensen nooit dwingen te handelen tegen hun eigen principes. Een voorbeeld hiervan is het nastreven van een goede volksgezondheid waarbij alle leden van de liberale samenleving verplicht zijn bij te dragen aan het realiseren van ondermeer ziekenhuizen. Na realisatie van de hospitalen hebben burgers de mogelijkheid om deze instellingen te bezoeken als ze ziek zijn of een andere aandoening hebben. Er bestaat daarentegen geen verplichting voor zieke burgers om zich bij een arts in een medisch centrum te melden. Op het moment dat burgers menen dat zij beter thuis kunnen blijven om te bidden voor genezing door een hogere goddelijke macht, is dat het goed recht van deze burgers (Galston: 1998, p. 10-18)

Liberalisme en de liberale staat hebben volgens Galston een duidelijke opvatting over wat sociale rechtvaardigheid en algemeen belang is. Liberalen kunnen vasthouden aan een niet-neutrale opvatting van hoe een gemeenschap eruit moet zien en hoe burgers moeten handelen zonder afbreuk te doen aan de diversiteit binnen de liberale samenleving. Galston claimt dat liberalisme een vorm van gemeenschap is en dat burgers deugden moeten ontwikkelen en actief moeten zijn in de samenleving om het liberale ideaal van individuele vrijheid te garanderen en te behouden. (Galston: 1998, p. 43).

Liberale principes

Het liberalisme moet volgens Galston worden gezien als een manier waarop de verschillende gemeenschappen en groepen naast elkaar kunnen bestaan binnen een samenleving. Deze co-existentie wordt mogelijk gemaakt op het moment dat deze groepen accepteren dat de samenleving wordt gevormd door de liberale principes. Op basis van deze principes accepteren groepen dat andere gemeenschappen in de samenleving niet dezelfde opvattingen van het algemeen welzijn delen, maar doordat alle burgers binnen de samenleving de liberale uitgangspunten onderschrijven, bestaat er tussen verschillende bevolkingsgroepen verbondenheid. Groepen hebben relaties met elkaar zonder dat zij hiertoe worden gedwongen door hoger gezag. Daarom is liberalisme een opvatting van de gemeenschap die past in een pluralistische samenleving (Galston: 1998, p. 45).

Het algemeen belang wordt beoordeeld aan de hand van criteria die onafhankelijk zijn van individuele voorkeuren. Liberaal sociaal beleid moet menselijk leven beschermen tegen agressie, ziekten en interne wanorde. Deze bescherming is volgens Galston net zo belangrijk als de ontwikkeling van kinderen. De jeugd moet worden geleerd hoe zij goede liberale personen worden. De liberale theorie van het algemeen belang moet een door alle burgers gedragen basis vormen voor de openbare orde (Galston: 1998, p. 45).

De liberale theorie van het algemeen belang dient volgens Galston ook als vertrekpunt voor het openbaar onderwijs. Maar de liberale opvatting hiervan staat niet toe dat mensen door de staat kunnen worden gedwongen om in hun privéleven het algemeen belang te

omarmen. Burgers kunnen wel worden gedwongen om bij te dragen tot het algemeen belang, maar de staat mag mensen niet dwingen te profiteren van een gerealiseerd algemene goed. Zo kan de staat in het voorbeeld van de gezondheidszorg burgers wel dwingen om bij te dragen aan ziekenhuizen, maar doktersbezoek niet afdwingen (Galston: 1998, p. 178).

Liberalisme suggereert volgens Galston niet dat er een enkele manier van leven passend is voor alle leden van de samenleving. Het liberalisme is zich ervan bewust dat de individuele capaciteiten en voorkeuren verschillen. Dit maakt dat het liberalisme niet beschikt over een volledige beschrijving van het goede leven voor allen, maar wel kan het liberalisme bepaalde zaken zoals slavernij en ondervoeding als slecht aanmerken. Het algemeen goede zoals omschreven door het liberalisme moet volgens Galston worden gezien als een kans voor alle burgers en niet als een dwingend commando om een bepaald levensdoel na te streven (Galston: 1998, p. 182).

Binnen de liberale samenleving kunnen mensen verschillende persoonlijke doelen nastreven hetgeen kan leiden tot sociale conflicten. Deze vinden plaats binnen een liberaal kader waarmee alle leden van de liberale samenleving hebben ingestemd. Het kader beschrijft het algemeen belang en hoe mensen gelijk moeten worden behandeld. Binnen dit kader wijst Galston op het bestaan van drie soorten claims van burgers, namelijk noodzakelijke behoefte (*need*), het recht om met rust te worden gelaten (*desert*) en keuze (*choice*) (Galston: 1998, p. 183):

Noodzakelijke behoefte (*need*): Deze claim komt voort uit het gegeven dat alle burgers lid van een samenleving zijn en dat alle burgers gelijk zijn en gelijke rechten hebben. Op het moment dat een burger een recht of goed mist dat alle andere burgers wel genieten, is deze burger achtergesteld op zijn medeburgers. Op basis van deze achterstand kan deze persoon aanspraak maken op dit voor alle burgers geldende recht of goed. Galston merkt hierbij op dat binnen de liberale samenleving de verdeling van goederen die voorzien in basisbehoefte gelijk moeten worden verdeeld. Galston stelt dat liberalen inzien dat het onrechtvaardig is als bepaalde burgers verhongeren of door ziekte overlijden terwijl er voldoende voedsel en medische zorg in de liberale samenleving voor handen is. Galston claimt een stap verder te zetten dan een egalitaire visie op de verdeling van goederen binnen een samenleving en wijst er op dat liberalen inzien dat specifieke groepen burgers meer recht hebben op bepaalde goederen. Een voorbeeld hiervan zijn burgers die door een handicap aangewezen zijn op extra medische zorg (Galston: 1998, p. 184).

Galston stelt dat leden van de liberale samenleving niet verplicht zijn om aangeboden goederen aan te nemen. De samenleving moet burgers aanspreken op hun verantwoordelijkheidsgevoel. Zo mag volgens Galston de werkloze, armlastige burger een goedbetaalde baan af te wijzen. Daar staat tegenover dat als burgers hun verantwoordelijkheid niet nemen en geen gebruik maken van de beschikbare goederen

zoals betaalde banen, de liberale samenleving niet verplicht is om aanvullend te voorzien in basisbehoeften van bijvoorbeeld de werkweigerende werkloze. (Galston: 1998, p. 185).

Verdienste (*desert*): Verdienste wordt volgens Galston binnen het liberalisme niet gezien als een deugd, maar baseert zich op de mate waarin burgers bijdragen aan het algemeen belang binnen de liberale samenleving. Hij onderscheidt burgers die meewerken aan het realiseren van het algemeen goede en burgers die niet bijdragen aan het algemeen belang. Galston verwacht dat burgers die meewerken aan het nastreven van het algemeen goede naar inzet worden beloond. Degenen die niet in staat zijn om een bijdrage te leveren aan het algemeen belang, kunnen desondanks rekenen op de steun van de samenleving om te voorzien in hun basisbehoeften. Dit geldt niet voor de free-riders die moedwillig hun plicht verzaken. (Galston: 1998, p. 185 -187).

Keuze (*choice*): Deze claim komt voort uit het gegeven dat burgers vrij zijn om te doen wat zij willen met de individuele opbrengst vanuit claims gebaseerd op verdienste en noodzakelijke behoefte. Dit uitgangspunt berust volgens Galston op het principe dat liberalisme individuele vrijheid en daarmee individuele voorkeuren respecteert. Het is daardoor niet mogelijk om binnen een liberale staat burgers te dwingen om bijvoorbeeld hun inkomen op te offeren aan het algemeen belang. (Galston: 1998, p. 187 - 188).

Burgerdeugden

Met betrekking tot burgerlijke deugden ligt er een spanningsveld in het hart van het liberalisme. Het spanningsveld ontstaat omdat de liberale staat diversiteit en daarmee individuele voorkeuren van burgers moet respecteren maar tegelijkertijd niet onverschillig kan staan tegenover het karakter van haar burgers. Immers het functioneren van instituties die de liberale samenleving ondersteunen worden in belangrijke mate beïnvloedt door het karakter van deze burgers. Het liberalisme moet daarom burgerdeugden stimuleren zonder de steun van de burgers voor de liberale staat en haar instellingen te verliezen (Galston 1998: p. 216 - 217).

Burgerdeugden zijn nuttig voor het realiseren van gemeenschappelijke doelen, maar brengen niet direct automatisch voordelen voor alle deugdzame burgers. Deugdzame burgers zijn onmisbaar voor het overleven van de liberale samenleving. Zonder de inzet en steun van burgers kunnen de instituties van de liberale samenleving niet functioneren. Het is daarom noodzakelijk dat in ieder geval een meerderheid van de leden van de liberale samenleving burgerdeugden tonen en daarmee instituties ondersteunen waardoor de liberale democratische staat naar behoren kan blijven functioneren (Galston: 1998, p. 220).

Burgerdeugden zijn nodig om de samenleving, de economie en de politiek van de liberale staat te laten functioneren. Galston onderscheidt verschillende soorten deugden. Allereerst benoemt hij de algemene deugden en aansluitend sociale, economische en politieke deugden. Hier op volgend geef ik de vier verschillende categorieën van deugden weer zoals die door Galston zijn beschreven (Galston 1998, p. 221-227):

Algemene deugden: Deze deugden stellen dat burgers de moed moeten hebben om de liberale staat te verdedigen. Tevens moeten leden van de liberale samenleving bereid zijn om de wetten van de liberale overheid na te leven en de liberale grondbeginselen van de liberale staat te accepteren (Galston: 1998, p. 221).

Sociale deugden: Individualisme en diversiteit zijn kernbegrippen binnen het domein van de burgerlijke deugden van de vrije samenleving. Individualisme is verbonden met de liberale deugd van onafhankelijkheid. Onder deze deugd wordt niet alleen de capaciteit van burgers verstaan om voor zichzelf en voor anderen te kunnen zorgen maar ook de vaardigheid om te voorkomen dat deze burgers onnodig afhankelijk van medeburgers worden. Volgens Galston worden mensen niet als onafhankelijke individuen geboren, maar zijn afhankelijk van hun familieleden die hen leren om als zelfstandige burgers te functioneren in de moderne liberale maatschappij. Het tweede kernbegrip diversiteit is van belang omdat diversiteit om tolerantie vraagt van burgers van de liberale samenleving ten opzichte van andersdenkenden. Tolerantie wijst het idee af dat alle levensvisies of opvattingen van mensen even goed zijn. Galston claimt dat tolerantie niet vereist dat alle levensdoelen even goed moeten worden bevonden. De liberale overheid mag de beste opvattingen van het goede leven of de meest geschikte levensdoelen bevorderen. Hierbij moet worden aangetekend dat de deugd van tolerantie eist dat het gewenste gedrag en het te kiezen levensdoel nooit mag worden afgedwongen door een liberale staat. Het overtuigen van mensen van wat het beste levensdoel is mag enkel worden gerealiseerd door mensen te onderwijzen of middels overheids campagnes te overtuigen van de juiste opvattingen van het goede leven. Voor dwang is in dit proces van overtuigen en onderwijzen absoluut geen plaats. (Galston: 1998, p. 222).

Economische deugden: Burgerdeugden zijn volgens Galston onmisbaar voor de liberale markteconomie. Niet alleen arbeidsethos of werklust zijn belangrijke deugden, maar ook het gegeven dat burgers spaarzaam moeten zijn is een belangrijke economische deugd. Burgers moeten in staat zijn om verlangens uit te stellen en dus geld te kunnen sparen. De laatste economische deugd is de vaardigheid van burgers om zich aan economische veranderingen aan te passen. De burger moet dus flexibel zijn en moet kunnen inspringen op een veranderende markteconomie. Een voorbeeld hiervan is een economie die door een technische revolutie ingrijpend verandert en van werknemers nieuwe vaardigheden eist. Denk hierbij aan bijvoorbeeld de introductie van de computer. Zodra computers gemeengoed zijn binnen een samenleving, mag worden verwacht dat burgers uit eigen beweging zich vertrouwd maken met dit fenomeen. Gedachte hierachter is dat burgers die bijvoorbeeld werkloos worden in een branche die niet werkt met computers desondanks wel werk kunnen aanpakken dat computervaardigheden vereist (Galston: 1998, p. 223-224).

Politieke deugden: De liberale burger verschilt van een republikeinse burger omdat de liberaal anders dan de republikein geen plicht heeft om actief te worden in de politiek. Anders dan de liberale staat plaatst de republikeinse staat het publiek belang boven het

private belang, hetgeen betekent dat persoonlijke belangen ondergeschikt zijn aan het algemeen belang. De liberale samenleving aanvaardt echter geen collectieve bepaling van de persoonlijke keuzes. Dit betekent niet dat liberaal burgerschap gelijk staat aan het nastreven van het eigenbelang. Liberale politieke deugden controleren het politieke proces en daarmee wordt voorkomen dat individuele belangen de politieke sfeer domineren (Galston: 1998, p. 225).

De politieke deugden zijn er in drie soorten, namelijk deugden van burgerschap, deugden van leiderschap en algemene politieke deugden (Galston: 1998, p. 224):

1. Deugden van Burgerschap: Burgers moeten het recht hebben om meningsverschillen binnen een publiek debat te respecteren. Tevens moeten burgers niet alleen in staat zijn politici te beoordelen, maar ook inzien dat impopulaire en pijnlijke beslissingen soms beter zijn dan populaire, korte termijn maatregelen (Galston: 1998, p. 224 - 225).
2. Deugden van leiderschap: Van politiek leiders van de liberale samenleving wordt geëist dat zij geduld kunnen uitoefenen en dat zij om kunnen gaan met maatschappelijke diversiteit en constitutionele instellingen. Leiders moeten een gevoel van gemeenschap kunnen scheppen en de samenleving een gezamenlijk doel kunnen geven. Tevens dienen leiders in staat te zijn om impopulaire beslissingen te nemen en zich bij het ontwikkelen van beleid niet te laten leiden door de publieke opinie (Galston: 1998, p. 225 - 226).
3. Algemene politieke deugden: Deze deugden eisen dat burgers en politieke leiders in staat moeten zijn om het publieke debat te voeren en andersdenkenden te respecteren. In het debat moeten zij medeburgers kunnen overtuigen zonder gebruik te maken van dwang en geweld. Tevens moeten burgers en politieke leiders in staat zijn om de kloof tussen hun eigen principes en de bestaande praktijken in een liberale samenleving te overbruggen. Dit betekent dat politieke leiders sociale problemen herkennen, benoemen en het oplossen van deze problemen onderdeel maken van hun streven naar het algemeen goede. De tweede algemene politieke deugd verlangt van burgers dat zij kritisch handelen en onrecht en hypocrisie in hun gemeenschap tegengaan (Galston: 1998, p. 226-227).

Burgerschapsonderwijs

Er bestaan volgens Galston twee soorten onderwijs: filosofisch onderwijs en burgerschapsonderwijs. Filosofisch onderwijs richt zich op waarheidsbevinding en het bevorderen van rationeel onderzoek. Er bestaan volgens Galston vele soorten filosofisch onderwijs en hij noemt historisch onderzoek en sociale wetenschappen als voorbeelden hiervan. Galston (1998, p. 242) benoemt ook exacte wetenschappen zoals natuurkunde en biologie als filosofisch onderwijs. Volgens hem hebben alle soorten filosofisch onderwijs

gemeen dat zij niet op een beslissende wijze worden gevormd door sociale en politieke omstandigheden. Filosofisch onderwijs kan tot inzichten die ingrijpende invloed hebben voor bestaande politieke gemeenschappen omdat deze nieuwe feiten of inzichten kan presenteren die schadelijk kunnen zijn voor de heersende elite van een samenleving (Galston: 1998, p. 242).

Burgerschapsonderwijs verschilt volgens Galston van filosofisch onderwijs omdat het zich niet richt op waarheidsbevinding maar op karaktervorming van burgers. Burgerschapsonderwijs kan anders dan filosofisch onderwijs per gemeenschap van karakter verschillen. Anders dan filosofisch onderwijs laat burgerschapsonderwijs zich wel vormen door de politieke en sociale omstandigheden en komt het niet in opstand tegen de status quo maar versterkt juist de bestaande gemeenschap. Liberalisme heeft opvattingen over gelijkheid, vrijheid en het algemeen goede. Dit zijn onderwerpen waar het filosofisch onderwijs geen eenduidige opvatting over heeft en die filosofische visies kunnen botsen met liberale theoretische opvattingen. Slechts enkele individuele burgers komen tot liberale opvattingen vanuit bestudering van het liberale gedachtegoed. Galston claimt dat burgers die geen nadere bestudering van liberale principes hebben gedaan, wel de liberale waarden rationeel kunnen beoordelen. Hechten deze burgers bijvoorbeeld waarde aan liberale kernwaarden zoals individualiteit en diversiteit, of juist niet? Liberaal burgerschapsonderwijs staat open voor bevindingen vanuit de filosofische wetenschap, maar burgerschapsonderwijs en filosofisch onderwijs kunnen binnen een liberale democratische gemeenschap met elkaar botsen (Galston: 1998, p. 243).

Kinderen in een liberale samenleving nemen de liberale opvattingen van hun opvoeders over en zien daarom het liberale gedachte goed als rechtvaardig en bindend. Dit maakt burgerschapsonderwijs meer retorisch dan rationeel. Burgerschapsonderwijs is belangrijk omdat liberale instituties en de liberale samenleving worden gevormd door het karakter van burgers. Burgerschapsonderwijs heeft vanwege dit vormende karakter rolmodellen en helden nodig die de jeugd inspireren en tegelijkertijd de legitimiteit van de gevestigde orde onderschrijven. De geschiktheid van burgerschapsonderwijs kan enkel worden gemeten aan de hand van de mate waarin dit onderwijs belangrijke fundamentele functies van de samenleving ondersteunt en burgerschapsonderwijs is gericht op realisatie van wat de burgers gezamenlijk zien als het algemeen goede voor de samenleving (Galston: 1998, p. 244-246).

Binnen de liberale samenleving ligt de nadruk op het belang van individuele rechten en de private sfeer. Burgerschapsonderwijs is volgens Galston gericht op het beschermen van deze twee elementen. De liberale samenleving heeft oog voor de rechten van minderheden en burgerschapsonderwijs moet burgers dan ook bijbrengen dat het algemeen belang meer is dan de wens van de meerderheid. Binnen liberale democratieën vervangen vertegenwoordigende instituties zoals parlementen het principe van direct zelfbestuur en daarom moet burgerschapsonderwijs ondermeer het belang van politieke

burgerschapsonderwijs duidelijk maken. Het is belangrijk dat burgers begrijpen hoe zij politici moeten beoordelen, maar ook inzien wat goed politiek leiderschap kenmerkt (Galston: 1998, p. 247).

Liberaal burgerschapsonderwijs moet niet alleen benadrukken dat belangrijke politieke ambten vragen om mensen met de juiste talenten, maar doet burgers ook inzien dat niet eenieder over deze kwaliteiten beschikt. Populistische rancune tegenover deze claim is begrijpelijk. Populisme kan een goed recept zijn om arrogantie bij machtshebbers tegen te gaan, maar burgerschapsonderwijs moet burgers leren dat het niet onrechtvaardig is dat enkel getalenteerde burgers in aanmerking komen voor hoge politieke posten (Galston: 1998, p. 248).

Het fenomeen van burgerschapsonderwijs plaatst liberale democratische staten voor een probleem. De meeste staatsvormen hebben om tactische redenen de Aristoteliaanse benadering van politiek omarmd. Deze Aristoteliaanse benadering stelt volgens Galston dat alle andere soorten van menselijke gemeenschappen zoals families, etnische groeperingen, economische groepering of religieuze genootschappen ondergeschikt zijn aan het staatsgezag. Voor al deze politieke gemeenschappen staat de autoriteit van de Aristoteliaanse samenleving buiten kijf. Deze politieke gemeenschappen accepteren volgens Galston dat hun Aristoteliaanse overheid burgerschapsonderwijs aan hun mensen oplegt. Deze groeperingen accepteren de autoriteit van de overheid omdat zij beseffen dat eventuele politieke conflicten tussen de verschillende groeperingen worden opgelost door de allesoverheersende overheid (Galston: 1998, p. 248 - 249).

Anders dan de Aristoteliaanse gemeenschappen kennen liberale samenlevingen een traditie waarbinnen de overheid juist niet mag ingrijpen in de privésfeer van burgers. Een liberale overheid mag niet dwangmatig normen opleggen maar heeft wel de plicht om de liberale samenleving te beschermen en liberale waarden door te geven aan haar burgers. Dit leidt er toe dat zelfs als liberale autoriteiten er in slagen om een aantal liberale kernwaarden binnen een liberale democratie vast te leggen, burgers het recht hebben om in opstand te komen tegen burgerschapsonderwijs dat ingaat tegen hun eigen normen en waarden. Dit maakt het voor liberale overheden lastiger om burgerschapsonderwijs op te leggen dan dat voor een Aristoteliaanse overheid het geval is. Burgers en groeperingen in de liberale samenlevingen accepteren immers niet stilzwijgend dat de overheid hen burgerschapsonderwijs oplegt die tegen hun persoonlijke opvattingen indruist. Het is dan ook voor de liberale staat noodzaak om aan te tonen dat burgerschapsonderwijs noodzakelijk is om de orde binnen een liberale samenleving te handhaven. Op het moment dat alle burgers van alle groeperingen binnen de liberale gemeenschap inzien dat bepaalde burgerdeugden vereist zijn om de orde te handhaven en burgerschapsonderwijs onmisbaar is om deze deugden te bevorderen, accepteren zij de autoriteit van de liberale overheid om burgers burgerschapsonderwijs op te leggen (Galston: 1998, p. 249).

In de praktijk van de liberale samenleving wordt de bescherming van de privé-sferen zoals die van familiekringen en religieuze groeperingen in het publieke domein verdedigd door burgers en is het de taak van de liberale overheid om deze private domeinen te beschermen. De liberale overheid is daarom gemachtigd in te grijpen op het moment dat individuele overtuigingen en claims van burgers de rechten van andere medeburgers schaden. Derhalve mag de overheid middels burgerschapsonderwijs begrip bij de burgers opbrengen voor instituties die binnen de liberale democratie individuele rechten van alle burgers beschermen (Galston: 1998, p. 250).

Binnen een liberale gemeenschap kan van burgers worden verwacht dat zij als nodig gedeeltelijk private belangen en overtuigingen aan de kant kunnen zetten om het gezamenlijke liberale belang binnen de samenleving te realiseren. De burger die zich gewetensbezwaard voelt om aan het algemeen belang mee te werken kan bijvoorbeeld militaire dienstplicht weigeren, maar het is aan de overheid om te bepalen of de redenen van de weigering gegrond zijn. Op het moment dat een liberale staat de weigering ongegrond acht, kan deze overheid alsnog de weigeraar dwingen om dienst te nemen (Galston: 1998, p. 250).

De overheid is in ieder geval gemachtigd om in te grijpen op het moment dat de weigering van een burger of meerdere burgers om mee te werken aan de bevordering van het algemeen belang de liberale democratie in haar voortbestaan bedreigt. Dit betekent dat in het voorbeeld van de dienstweigeraar, de liberale overheid de redenen van het weigeren van militaire dienst moet van deze burger moet kennen. Vervolgens moet de overheid volgens Galston inschatten in hoeverre het erkennen van deze claim van deze specifieke burger kan leiden tot meer dienstweigeraars. Blijkt de burger een uniek geval te zijn met gegronde redenen, dan is het gerechtvaardigd om deze burger van de dienstplicht te ontslaan. Maar als blijkt dat dezelfde argumenten kunnen worden gebruikt door een grote groep burgers om onder de dienstplicht uit te komen, komt de verdediging van de staat en daarmee het voortbestaan van de liberale samenleving in gevaar. In dit laatste geval heeft de liberale overheid voldoende grond om de argumenten van de dienstweigeraar te verwerpen en deze burger te dwingen om dienst te nemen (Galston: 1998, p. 251).

Een ander gevaar dat een liberale samenleving kan bedreigen is dat burgers wel gebruik maken van de door de liberale samenleving geboden voordelen, maar weigeren om zelf bij te dragen aan het in stand houden van deze voordelen. Deze free-riders zijn profiteurs en moeten een gepaste straf krijgen. Overigens houden burgers de vrijheid om zich volledig uit de samenleving terug te trekken. Voorwaarde hierbij is dat er geen enkele interactie meer bestaat tussen de vertrokken burger en de achtergelaten liberale staat. (Galston: 1998, p. 251).

Burgerschap betekent dus de acceptatie van liberale kernwaarden van de liberale samenleving. Deze waarden worden middels burgerschapsonderwijs op burgers overgebracht. Hierbij kan het voorkomen dat liberale normen botsen met de wens van

ouders om hun afwijkende (niet liberale) levensvisie over te dragen op hun kinderen. De waarde van de vrijheid van ouders om normen en visies op kinderen over te dragen mag niet worden onderschat. Het liberalisme verwerpt het idee dat families en opvoeders hun morele normen en waarden moeten laten voorschrijven door de staat (Galston: 1998, p. 251-252).

Naast de vrijheid van ouders om normen en waarden op kinderen over te brengen, moeten de ouders accepteren dat ook hun kinderen toekomstige volwassen burgers zijn. Galston claimt dat ouders niet opzettelijk de ontwikkeling naar volwassenheid mogen verstoren. Op het moment dat opvoeders verzaken en kinderen opzettelijk verwaarlozen heeft de overheid het recht om in te grijpen en deze jonge burgers te beschermen tegen hun ouders. Een voorbeeld hiervan zijn ouders die hun kinderen zwaar lichamelijk mishandelen. Overheidsingrijpen is in dit geval gerechtvaardigd omdat de staat alle individuele rechten van burgers moet beschermen. Dus ook kinderen hebben het recht om door de liberale overheid te worden beschermd tegen geweld. Op het moment dat ouders zich schuldig maken aan kindermishandeling moet de liberale overheid dus optreden en het kind beschermen door bijvoorbeeld de gewelddadige opvoeders uit hun ouderlijke macht te plaatsen en een voogd aan te wijzen. (Galston: 1998, p. 252).

Ouders mogen hun kinderen burgerschapsonderwijs niet ontzeggen. Overtuigingen en gewoonten die de overheid steunen en de positie van individuen in de samenleving versterken maken volgens Galston onderdeel uit van burgerschapsonderwijs. Een voorbeeld hiervan is het gegeven dat burgerschapsonderwijs kinderen bijbrengt dat zij de wetten van de liberale staat moeten respecteren. Opvoeders moeten hun kinderen voorbereiden op die samenleving en burgerschapsonderwijs is daar een onmisbaar onderdeel van. Ouders die hun kinderen burgerschapsonderwijs weigeren, ontzeggen deze jonge mensen de mogelijkheid om zich goed voor te bereiden op hun toekomstige rol als volwassen burgers in de liberale samenleving. Gelijk in het geval van kindermishandeling heeft in deze situatie de overheid het recht om dit soort ouders terecht te wijzen omdat zij de ontwikkeling van hun kind hinderen (Galston: 1998, p. 252).

De liberale overheid mag verwachten dat kinderen bepaalde vaardigheden en burgerdeugden ontwikkelen, maar de liberale overheid mag geen belangstelling tonen voor de vraag hoe kinderen daadwerkelijk denken over bijvoorbeeld andersdenkenden. Galston merkt hierbij op dat burgerlijke tolerantie prima samengaat met de gedachte dat iemands eigen opvattingen en levenshouding de beste zijn. Liberalisme gaat er vanuit dat het goede leven nagestreefd moet worden binnen een liberale gemeenschap, maar dat het goede niet door derden kan worden afgedwongen. Publiek debat is eveneens mogelijk tussen liberale burgers die ieder onomwonden vasthouden aan persoonlijke overtuigingen. Publiek debat binnen een liberale samenleving vraagt enkel van burgers dat zij accepteren dat zij burgerdeugd tonen om de bestaande liberale gemeenschap in stand te houden. Dit betekent dat het de liberale staat niet is toegestaan om burgerschapsonderwijs te ontwikkelen waardoor kinderen gaan twijfelen aan de levenswijze en levenswijsheden van hun ouders of

de lokale gemeenschap waartoe zij behoren. De overheid mag dus geen andere normen en waarden promoten middels burgerschapsonderwijs dan de burgerdeugden die noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van de liberale staat (Galston: 1998, p. 253).

Individuele vrijheid en toezicht van de staat op verschillende levenswijzen zijn volgens Galston niet verenigbaar. De liberale staat baseert haar autoriteit en de mogelijkheid om gedragingen en levenswijzen van burgers te controleren op een duidelijke overtuiging van het algemeen goede. Deze overtuiging staat los van de noden en interesses van de liberale overheid en staan ook los van de individuele opvattingen van de burgers. Liberale vrijheid kent daarom het recht op een leven onder overheidstoezicht en tegelijkertijd het recht op een leven zonder toezicht (Galston: 1998, p. 253-254).

Binnen het aandachtsgebied van burgereducatie zijn volgens Galston (1998, p. 254) drie belangrijke partijen aan te wijzen, namelijk de overheid, de ouders en de kinderen zelf. Hieronder geef de drie verschillende partijen weer:

De kinderen: Kinderen hebben binnen de liberale samenleving het recht om zich te ontwikkelen tot zelfstandige burgers en derhalve moeten zij volgens beschermd worden tegen verwaarlozing door hun ouders (Galston: 1998, p. 254).

De ouders: Opvoeders zijn verantwoordelijk voor het toekennen van deze rechten. Ouders mogen hun kinderen niet verwaarlozen en moeten ze voorbereiden op hun rol als zelfstandig burger (Galston: 1998, p. 254).

De overheid: De derde partij is de overheid die moet toezien dat ouders hun kinderen deze rechten niet ontzeggen of dat opvoeders hun kinderen niet verwaarlozen (Galston: 1998, p. 254).

Binnen een liberale staat kan ingrijpen van de overheid in de privésfeer dat niet kan worden gerechtvaardigd op basis van de bescherming van individuele burgers in zijn geheel niet worden gerechtvaardigd. Hier trekt Galston de grens tussen ouderlijk gezag en de autoriteit van de staat om burgerschapsonderwijs op te leggen. Er zijn volgens hem twee redenen om aan te nemen dat deze stelling name geen vrijbrief is voor ouders om hun kinderen te onttrekken aan burgerschapsonderwijs (Galston: 1998, p. 255):

Ten eerste is er het gegeven dat een kind te maken heeft met gedeelde autoriteit. Niet alleen moet het kind verantwoording afleggen aan de ouders maar ook aan andere instituties, bijvoorbeeld vertegenwoordigd door de leraar op school. Deze andere autoriteiten dan de ouders brengen het kind met andere opvattingen over het goede leven in aanraking hetgeen op zijn minst leidt tot een kritische reflectie op de ouderlijke standpunten (Galston: 1998, p. 255).

Ten tweede maakt het open karakter van de liberale samenleving het praktisch onmogelijk voor opvoeders om hun kinderen volledig af te sluiten van kennis over andere

levensopvattingen en andersdenkende groeperingen. Overigens moet elke ouder zich bewust zijn van het gegeven dat als een kind van het bestaan van andere mogelijkheden op de hoogte is, en deze mogelijkheden uitdrukkelijk door de opvoeders worden verboden, het een feit is dat deze verboden mogelijkheden juist meer aantrekkingskracht krijgen op deze kinderen (Galston: 1998, p. 255).

Overigens stelt Galston dat liberalen niet bang moeten zijn voor kinderen die met een vaste overtuiging in het leven staan. Kinderen die nergens in geloven of juist voor een bepaalde overtuiging staan, zullen niet genegen zijn om deel te nemen aan een rationeel debat over welke levenswijze meer waarde heeft en welke minder. Liberalen moedigen ouders dan ook aan om hun kinderen een sterke levensovertuiging mee te geven (Galston: 1998, p. 255).

Ondanks het pluralisme binnen de liberale samenleving claimt Galston dat er een kern van burgerdeugden en burgerschapsvaardigheden bestaat die door alle leden van deze samenleving worden gedeeld. De staat heeft het recht om deze kernwaarden te bevorderen middels burgerschapsopvoeding. Deze kernwaarden wegen in geval van tegenstrijdigheden altijd zwaarder dan individuele of groepsgebonden normen en de staat mag naleving van de liberale kernwaarden afdwingen. Op het moment dat een staat haar burgers voorschrijft hoe zij hun persoonlijke leven moeten invullen en welke persoonlijke normen en waarden haar burgers moeten nastreven, schendt deze staat persoonlijke vrijheid en verraadt deze overheid haar fundamentele liberale principes (Galston: 1998, p. 255-256).

Conflicten

Politieke kernwaarden vormen volgens Galston het karakter van elk aspect van een samenleving. Tevens stelt Galston dat net als elk andere vorm van politieke gemeenschap het liberalisme een regime is. Liberale regimes zijn volgens hem niet neutraal omdat regimes levensopvattingen uitsluiten die niet passen in een liberale levenswijze. Galston benoemt vijf manieren waarop liberale publieke beginselen groepen en individuen beïnvloeden. Hieronder staan ze opgesomd (Galston: 1998, p. 292-294):

1 - In de praktijk kent de liberale samenleving volgens Galston geen scherpe grens tussen publiek en privaat domein, het politieke en het niet politieke. Een voorbeeld hiervan is antidiscriminatie wetgeving. Deze normen worden niet alleen in het openbaar zoals op scholen geaccepteerd, maar ook in de privacy van de woningen van burgers wordt het verbod op discriminatie overgenomen (Galston: 1998, p. 292).

2 – Publieke liberale waarden beïnvloeden volgens Galston ook het privéleven van individuen en het beleid van niet-openbare instellingen. Galston noemt het voorbeeld de Amerikaanse rooms-katholieke bisschoppen op audiëntie in Vaticaanstad. Afgezanten van de paus verweten dat de Amerikaanse kerk laks was in het volgen van beleid van Rome. De Amerikaanse bisschoppen verdedigden zich door er op te wijzen dat in Amerika volgelingen niet blindelings het beleid vanuit Rome opvolgen omdat deze mensen zich in een liberale

politieke cultuur bevinden die stimuleert om autoriteit en gezag te bekritisieren.(Galston: 1998, p. 292 - 293).

3 - Levensopvattingen die zelfbeperking, hiërarchie, of culturele integriteit vereisen, bevinden zich volgens Galston binnen de liberale samenleving in het defensief. Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld mensen of groepen die liberale kernwaarden zoals diversiteit en individualiteit niet respecteren door de liberale samenleving en de overheid niet worden getolereerd. Deze groepen of personen riskeren het verlies van hun autoriteit en samenhang met de andere leden van de liberale samenleving (Galston: 1998, p. 293).

4 - Het primaat van de politiek heeft een belangrijke invloed op de inhoud van de dagelijkse gang van zaken binnen liberale samenlevingen. Individuele vrijheden en geloofsopvattingen worden gerespecteerd, maar op het moment dat deze overtuigingen worden vertaald naar individuele of groepspraktijken, heeft de staat het recht om te controleren of deze praktijken passen binnen de kernwaarden van de liberale samenleving (Galston: 1998, p. 293-294).

5 - Het liberalisme verplicht burgers te reflecteren op hun opvattingen voortkomend uit hun religieuze of traditionele achtergronden. Door te reflecteren op deze gewoonten komen burgers tot een moreel standpunt, waarin deze mensen hun rechten en plichten vaststellen in het licht van de liberale beginselen van de liberale samenleving die zij bewonen (Galston: 1998, p. 294).

Volgens Galston onderscheidt liberalisme zich van autoritaire regimes doordat het liberalisme aanvaardt dat de samenleving pluralistisch is. Hij komt daarom met vier claims die deze stelling onderbouwen. Allereerst wijst Galston er op dat binnen de liberale samenleving individuen en groepen de vrijheid hebben om hun identiteit en overtuigingen te uiten. Ten tweede kunnen traditionelere vormen van levenswijzen overleven in de liberale samenleving. Ten derde kunnen groepen die zich niet thuis voelen in de liberale samenleving zich terugtrekken uit deze gemeenschap. Tot slot is het mogelijk voor liberale gemeenschappen om conflicten met kleinere niet-liberale groepen op te lossen (Galston: 1998, p. 294-295).

Galston wijst hier op het voorbeeld van de rechtszaak tussen de Amish en de Amerikaanse staat Wisconsin, de in deze scriptie zogeheten Yoder-case. In deze rechtszaak uit 1972 stelt het hooggerichtshof van de Verenigde Staten de conservatief christelijke bevolkingsgroep Amish in het gelijk en ontslaat hun kinderen van de leerplicht op het moment dat zij in de hoogste klas van de basisschool komen. Het Hooggerichtshof oordeelde dat het fundamentele recht op vrijheid van godsdienst van de ouders zwaarder woog dan het overheidsbelang van het streven naar behoud van de onderwijsplicht voor de kinderen van de Amish gemeenschap. Deze uitspraak is volgens Galston vaak bekritiseerd als een oordeel dat getuigt van willekeur ten gunste van de Amish, maar kan volgens hem ook worden beschouwd als een praktijkvoorbeeld van liberale vrijgevigheid. Liberale openbare principes

zijn meer dan vrijblijvend maar niet dwingend. Het liberale regime structureert de samenleving en binnen die structuur vinden burgers hun weg en plaats in de liberale samenleving (Galston: 1998, p. 295-296).

Centrale vraag

Terug naar de centrale vraag: In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen? Na bestudering van Williams Galston's boek 'Liberal Purposes' kom ik tot de volgende regels die betrekking hebben op hoe een liberale overheid Burgerschapsonderwijs mag gebruiken om burgerdeugden te bevorderen:

1. De overheid moet er op toezien dat burgerschapsonderwijs meer is dan enkel het schetsen van een maatschappijbeeld dat enkel gedragen wordt door een meerderheid.
2. De overheid mag geen waarden opleggen via burgerschapsonderwijs die ingaan tegen persoonlijke normen en waarden van burgers.
3. De overheid moet middels burgerschapsonderwijs begrip opbrengen voor maatregelen die de rechten van alle burgers beschermen.
4. De overheid moet het toestaan als een bevolkingsgroep zich uit de samenleving en daarmee van burgerschapsonderwijs wil terugtrekken.
5. De overheid moet individuele opvattingen van ouders waarderen en erkennen en zich enkel in burgerschapsonderwijs beperken tot het bevorderen van liberale kernwaarden.
6. Op het moment dat ouders en opvoeders hun plicht verzaken en kinderen niet worden voorbereid op zelfstandig burgerschap in de samenleving, moet een overheid ingrijpen en er voor zorgen dat deze kinderen zich alsnog kunnen ontwikkelen tot zelfstandige burgers.
7. Middels burgerschapsonderwijs mag de liberale overheid geen specifieke opvatting over het goede leven opleggen of afdwingen. De overheid moet zich beperken tot liberale kernwaarden waar alle burgers zich in kunnen vinden.
8. De overheid mag geen burgerschapsonderwijs ontwikkelen of bevorderen die er voor zorgt dat kinderen de levenswijze of opvattingen van hun ouders in twijfel trekken.
9. De overheid mag niet direct burgerschapsonderwijs vorm geven, maar mag wel kernwaarden formuleren die dit onderwijs over het voetlicht moet brengen.

Deze opsomming leert dat de liberale overheid volgens Galston middels het opstellen van onderwijsprogramma's burgerschapsdeugden bij leerlingen op scholen kan stimuleren. De liberale overheid moet liberale kernwaarden formuleren waarin alle burgers zich moeten kunnen vinden, maar de overheid moet ook individuele vrijheden respecteren en beschermen. De kernwaarden draagt de liberale overheid actief uit maar legt deze niet dwangmatig op aan haar burgers. Dit leidt er toe dat de overheid scholen verplicht om leerlingen de noodzakelijke deugden bij te brengen die nodig zijn om als volwassen burgers goed in de samenleving te kunnen functioneren.

Er bestaan drie belangrijk spelers binnen het domein van burgerschapsonderwijs, namelijk de ouders, de overheid en de kinderen op wie dit onderwijs is gericht. De overheid heeft dus te maken met de macht van het ouderlijk gezag en de vrijheid van onderwijs. Ouderlijk gezag is een belangrijke tegenhanger van de staatsmacht en zolang opvoeders kinderen niet verwaarlozen of belemmeren in hun ontwikkeling tot volwassen burger, grijpt de overheid niet in. Op het moment dat opvoeders verzaken, moet de overheid ingrijpen en afdwingen dat deze benadeelde kinderen alsnog de vrijheid en mogelijkheden krijgen om zich te ontwikkelen tot volwassenen die als goede burgers kunnen functioneren. De staat mag niet het ouderlijk gezag onder druk zetten om kinderen andere normen en waarden aan te leren dan die van de opvoeders zelf.

Conclusie is dan ook dat William Galston met zijn boek *Liberal Purposes* (1998) stelt dat de staat voor het bevorderen van burgerschapsdeugden aangewezen is op het onderwijssysteem. De overheid heeft geen directe zeggenschap op het inhoudelijke curriculum van het onderwijs, maar scholen zijn verplicht om leerlingen de door de overheid voorgeschreven liberale burgerdeugden en kernwaarden mee te geven die zij later als volwassen burgers van een liberale samenleving nodig hebben om goed te kunnen functioneren in de maatschappij.

Kritieken

Het liberalisme van William Galston verdedigt dat liberalisme geen neutrale positie inneemt als het gaat om het duiden van het algemeen goede en het algemeen belang. Deze twee belangrijke uitgangspunten binnen de theorie van Galston heeft onder critici geleid tot kanttekeningen die ik hier behandel. Tevens bespreek ik kritiek met betrekking tot Galstons positie inzake burgerdeugden en de rol van het onderwijs.

Niet-neutraal liberalisme

Galston verdedigt de liberale positie en stelt dat liberalen een duidelijk beeld hebben van wat het algemeen goede is en hoe een liberale samenleving er uit moet zien. Liberale kernwaarden zoals het recht op individualiteit en diversiteit vormen het fundament van de liberale staat. Met deze stelling verwerpt Galston de positie dat het liberalisme een neutrale blik heeft op het algemeen goede en het algemeen belang voor een samenleving (Galston: 1998, p. 10-18).

Richard Kraut attendeert er op dat Galston liberale denkers zoals John Rawls aanvalt die vasthouden aan het idee dat liberalisme een neutrale opvatting heeft over het algemeen goede. Kraut claimt dat een nadere bestudering van hetgeen Galston omschrijft als het algemeen goede echter niet verder komt dan de claim dat leven waarde heeft, burgers recht hebben op capaciteiten om zich te kunnen ontwikkelen, het recht hebben om doelen na te streven, het recht op vrijheid en rationaliteit, een plek in de maatschappij en het nastreven van het vervullen van behoeften. Vraag is volgens Kraut in hoeverre deze minimale opsomming verschilt van de door John Rawls geformuleerde neutrale opvatting van

liberalisme. John Rawls (2000, p. 347-350) stelt dat alle partijen binnen een samenleving zelf tot een opvatting van het goede leven moeten komen. Volgens Kraut komen Galston noch Rawls met een specifieke ranglijst van bepaalde systemen of doelen. Dit minimalisme brengt Galstons opvatting over het niet-neutrale liberalisme dicht bij het neutrale liberalisme waartegen Galston zich juist verzet. Volgens Kraut verwordt Galston tot een minimalist omdat hij stelt dat er variatie bestaat in opvattingen over wat het goede leven behelst en dat er geen rationeel principe bestaat dat al deze opvattingen kan rangschikken. (Kraut: 1993, p. 395-396).

De conclusie van Kraut brengt mijns inziens de visie van het niet neutrale liberalisme van Galston dicht bij de visie van het neutrale liberalisme van John Rawls. Volgens laatstgenoemde denker is het aan de betrokken partijen binnen de samenleving om te komen tot opvattingen van het goede leven. Deze constatering doet naar mijn mening afbreuk aan de claim van Galston dat hij het niet neutrale karakter van het liberalisme verdedigt.

Algemeen goede en algemeen belang

In zijn boek *Liberal Pluralism* (2004) gaat Galston dieper in op zijn stelling dat er geen eenduidige schaal is aan te wijzen voor wat het algemeen goede behelst en wat niet (Galston: 2004, p. 5). In dit boek betoogt Galston dat de interpretatie van het algemeen goede per burger verschilt. Los van deze verschillen in interpretatie van het algemeen goede tussen burgers verwacht Galston (2004, p. 6) wel dat burgers door middel van deliberatie tot overeenstemming kunnen komen wat het algemeen belang voor hun samenleving is. Kraut refereert niet aan dit specifieke werk van Galston, maar wijst er op dat Galston niet claimt dat alle opvattingen van het algemeen goede even zwaar wegen. Kraut stelt dat volgens Galston een staat een bepaalde opvatting over het algemeen goede mag promoten maar niet kan afdwingen. Deze stelling plaatst Galston in een vreemde positie om het volgende argument. Omdat Galston enerzijds vasthoudt aan het gegeven dat een staat niet neutraal is ten opzichte van wat het algemeen goede is, moet het belangrijk voor Galston zijn om duidelijk aan te geven welke opvattingen van het algemeen goede inferieur en superieur zijn. Galston kan daarom niet de discussie over het algemeen goede als irrelevant afdoen. Anderzijds kan Galston niet zonder onderbouwing stellen dat het algemeen goede heterogeen is. Met het claimen van het bestaan van een liberale opvatting van het algemeen goede en de acceptatie van de heterogeniteit van de opvatting van het algemeen goede, kan een exact oordeel over wat het algemeen goede is volgens liberalen niet uitblijven (Kraut: 1993, p. 395-396).

Het belang van burgerdeugden wordt door Galston (1988, p. 221-227) benadrukt en hij noemt algemene, politieke, sociale en economische deugden die onontbeerlijk zijn voor burgers om zich staande te houden in de moderne liberale maatschappij. Waldron kan zich vinden in de door Galston gegeven opsomming van deugden, maar wijst er op dat het niet de taak van de filosoof is om in te spelen op onze intuïtie. Hiermee stelt deze criticus dat

Galston verzuimt te verklaren waarom deze deugden onmisbaar zijn voor het algemeen goede en de liberale samenleving. Waldron staat niet alleen in zijn kritiek, ook Alan Ryan (1993, p. 140) verwijt Galston dat zijn theorie over het algemeen goede te dun is. Volgens Ryan ontbeert de liberale theorie van Galston een visie op liberale rechtvaardigheid en liberale deugden en mist deze theorie een uiteenzetting van hoe een staat haar burgers burgerdeugden kan aanleren (Ryan: 1993, p. 140).

Waldron (1992, p. 1044) verlangt van Galston dat hij datgene wat plausibel lijkt ook daadwerkelijk als plausibel test. Waldron wijst er op dat het grootste deel van de discussie in de theorie van Galston programmatisch is en hij verwijt dat Galston enkel de liberale goederen en deugden beschrijft, maar dat deze niet tot een concept van het algemeen goede leiden. Waldron merkt tevens op dat er vragen over blijven als het gaat om het nastreven van liberale instituties zoals: Heeft dit streven naar liberale instituties enkel betrekking op eigen land of moet er ook over de grenzen worden gekeken en internationaal worden gestreefd naar liberale instituties? Zijn liberale deugden te universalistisch om te kunnen worden vertaald naar burgerdeugden? (Waldron: 1992, p. 1044).

Burgerschap en deugden

Galston lijkt in zijn bespreking van burgerschap en burgerschapsdeugden voorbij te gaan aan de gedachte dat ook burgers binnen een liberale samenleving actief burgerschap tonen vanuit de gedachte dat zij daar zelf een beter mens van worden. Kymlicka & Norman (1994, p. 353) noemen het over het hoofd zien van deze intrinsieke waarde van burgerschap als een bekende valkuil voor theoretici die zich richten op burgerschap. Volgens hen bestaan er twee soorten concepten van burgerschap. Het eerste concept legt de nadruk op burgerschap als legale status. Daar tegenover staat het concept van burgerschap gebaseerd op morele waarden. Leden van een samenleving die de eerste vorm van burgerschap nastreven, wensen volwaardig lid te worden van een politieke gemeenschap terwijl mensen die de tweede vorm van burgerschap nastreven, zich richten op activiteiten die hun kwaliteit van leven verhoogd en hen tevens het gevoel geeft een beter mens te zijn (Kymlicka & Norman: 1994, p. 353).

Onderwijs

Alan Ryan heeft twijfels bij Galston's theorie met betrekking tot de bevordering van burgerdeugden middels het onderwijs. Galston benadrukt dat scholen diversiteit moeten respecteren maar tegelijkertijd moet het onderwijs leerlingen laten reflecteren op hun eigen levensvisie en levensdoelen. Ryan stelt dat Galston over het hoofd ziet dat dit een speciaal soort onderwijs met zich meebrengt namelijk het Socratische model. Binnen dit model moeten leerlingen en leraren in discussie gaan over welke levenswandel wel en welke levensvisie niet past binnen een liberale samenleving zonder hun eigen mening of levensovertuiging te verdedigen. Ryan voorziet het probleem dat niet alleen leerlingen, maar ook leraren niet uit de voeten kunnen met dit soort onderwijs. Zo mist de jeugd de capaciteit om op neutrale wijze op eigen opvattingen en die van anderen te reflecteren. Alleen al het

aanleren van deze socratische vaardigheden moet leiden tot ellenlange schooldagen. Tevens voorziet Ryan dat de socratische manier van werken weerstand bij onderwijzers en leerlingen moet oproepen omdat niet iedereen bereid is om zijn of haar opvattingen langs de liberale meetlat te leggen (Ryan: 1993, p. 141).

Conclusie inzake Galston

In deze conclusie reflecteer ik niet alleen op de in dit hoofdstuk gegeven kritieken, maar beargumenteer ik in hoeverre de liberale visie van Galston daadwerkelijk een goed alternatief is voor de republikeins liberale theorie van Richard Dagger.

Deugden

De kritiek van Waldron dat Galston dieper had in kunnen gaan op wat nu die liberale deugden en goederen nu precies zijn, is naar mijn mening gegrond. Inderdaad had Galston meer kunnen onderbouwen waarom deze deugden liberaal zijn. Zo zullen republikeinen eveneens instemmen met de algemene deugden die claimen dat burgers bereid moeten zijn de staat te verdedigen en de wetten van de overheid na te leven. Tevens zullen republikeinse denkers kunnen instemmen met de door Galston als liberaal omschreven drie politieke deugden. Immers ook van republikeinse burgers kan worden verwacht dat zij publiek debat respecteren, politici en politiek leiders kunnen beoordelen. De door Galston gegeven sociale en economische deugden baseren zich nadrukkelijker op liberale waarden zoals het belang van het individu, zelfredzaamheid en onafhankelijkheid. Deze uitgangspunten zijn moeilijk in te passen in republikeinse theorieën over burgerschap.

Naar mijn mening legt Waldron met zijn analyse een zwakte bloot binnen het werk van Galston. Uiteraard kan een liberaal intuïtief onderschrijven dat liberale burgers de genoemde algemene en politieke deugden moeten tonen om een liberale samenleving te laten overleven, maar een betere en bredere onderbouwing zou meer fundament geven aan het liberale karakter van de theorie van Galston.

Tevens vraagt Waldron zich af of de liberale deugden niet te universeel door Galston zijn geformuleerd om te kunnen worden vertaald naar burgerdeugden. Naar mijn mening toont Galston aan dat liberale idealen zoals het streven naar bescherming van individualisme en diversiteit belangrijke uitgangspunten zijn voor liberale burgerdeugden binnen de vrije liberale samenleving. Niet voor niets benadrukt Galston dat burgerschapsonderwijs burgers niet alleen bewust moet maken van liberale normen en waarden, maar burgers ook kennis moet laten nemen van opvattingen van andersdenkenden binnen de zelfde samenleving. Dit maakt burgers niet alleen bewust van het gegeven dat levensopvattingen verschillen, maar ook dat de liberale samenleving er voor zorgt dat de eigen opvattingen door andersdenkenden worden gerespecteerd. Mijns inziens vertalen universele liberale waarden zich probleemloos naar liberale burgerdeugden. Het is daarentegen lastiger om vanuit een specifieke liberale samenleving of staat te streven naar internationale instituties die zich baseren op liberale waarden. Immers hierbij is instemming nodig van andere staten die

expliciet liberale waarden onderschrijven. Beter is het om er vanuit te gaan dat staten net zo als individuele burgers inzien dat liberale normen en waarden individuele voorkeuren van staten en burgers beschermen en dat internationale liberale instituties voorkeuren en identiteiten van staten beschermen en daarom de steun van deze staten verdienen.

Galston gaat er vanuit dat elke weldenkende burger liberale principes aanvaardt omdat deze principes individuele voorkeuren en overtuigingen beschermen. Tevens is het voor mij helder dat Galston niet alleen het als een recht ziet dat burgers een eigen interpretatie van het goede binnen de samenleving hebben, maar dat het ook de plicht van leden van een liberale samenleving is om samen tot een formulering tot het algemeen belang te komen. Het niet-neutrale karakter van het liberalisme laat zich gelden op het moment dat een liberale samenleving van alle leden verwacht dat zij de liberale basisprincipes accepteren en uitgangspunt moeten maken van het debat.

Onderwijs

Er bestaan volgens Galston (1998, p. 242-243) twee soorten onderwijs, namelijk burgerschapsonderwijs en filosofisch onderwijs. Een verdere verdieping van een verschil tussen deze twee soorten onderwijs leert volgens Galston dat filosofisch onderwijs aan te merken is als kritisch op de samenleving en dat burgerschapsonderwijs dat niet is en juist een opgelegde visie vanuit de overheid accepteert. Een verdere toelichting geeft Galston niet en er blijven voor mij vragen openstaan. Onderscheidt Galston ook nog andere vormen van onderwijs? En zo niet, kan men exacte wetenschappen zoals natuurkunde en biologie tot filosofisch onderwijs rekenen? En is het ook niet een burgerdeugd dat burgers kritisch naar een samenleving kijken en misstanden aankaarten? In dit geval kan burgerschapsonderwijs zoals Galston het voorschrijft niet alleen maar volgend zijn. Deze onderwijsvorm moet haar studenten prikkelen om de overheid en de samenleving te bekritisieren en niet klakkeloos alle standpunten van de liberale staat overnemen. Het is jammer dat Galston niet dieper ingaat op het door hem geduide onderscheid tussen beide onderwijsvormen.

Galston (1998, p. 254-255) wijst op het belang dat kinderen burgerschapsonderwijs krijgen en ziet naast de taak van de ouders en de opvoeder ook een belangrijke rol weggelegd voor het onderwijssysteem. Leerplichtige kinderen die geen burgerdeugden van hun ouders meekrijgen, krijgen via school toch kennis van de liberale burgerdeugden. Onduidelijk blijft echter waar en op welk onderwijsniveau dit burgerschapsonderwijs moet plaatsvinden. Galston zwijgt bijvoorbeeld over de vraag of kinderen op de basisschool les in burgerdeugden moeten krijgen, of dat burgerschapsonderwijs onderdeel van het eindexamenprogramma van het middelbaar onderwijs moet zijn.

Ryan claimt dat het burgerschapsonderwijs van Galston is aangewezen op Socratisch onderwijs waarin leerlingen reflecteren op hun levensvisie en levensdoelen. De analyse van Ryan ziet volgens mij over het hoofd dat Galston (1998, p. 253) stelt dat de overheid burgerschapsonderwijs niet mag gebruiken om kinderen te laten twijfelen aan de opvattingen van hun ouders. Hierbij teken ik aan dat kinderen veelal hun levensvisie en

levensdoelen aanleren of overnemen van hun ouders. Hierbij richt het burgerschapsonderwijs volgens Galston (1998, p. 247) zich op individuele rechten en de bescherming van de privésfeer. Deze aandachtspunten kunnen op meerdere manieren worden uitgedragen en leerlingen kunnen binnen scholen wel degelijk in discussie gaan over wat zij belangrijk vinden. Tegelijkertijd moet de jeugd van docenten leren hoe andersdenkenden tegenover belangrijke levensvragen staan. Het is de taak van onderwijzend personeel om leerlingen te doen inzien dat rechten van het individu gekoppeld zijn aan het respecteren van diversiteit.

Scholen kunnen leerlingen tevens laten ervaren wat het betekent om een tolerante gemeenschap te zijn. Voorbeeld hiervan is de school die leerlingen van verschillende bevolkingsgroepen en achtergronden samenbrengt in gemengde klassen en hen met gezamenlijke opdrachten aan de slag laat gaan. Hierbij gaat het dus om leerlingen met verschillende achtergronden in een klaslokaal. Al werkende ontdekken deze leerlingen dan dat andersdenkende medeburgers ook talenten hebben die een gezamenlijk doel zoals het laten slagen van de gezamenlijke opdracht binnen handbereik kan brengen. Uiteraard zijn er meer manieren om binnen het bestaande onderwijs de kernbegrippen individualiteit en diversiteit te benaderen, maar die creatieve uitdaging ligt in de handen van leraren en andere onderwijsdeskundigen die beter kunnen inschatten welke lesmethoden aansluiten op hun leerlingen.

Niet-neutraal liberalisme

Ondanks de constatering dat Galston claimt dat burgers ieder voor zich een andere voorstelling kunnen hebben van het algemeen goede, wijst Galston op het belang van burgerdeugden. Deze deugden worden vertaald naar plichten en rechten die burgers naar elkander en naar de overheid kunnen claimen. Dit kan spanning opleveren omdat een liberale overheid individuele deugden moet stimuleren zonder de broodnodige steun van haar burgers te verliezen. Desondanks stelt Galston duidelijke eisen aan liberale burgers. Eisen en deugden die gezamenlijk een beeld schetsen van hoe het algemeen belang er uit moet zien zonder dat individuele burgers door de staat gedwongen worden hun perceptie van het algemeen goede te moeten aanpassen.

Met Kraut ben ik het eens dat Galston geen specifieke beschrijving geeft van wat liberalen zien als het algemeen goede. Deze constatering brengt het liberale gedachtegoed van Galston derhalve dichter bij het neutrale liberalisme van John Rawls. Maar dat brengt Galston naar mijn mening niet op een lijn met denkers zoals Rawls. Reden hiervoor is dat Galston door nadruk te leggen op burgerdeugden en burgerplichten gebaseerd op liberale waarden zoals individualiteit en zelfredzaamheid duidelijk aangeeft dat zijn theorie wel degelijk een niet-neutrale liberale visie op het algemeen goede bevat.

Een aanvullend argument komt van de liberaal Macedo (1999, p. 259). Hij stelt dat liberalisme nooit neutraal kan zijn daar liberalisme is verbonden aan kernwaarden zoals individuele vrijheid en verantwoordelijkheid. Op het moment dat alle leden van een

samenleving de liberale wetten en principes accepteren, moeten deze regels door iedereen worden gerespecteerd. Uiteraard bestaat er binnen de liberale maatschappij het recht op vrije meningsuiting en mogen burgers er niet-liberale opvattingen op na houden. Maar hier staat tegenover dat op het moment dat deze wetten van de liberale staat worden overtreden de overheid moet ingrijpen. Immers deze wetten betekenen bescherming van individuele burgers. Schending betekent niet alleen een wetsovertreding, maar is ook schending van individuele rechten die door de liberale overheid moeten worden beschermd. Macedo (1999, p. 259 - 260) tekent hier bij aan dat binnen een liberale samenleving door burgers binnen de eigen bevolkingsgroep volgens niet-liberale opvattingen mag worden geleefd, zolang deze niet-liberale burgers de liberale wetten maar naleven en medeburgers geen schade berokkenen. Dit uitgangspunt van Macedo maakt van het liberalisme net zoals Galston claimt een regime dat niet als neutraal kan worden aangemerkt.

Galston wijst eveneens op liberale kernwaarden en stelt dat binnen het liberalisme de nadruk ligt op individualiteit en diversiteit. Het is belangrijk dat burgers elkaar respecteren en dit kan enkel op basis van de liberale overtuiging die burgers het recht geeft om eigen normen en waarden te hanteren en daarom burgers verplicht om andersdenkenden te respecteren. Galston gaat er vanuit dat burgers zelf inzien dat hun eigen belangen en opvattingen van het goede het beste worden beschermd binnen een samenleving gestoeld op liberale waarden. Hieruit volgt de verwachting dat op het moment dat burgers de waarde onderschrijven van een overheid die hun identiteit beschermt en tevens de ruimte geeft om eigen belangen te verdedigen, zij rationeel kiezen voor een liberale samenleving. Galston gaat er hierbij vanuit dat niet alle burgers zich daadwerkelijk verdiepen in het liberale gedachtegoed, maar intuïtief kiezen voor de liberale vorm van samenleven omdat die de posities van alle bevolkingsgroepen het beste beschermt.

Conclusie

Met de verkenning van de liberale positie van William Galston kom ik tot de conclusie dat zijn versie van het liberalisme een goed gefundeerde positie inneemt als het gaat om liberale burgerschapsdeugden en liberaal burgerschapsonderwijs. Zijn theorie contrasteert met de uitgangspunten van Richard Dagger die ik eerder bestempelde als republikeins. Daarmee vormt de theorie van Galston een goed alternatief voor het werk van Dagger.

Opvallend is dat zowel Dagger als Galston verschillende inzichten hebben met betrekking tot de centrale vraag in deze scriptie. Om beide posities verder te verkennen en tevens aan te tonen dat de liberale theorie met betrekking tot burgerschapsdeugden en burgerschapsonderwijs sterker staat dan de republikeinse visie hierop, confronteer ik de posities van Dagger en Galston in het hierop volgende hoofdstuk.

Dagger vs Galston (confrontatie)

In dit hoofdstuk confronteer ik de liberale visie van Galston met de republikeinse visie van Dagger. Voorafgaand aan deze confrontatie plaats ik zowel de posities van Dagger als Galston binnen de discussie over de vraag of burgerschapsdeugden nu een instrumentele of juist een intrinsieke waarde heeft. Aansluitend toon ik aan de hand van de liberale denkers Stephen Macedo en Will Kymlicka aan dat liberalen de republikeinse claim weerleggen dat burgerschap moet worden gekoesterd vanwege haar intrinsieke waarde. Vervolgens gaat dit hoofdstuk in op hoe Richard Dagger en William Galston burgerschapsdeugden ervaren en vergelijk ik hun posities als het gaat om de 'Yoder-case' en de rol van het onderwijs. Tot slot onderbouw ik mijn conclusie dat een theorie over burgerschap zich moet baseren op de instrumentele waarde van burgerschapsdeugden.

Het republicanisme probeert een antwoord op de vraag te vinden hoe burgers tot burgerdeugden moeten worden bewogen. Binnen het republicanisme bestaan twee kampen. Het eerste kamp wil burgers ervan overtuigen dat het op zich nemen van de lasten van het burgerschap uiteindelijk de burgers op een intrinsieke wijze beloont. Door deze lasten op zich te nemen wordt de burger als beloning een beter mens. Dit eerste kamp stelt actief burgerschap gelijk aan het hoogste levensniveau dat een burger kan bereiken. Will Kymlicka kenmerkt dit kamp als dat van de Aristoteliaanse interpretatie van republicanisme. Het tweede kamp vermijdt claims over de intrinsieke waarde van politieke participatie en accepteert dat burgers politieke participatie veelal een last vinden. Dit kamp wijst burgers op de noodzaak om deze lasten op zich te nemen omdat zonder deze steun democratische instellingen en daarmee individuele vrijheden niet kunnen overleven. Kymlicka noemt dit de instrumentele interpretatie van het republicanisme (Kymlicka: 2002, p. 294)

Een lid van het door Kymlicka omschreven eerste kamp is Richard Dagger. Deze constatering volgt uit Dagger's standpunt dat burgerschap meer is dan de optelsom van alle rollen die een mens binnen een samenleving kan hebben. Een burger kan bijvoorbeeld tegelijkertijd werknemer, moeder en kerkganger zijn, maar is boven alles burger binnen een bepaalde samenleving. Burgerschap dwingt burgers hun leven te zien als meer dan de optelsom van al die rollen en geeft mensen een eigen identiteit. Dit maakt van burgers betere mensen. Dagger (1997, p. 101-102) claimt dat burgerschap geen last is maar de leden van een samenleving op intrinsieke wijze beloont. Met deze verklaring valt de visie van Dagger te scharen binnen het Aristoteliaanse kamp van republikeinen die menen dat burgerschap er voor zorgt dat mensen een hoger levensniveau kunnen bereiken.

Het politieke leven is volgens republikeinen superieur aan alle andere soorten van levensvreugd zoals bijvoorbeeld privé genoegens in de familiekring. Wie niet politiek

participeert wordt als een incompleet burger gezien. Kymlicka claimt dat liberalen deze republikeinse visie als oneerlijk bestempelen omdat een bepaalde levensvisie boven alle andere levensvisies wordt verheven (Kymlicka: 2002, p. 294 - 295).

Liberalen verwerpen de republikeinse doctrine dat politieke participatie boven andere opvattingen van het goede leven prevaleren. Immers uit de republikeinse doctrine blijkt dat burgerschapsdeugden zoals politieke participatie door de overheid mag worden afgedwongen. Dit uitgangspunt botst volgens Kymlicka met de liberale opvatting dat opvattingen van het algemeen goede niet door overheden aan burgers mogen worden opgedrongen of afgedwongen. De republikeinse visie druist daarmee in tegen liberale waarden als individuele autonomie en de neutrale overheid en wordt daarom door liberale denkers verworpen (Kymlicka: 2002, p. 299).

Liberalen staan echter niet onverschillig tegenover het bevorderen van politieke participatie en begrijpen dat instituties die de vrijheid van burgers beschermen, afhankelijk zijn van een minimale inzet van deze burgers. Derhalve beschermen liberalen burgerdeugden en bevorderen liberalen deze burgerdeugden vanuit de overtuiging dat deze deugden op een instrumentele waarde hebben. De instrumentele waarde schuilt er in dat zonder de steun van burgers die burgerdeugden tonen de instituties die het fundament vormen van de liberale samenleving niet kunnen voortbestaan (Kymlicka: 2002, p. 299).

Liberalen hanteren daarom anders dan republikeinen dat doen een instrumentele opvatting van burgerdeugd. Volgens Kymlicka accepteren liberalen dat mensen verschillende visies hebben op de intrinsieke waarde van politieke participatie. Liberalen hebben er begrip voor dat er burgers zijn die binnen andere aandachtsgebieden zoals werk, religie of in de privé sfeer hun grootste geluk kunnen vinden en zich niet gelukkig voelen als zij politiek participeren. Een liberale democratie moet deze diversiteit respecteren en mag mensen niet een bepaalde visie van het goede leven opleggen waarin bijvoorbeeld het politieke leven meer waarde wordt toegekend dan de andere sferen (Kymlicka: 2002, p. 299).

In zijn theorie over burgerschap vertrekt Galston vanuit de veronderstelling dat de moderne samenleving democratie, diversiteit, markteconomie en individuele vrijheid kent. Binnen deze moderne samenleving hebben haar leden burgerdeugden nodig om te kunnen overleven maar deze deugden zijn niet enkel terug te leiden tot het eigen belang. Liberale deugden vertrekken niet vanuit een hogere psychologische moraal, maar impliceren op zijn minst de verwerping van elke vorm van egoïsme. Hiermee kwalificeert Galston zijn burgerdeugden als instrumenteel. Burgers hebben deze deugden nodig om te kunnen overleven in de samenleving, maar mensen die zich burgerdeugden eigen maken verworden niet tot betere mensen. Hiermee past de theorie van Galston in het liberale denkwerk dat burgerdeugden ziet als instrumenteel en de intrinsieke benadering van de republikeinen afwijst. (Galston: 1998, p. 220-221)

Instrumenteel vs intrinsiek

Waar burgers in klassieke stadsstaten uit de oudheid zoals Athene en Rome private vrijheden opofferden om het politieke leven te promoten, daar zien moderne burgers in hedendaagse samenlevingen het bedrijven van politiek als een last die noodzakelijk is om hun private leven te beschermen. Republikeinen zijn het niet met de stelling eens dat het bedrijven van politiek een last is. Kymlicka claimt dat zij proberen burgers er van te overtuigen dat politieke participatie een meerwaarde geeft aan het leven van een burger. Dit kan op twee manieren worden gedaan. Allereerst door de waarde van politieke participatie te verhogen of ten tweede door de waarde van het privé leven te denigreren en af te waarderen. Vaak combineren republikeinen beide methoden. (Kymlicka: 2002, p. 295).

Republikeinen verdedigen politieke participatie als een manier om intrinsieke menselijke behoefte naar sociaal contact te vervullen. Liberalen zijn echter van mening dat op het moment dat de staat burgers volledig vrij laat over de invulling van hun privé sfeer, dit niet betekent dat burgers geïsoleerd van elkaar leven, maar burgers vrij zijn om zelf te kiezen met wie en in welk soort verband zij sociale contacten met medeburgers aangaan (Kymlicka: 2002, p. 295 - 296).

Het liberale ideaal van privé leven is volgens Kymlicka niet opgezet om het individu te beschermen tegen de samenleving, maar beschermt de samenleving tegen politieke bemoeienis van de overheid. Liberalen achten het sociale leven hoger en zien het politieke leven als een noodzakelijk gegeven. De verdediging van het republicanisme moet dus meer in stelling brengen tegen het liberalisme dan het argument dat individuen de samenleving nodig hebben om een volwaardig leven te leiden. Liberalen maken deze claim immers ook (Kymlicka: 2002, p. 296).

Om de hedendaagse onverschilligheid tegenover de intrinsieke waarde van het politieke leven van de burgers binnen moderne samenlevingen te verklaren, claimen republikeinen vaak dat het hedendaagse politieke leven is verarmd. Het politieke leven is volgens republikeinen te grootschalig geworden, of te veel in de ban van manipulatie door rijke spelers op het politieke toneel, of wordt te veel beheerd door de media, of is te gedomineerd door experts waardoor het voor gewone burgers niet meer lonend is om zich politiek in te zetten. Republikeinen pleiten volgens Kymlicka er voor om politiek op kleinere schaal en binnen kleinere fora te bedrijven, waardoor de gewone burger meer grip op de politiek krijgt en bovenstaande genoemde machten van media, rijke magnaten en experts afnemen (Kymlicka: 2002, p. 297).

Republikeinen claimen dat burgers die politiek als een last zien misleid zijn. Volgens Kymlicka ontbreekt een basis voor deze claim omdat republikeinen hier verwijzen naar klassieke samenlevingen die het teruggetrokken, afgeschermd privé leven zagen als iets verwerpelijks. Leden van een samenleving mochten niet in zich zelf gekeerd zijn en moesten in contact blijven met de gemeenschap. Kymlicka claimt dat dit klassieke uitgangspunt botst

met de moderne opvatting dat een van de gemeenschap afgeschermd privé leven juist als iets goeds wordt gezien. Met het aantonen van deze tegenstelling meent Kymlicka dat de republikeinse claim dat burgers zijn misleid vervalst. Aansluitend wijst hij er op dat burgers verschillen in hun opvattingen van het goede leven. Hierdoor kan niet worden verwacht dat burgers in de moderne samenleving consensus bereiken over wat de intrinsieke waarde van politieke participatie is. Republikeinen zien volgens Kymlicka over het hoofd dat burgers binnen de moderne samenleving van mening verschillen over de waarde van politieke participatie (Kymlicka: 2002, p. 298).

Liberalen beseffen dat burgerdeugden onmisbaar zijn voor het overleven van de liberale samenleving. Desondanks stelt Kymlicka dat liberalen proberen de vraag naar burgers die actief burgerdeugden tonen en de roep om actief burgerschap te limiteren. Pas als het echt nodig is moeten burgers zich inzetten om rechtvaardige instituties te scheppen die de liberale samenleving beschermen. Het gaat dan om tijden van crisis. Dat kan op een moment zijn dat de liberale overheid in haar voortbestaan wordt bedreigd, maar ook als deze overheid zelf faalt. Bijvoorbeeld in de situatie waarin een overheid haar macht misbruikt en burgers dwingt in te gaan tegen hun wil te handelen. Burgers moeten ook in actie komen op het moment dat er grote onrechtvaardigheid binnen een liberale samenleving ontstaat. Bijvoorbeeld op het moment dat een bevolkingsgroep in haar voortbestaan door toedoen van een overheid wordt bedreigd. Passief toekijken in dergelijke situaties past niet binnen de liberale visie. Een ieder moet zijn deel doen om liberale rechtvaardige instanties te scheppen en draaiende te houden (Kymlicka: 2002, p. 300).

Liberaal burgers moeten niet alleen autonoom zijn en op zich zelf kunnen reflecteren, maar moeten ook in staat zijn kritisch te reageren op ontwikkelingen in de samenleving. Stephen Macedo claimt dat burgers een goed rechtvaardigheidsgevoel moeten hebben en hier naar moeten durven te handelen. Zonder deze voorwaarden kunnen burgers niet autonoom zijn. Autonomie als liberale deugd kan volgens Macedo problematisch zijn. Enerzijds zou autonomie onderdeel moeten uitmaken van het liberale ideaal van burgerschapsdeugden en burgers moeten verplichten tot een zelfkritische houding, maar anderzijds kan de nadruk op autonomie er toe leiden dat burgers deze deugd als te paternalistisch gaan ervaren. Macedo benoemt het liberale ideaal van autonomie dan ook als dubbelzinnig. Hij wijst er op dat op het moment dat een overheid burgers dwingt autonoom te zijn er sprake is van een overheid die opvatting van het algemeen goede afdwingt. Dit gaat in tegen de liberale opvatting dat burgers zelf een opvatting mogen hebben van het algemeen goede (Macedo: 1991, p. 251-252).

Macedo claimt dat het liberalisme geen neutrale positie in neemt en derhalve autonomie van burgers mag verlangen. Dit neemt volgens hem niet weg dat een liberale overheid niet-autonome burgers moet respecteren. Burgers mogen lui zijn en zich afhankelijk opstellen. Het is echter de taak van de overheid om burgers te wijzen op het belang van autonomie. De overheid heeft de mogelijkheid om het publiek debat te sturen. Binnen dit debat kunnen

burgers elkaar aanspreken op lui en afhankelijk gedrag en zo autonomie als liberale deugd bevorderen. Macedo stelt dat autonomie niet mag voorgaan op het liberale principe dat alle burgers gelijke rechten en plichten hebben en voor de wet gelijk zijn (Macedo: 1991, p. 252-253).

Gelijk de liberale staat niet kan overleven zonder minimale politieke deugden van burgers, zo kan de samenleving niet overleven zonder sociale deugden van passieve burgers. Passief burgerschap wordt volgens Kymlicka vaak beschreven aan de hand van negatieve vrijheden zoals de verplichting om geen wetsovertredingen te begaan en gaat er vanuit dat burgers elkaar niet onnodig lastig vallen. Dit standpunt negeert het gegeven dat passieve liberale burgers de sociale deugd van beschaafdheid (*civility*) hebben. Beschaafdheid refereert aan de vaardigheid om met medemensen om te gaan die door de burger niet als intimi worden gezien. Als voorbeeld noemt Kymlicka discriminatiewetgeving die door alle liberale burgers serieus moet worden genomen. Immers deze liberale burgers moeten het idee onderschrijven dat eenieder recht heeft op gelijke kansen. Op het moment dat medeburgers slachtoffer worden van vooroordelen, wordt deze medeburgers gelijk burgerschap onttrokken. Op het moment dat burgers discriminatie uitbannen en bijvoorbeeld blanke burgers niet-blanken zien als gelijke medeburgers omdat hun gevoel dat ingeeft, is er sprake van dat antidiscriminatie wetgeving vanuit het politieke domein een plaats heeft gekregen in het sociale domein (Kymlicka: 2002, p. 300- 301).

Kymlicka benoemt beschaafdheid als een basisdeugd die alle burgers nodig hebben om in het dagelijks sociale leven te kunnen overleven en hij gaat er daarom vanuit dat alle mensen de deugd van beschaafdheid bezitten. De mate waarin de overheid de deugd van beschaafdheid kan bevorderen is beperkt. Kymlicka erkent dat het onmogelijk is om beschaafdheid af te dwingen, maar dat liberale samenlevingen niet kunnen overleven zonder deze deugd (Kymlicka: 2002, p. 301).

Het is eenvoudig om de deugd van beschaafdheid af te doen als het hebben van goede manieren. Maar het is volgens Kymlicka meer dan dat. Immers wie enkel uitgaat van goede manieren kan een demonstrerende minderheid die onrecht is aangedaan afschilderen als onbeschaafd, maar het kan nooit de bedoeling zijn dat beschaafdheid inhoudt dat onderdrukten beleefd glimlachen tegen hun onderdrukkers. Burgerschap is meer dan dienstbaarheid en gaat er vanuit dat burgers hun medeburgers respecteren en daarbij verwachten dat medeburgers ook hen erkennen en respecteren (Kymlicka: 2002, p. 302).

De liberale staat moet volgens Macedo levensidealen van burgers beperken als deze levensidealen medeburgers schade berokkenen, bedreigen of in gevaar brengen. Denk hierbij aan bijvoorbeeld een racistische bevolkingsgroep die een andere minderheid openlijk bedreigt het leven te benemen. Op het moment dat redelijke mensen van mening verschillen dienen zij zich terug te kunnen trekken op neutrale grond om los van hun eigen overtuigingen tot een overeenkomst te komen. Liberale neutraliteit staat voor wederzijds respect van mensen gebaseerd op liberale waarden die absoluut niet neutraal zijn. Dit

betekent volgens Macedo dat de niet-neutrale waarden van de liberale samenleving burgers in staat stellen om binnen het publieke debat niet-liberale standpunten in te nemen en te verdedigen. Hierdoor ontstaat de volgens hem onterecht de indruk dat de liberale samenleving politiek neutraal is. Hij wijst er op dat de niet neutrale liberale deugden en idealen juist het publiek debat met niet-liberalen mogelijk maakt (Macedo: 1991, p. 261-263).

Daar waar de liberaal Galston verdedigt dat de samenleving de inbreng van de burger enkel en alleen ter ondersteuning van de liberale samenleving nodig heeft, claimt Dagger dat burgers door het tonen van burgerschap niet alleen de samenleving beschermen, maar dat actieve burgers zichzelf ook ontplooiën tot betere mensen. Dagger houdt burgers het te realiseren ideaal van de republikeinse liberale samenleving voor ogen. Hierin vertrouwen burgers elkaar volledig en bouwen ze aan een gezamenlijk ideaal, namelijk het realiseren van de samenleving als assurance game. Galston streeft niet naar een ideaal waarin burgers elkaar volledig vertrouwen maar benadrukt een in mijn ogen realistischer ideaal van een liberale samenleving waarbinnen verschillende groepen vreedzaam samenleven.

Galston benadrukt de instrumentele waarde van burgerschap terwijl Dagger zich juist richt op de intrinsieke waarde van burgerschap. Opvallend vind ik hierbij dat Galston redeneert dat liberale burgers vanuit hun eigenbelang tot burgerdeugden moeten komen die het voortbestaan van instituties en daarbij de liberale samenleving garanderen. Dagger meent dat burgers door de overheid overtuigd moeten worden van het feit dat burgers betere mensen worden als zich burgerdeugden eigen maken. Een voorbeeld hiervan vinden we terug binnen het aandachtsgebied van de politiek. Anders dan Galston legt Dagger burgers de verplichting op om zich te registreren als kiesgerechtigd burger. Dagger meent dat deze verplichting aanzet tot politiek debat en burgers meer betrokken maakt bij besluitvorming. Galston spreekt niet van een stemplicht maar wijst op het belang van het bijbrengen van inzichten in het politieke bedrijf. Als mensen het belang van verkiezingen inzien, gaan zij uit eigen belang naar de stembus. Galston benadrukt de individuele vrijheid van de burger maar beaamt dat als een te groot deel van de bevolking zich niet politiek betrokken voelt het voortbestaan van de liberale samenleving in gevaar komt.

De vrijblijvendheid om politiek actief te worden van Galston staat in contrast met de verplichting tot registratie van kiesgerechtigden door Dagger. Ondanks het concrete karakter van de suggestie van Dagger betwijfel ik of burgers zich meer betrokken voelen bij het openbare politieke debat door een verplichte registratie of stemplicht. Een andere tegenstelling is het gegeven dat daar waar Galston wijst op het belang van burgers om uit eigenbelang politiek actief te worden, Dagger claimt dat burgers dit moeten doen omdat zij daar zelf betere mensen van worden. Volgens Dagger moet de overheid burgers inspireren om burgerdeugden te tonen en zo betere mensen te worden.

Vraag blijft wat burgers belangrijker vinden. Willen zij eerst een beter mens worden en pas daarna het eigen belang nastreven, of komt het eigen belang voor het nastreven van

zelfverbetering? De opmerking van Macedo dat het een goede zaak is dat burgers zich opstellen als autonome burgers, maar een liberale overheid dit niet mag afdwingen is in mijn ogen belangrijk. Niet alleen onderstreept Macedo hiermee het belang van liberale rechten die de positie van de burger beschermen, maar ook wijst hij op de liberale opvatting dat burgers zelf tot inzicht moeten komen dat liberale deugden zoals autonomie en respect voor individualiteit en diversiteit ook ten gunste zijn van het eigen belang. Immers elke burger wil dat ook medeburgers zijn rechten en identiteit respecteert.

Duidelijk is voor mij dat in de ideale samenleving mensen rechten en meningen van medeburgers en andersdenkende groeperingen respecteren. De leden van deze liberale samenleving begrijpen dat bescherming van hun individuele rechten en identiteit is gekoppeld aan het voortbestaan van een liberale overheid. Behalve dat deze waarden door alle leden van de samenleving moeten worden gedragen, is de bereidheid van alle burgers om zich in te zetten voor het behoud van de liberale samenleving onmisbaar. Het is daarom belangrijk dat burgers inzien dat het noodzakelijk is om openbare bestuurlijke posten op zich te nemen en zo verantwoordelijkheid te nemen voor de liberale samenleving als geheel.

Yoder-case

Zowel Dagger als Galston behandelen de rechtszaak van de Amerikaanse staat Wisconsin tegen de Amish. In de zaak voor het Amerikaanse hoogerechtshof uit 1972 verzet Wisconsin zich tegen de wens van de conservatief christelijke bevolkingsgroep Amish om hun kinderen na de hoogste klas van de basisschool (*eight grade*) niet meer naar school te sturen ondanks dat hun kinderen tot het zestiende jaar leerplichtig zijn. Jonas Yoder vertegenwoordigde de Amish en derhalve refereer ik met de term Yoder-case aan deze rechtszaak.

Galston stelt dat voor het hoogerechtshof het recht op vrijheid van godsdienst van de ouders zwaarder weegt dan het overheidsbelang van het streven naar behoud van de onderwijsplicht. Volgens Galston kan de uitspraak van het hoogerechtshof echter worden gezien als een praktijkvoorbeeld van liberale vrijgevigheid. Volgens hem zijn liberale openbare principes niet vrijblijvend maar ook niet dwingend. Het liberale regime structureert de samenleving en binnen die structuur vinden burgers hun weg en plaats in de liberale samenleving. Liberalisme onderscheidt zich volgens Galston van autoritaire regimes doordat het aanvaardt dat de samenleving pluralistisch is. Dit betekent volgens Galston dat binnen de liberale samenleving groepen en individuen de vrijheid hebben om hun identiteit en overtuigingen te uiten en te verdedigen (Galston: 1998, p. 295-296).

Galston ziet in het oordeel van het hoogerechtshof een voorbeeld van hoe verschillende groeperingen binnen een liberale samenleving hun plaats kunnen vinden. De Amish is in zijn ogen recht gedaan doordat de groep nu niet hoeft te vrezen dat haar eigen principes en overtuigingen geweld is aangedaan. Met het oordeel wordt volgens Galston cultureel pluralisme beschermt en kunnen verschillende bevolkingsgroepen zoals de Amish hun eigen

opvattingen hoog houden. Bevolkingsgroepen kunnen hun eigen normen en waarden nastreven zolang deze groepen geen schade berokkenen aan de liberale staat of aan andersdenkende medeburgers (Galston: 1998, p. 295-296).

Dagger kan zich niet vinden in het oordeel van het hooggerechtshof. Hij wijst er op dat degenen die andere belangen en rechten zwaarder laten wegen dan de ontwikkeling van burgerdeugden en autonomie zich vergissen en te weinig gewicht toekennen aan burgerdeugden en autonomie. Immers op het moment dat scholen als doel hebben om jonge mensen deze kwaliteiten bij te brengen dan is dat omdat leerlingen deze kwaliteiten nodig hebben om als volwassenen in de samenleving goed te kunnen functioneren. Het bevorderen van autonomie en burgerschap is daarom iets dat niet alleen de hele school aangaat, maar de gehele politieke orde. Deze redenering maakt dat Dagger meent dat het hooggerechtshof te weinig gewicht toekende aan het belang van autonomie en de ontwikkeling van burgerdeugden. Volgens hem had de vrijheid van geloof minder zwaar moeten wegen dan de plicht van ouders om hun kinderen middels onderwijs voor te bereiden op een zelfstandige rol in de samenleving. (Dagger: 1997, p. 128)

Op het moment dat het bevorderen van autonomie en burgerdeugden botst met persoonlijke, religieuze opvattingen van mensen moet de samenleving volgens Dagger echter wel open staan voor de gevoelens van deze leden van de samenleving. Dit betekent dat in de dagelijkse praktijk dit per individueel geval moet worden beoordeeld. In het voorbeeld van de Yoder-case zou deze zienswijze moeten hebben geleid tot een compromis. Zo had het hooggerechtshof volgens Dagger de leerplicht tot zestien jaar moeten handhaven en tegelijkertijd toe moeten staan dat deze leerlingen onderwijs zouden kunnen volgen op scholen die aansluiten op de levenswijze van de Amish. Op deze scholen zouden de Amish niet onder hun leerplicht uit kunnen komen, maar wel onderwijs kunnen genieten dat past bij hun levensvisie (Dagger: 1997, p. 131).

Met betrekking tot de Yoder-case wijst Eamonn Callan er op dat onderwijs een noodzakelijk publiek goed is voor ieder kind. Hij claimt dat sommige ouders bepaald soort onderwijs ongeschikt achten voor hun kinderen omdat dit onderwijs tegen de persoonlijke levensvisie van deze opvoeders ingaat. Op het moment dat ouderlijke voorkeuren worden gedwarsboemd door een overheid of samenleving, wordt volgens Callan dit door veel mensen in de samenleving gezien als een aantasting van de vrijheid van godsdienst van de ouders. Maar op het moment deze vrijheid van de ouders prevaleert, wordt de kinderen het publieke goed onderwijs ontzegd waarop zij recht hebben (Callan: 2006, p. 262).

Het door Callan gegeven dilemma leidt volgens hem tot twee perspectieven op het oordeel in de Yoder-case. Vanuit het perspectief van het algemeen belang van de samenleving lijkt volgens Callan het oordeel van het hooggerechtshof gerechtvaardigd. Immers de Amish doen niemand kwaad en brengen de samenleving geen schade toe door hun kinderen eerder van school te halen. Hier staat volgens Callan het perspectief tegenover dat vertrekt vanuit het individuele belang van burgers en dus ook de kinderen van de Amish. Volgens Callan

onderschatten zowel het hooggerechtshof als Galston het belang van het bijbrengen van burgerdeugden middels onderwijs. Beide verliezen uit het oog dat er beperking van ouderlijke voorkeur nodig is om de vrijheid van meningsuiting van de kinderen te beschermen tegen de onderworpenheid van deze kinderen aan de normen en waarden van hun ouders. Callan stelt dat overwegingen die juist vertrekken vanuit het perspectief gericht op het belang van de kinderen aantonen dat het oordeel van het hooggerechtshof in de zaak Yoder als moreel onfortuinlijk kan worden aangemerkt. Immers in het geval van de Yoder-case wordt de kinderen van de Amish het recht op het publieke goed onderwijs ontzegd (Callan: 2006, p. 263).

Behalve het feit dat de kinderen van de Amish een publiek goed is ontnomen, wijst Callan er op dat voorafgaand aan het voortgezet onderwijs kinderen binnen de Amish gemeenschap lessen volgen van laag opgeleide Amish-leraren. Callan claimt dat hierdoor deze kinderen niet alleen een leerachterstand hebben, maar ook de capaciteit missen om op hun eigen leven te reflecteren. Volgens hem zijn de Amish-kinderen daarom gebaat bij een volledige leerplicht. Tevens claimt hij dat ondanks de leerplicht de ouders van deze kinderen nog voldoende ruimte hebben om hun kinderen de conservatief christelijke normen en waarden van de Amish bij te brengen. In zijn ogen weegt in de Yoder-case daarom het individuele recht van de kinderen op onderwijs zwaarder dan het recht van vrijheid van godsdienst van de ouders en is hij het oneens met het oordeel van het hooggerechtshof (Callan: 2006, p. 271-272).

Na het lezen van de bijdrage van Callan aan dit debat kom ik tot de conclusie dat Galston inzake de Yoder-case redeneert vanuit het perspectief van het algemeen belang van de samenleving en niet vanuit het individuele recht van kinderen op het publieke goed onderwijs. Zo lang een uitzonderingsregel geen groepen binnen de samenleving benadeelt of in gevaar brengt, kan volgens Galston een uitzonderingssituatie worden gerechtvaardigd. Het belang van ouders om kinderen naar de eigen normen op te voeden heeft bij hem voorrang op de liberale waarden die een liberale staat aan haar burgers oplegt. Dagger contrasteert met Galston en benadrukt juist het belang van het publieke goed van onderwijs en burgerschapseducatie en houdt juist vast aan het individuele perspectief dat Callan als moreel hoger acht.

In dit licht is het belangrijk om te zien dat de liberale staat enkel kan overleven als burgers liberale deugden tonen en bereid zijn zich in te zetten voor het behoud van de liberale staat. Burgers komen tot burgerschap en steun aan liberale instituties door oprecht waarde te hechten aan deze normen. Hiervoor hoeven burgers niet de liberale theorieën uit het hoofd te kennen, maar dienen zij in te zien dat een liberale samenleving individualisme en pluralisme beschermt. Burgerschapseducatie is hier in mijn ogen onmisbaar. Niet alleen voor het vormen van autonome en zelfstandige burgers maar ook voor het veilig stellen van de steun aan de liberale staat.

De liberale staat moet alles in het werk stellen om alle burgers gelijk te behandelen en geen onderscheid te maken tussen burgers. Inwoners van een liberale staat moeten wetten en voorwaarden kennen die nodig zijn om het beste te kunnen overleven binnen een liberale samenleving. Daarbij gaat het naar mijn mening te ver om op een republikeinse manier burgers te dwingen deugdzaam te zijn door bijvoorbeeld een registratieplicht voor stemgerechtigden te hanteren, maar de liberale weg die duidelijk maakt dat een ieder voor de wet gelijk is, mag niet met de voeten worden getreden. Dit duidelijk maken is een taak van het onderwijs dat daarmee een belangrijk publiek goed wordt inzake de bevordering van burgerschapsdeugden. Gezien het belang van onderwijs voor alle leden van de samenleving, ben ik van mening dat het Hooggerechtshof in de Yoder-case niet de eis van de Amish had moeten inwilligen. Niet alleen leren de kinderen van de Amish in het onderwijs hun burgerrechten kennen en liberale normen te waarderen, maar beseffen ze ook dat hun gemeenschap onderdeel is van een grotere liberale samenleving.

Onderwijs & burgerschapseducatie

Als het gaat om het bevorderen van burgerdeugden zien zowel Galston en Dagger een sleutelpositie weggelegd voor het onderwijs. Dagger meent dat burgerschapsonderwijs zich moet richten op het vormen van burgerschapsdeugden en autonomie. Net als burgerschapsdeugden ziet Dagger autonomie als een vaardigheid die moet worden aangeleerd. Tevens moet volgens hem burgerschapsonderwijs duidelijk maken dat individuele rechten en plichten naar de gemeenschap met elkaar in verband staan. Zo is bijvoorbeeld het recht op het hebben van een zelfgekozen geloofsovertuiging gelijk aan de plicht om andere geloofsovertuigingen van andersdenkenden te respecteren. Galston wijst specifiekere aandachtspunten aan zoals uitleg over het functioneren van politieke instituties zoals parlementen en wat goed politiek leiderschap inhoudt. Hij stelt ook dat burgerschapsonderwijs zich moet richten op wat burgers gezamenlijk zien als het algemeen goede binnen hun samenleving.

Deze uitgesproken aandacht voor de politieke deugden in het onderwijs komt bij Dagger niet voor. Hij wijst er op dat scholen aan specifieke eisen moeten voldoen. Zo moeten gebouwen klein zijn en moeten leerlingen elkaar ook buiten de schoolmuren tegenkomen. Burgerdeugden en autonomie moeten middels het verborgen curriculum in schoolraden of tijdens sportdagen aan bod komen. Binnen het lesprogramma wijst Dagger op het belang van leren lezen, schrijven en geschiedenisles. De combinatie van verborgen curriculum en het lesprogramma moet burgerdeugden en autonomie bevorderen (Dagger: 1997, p. 120-127).

Kymlicka merkt op dat burgerdeugden binnen meerdere sferen en dus ook buiten de school worden bijgebracht. Het is volgens hem daarom niet mogelijk om bevordering van burgerschap en burgerdeugden exclusief neer te leggen bij het onderwijs. Het is de hoop van de liberalen dat deze mengeling van overlappende instituties en mix van invloeden er voor zorgen dat er de minimale drempel van burgerdeugd wordt gehaald (Kymlicka: 2002, p. 310).

Naar mijn mening heeft Kymlicka gelijk en is de insteek dat burgerdeugden enkel binnen de muren van de school kan worden bijgebracht te beperkt. Dat maakt dat ik in deze scriptie het idee van het stimuleren van burgerdeugden door onderwijs breder wil trekken en daarom hanteer ik het concept van burgerschapseducatie. Onder burgerschapseducatie schaar ik alle activiteiten die specifiek gericht zijn op het bevorderen van burgerdeugden bij leden van de samenleving. Dit kan bijvoorbeeld een onderdeel zijn van het reguliere onderwijs zoals een les maatschappijleer gericht op burgerschap, maar kan ook voortkomen uit de voorbeeldfunctie van een opbouwwerker die bewoners in een achterstandswijk inspireert om burgerdeugd te tonen en deel te nemen aan het maatschappelijke debat. Dit begrip sluit ook beter aan bij de opvattingen van Galston en Dagger als het gaat om het bevorderen van burgerdeugden zowel binnen als buiten het aandachtsgebied van het onderwijs.

Het idee van burgerschapseducatie middels het verborgen curriculum spreekt ook Kymlicka aan die eveneens belangrijke rol claimt voor het onderwijs. Volgens hem moet het bevorderen van burgerschapsdeugden worden vertaald naar onderwijsbeleid dat doorklinkt in het verborgen curriculum van onderwijsinstellingen. Denk daar bijvoorbeeld aan het opstellen gemengde klassen waardoor leerlingen van verschillende culturen en etnische groeperingen daadwerkelijk met elkaar in contact komen (Kymlicka: 2002, p. 306 -308).

Een klassiek liberaal standpunt is dat de overheid zo min mogelijk taken naar zich toe moet trekken en waar het kan zo veel mogelijk publieke goederen en diensten door burgers zelf te laten organiseren. Zo stelt Macedo dat de klassieke liberale overheid zich moet richten op het aanbieden van neutrale publieke goederen op een minimaal niveau zoals defensie, rechtspraak en de politiemacht. Zaken als armoedebestrijding, publiek onderwijs en subsidiëring van commerciële activiteiten bestempelt hij als niet neutrale goederen die in de praktijk eveneens door liberale overheden worden aangeboden. Volgens hem zijn de meeste liberale denkers het er over eens dat het aanbieden van deze niet-neutrale goederen behoort tot de taak van de moderne liberale overheid. De staat is echter niet de enige partij die betrokken is bij het aanbieden van deze niet-neutrale goederen en mag in bijvoorbeeld het geval van onderwijs rekenen op de medewerking van scholen. Macedo claimt dat deze publieke goederen zoals onderwijs een doordringend effect hebben op het leven en karakter van burgers. Instituten zoals het onderwijs en armoedebestrijding zorgen er voor dat burgers liberale uitgangspunten bevestigen en conform deze waarden handelen (Macedo: 1999, p. 259).

Het argument van Macedo leert dat het mogelijk is om burgerschapseducatie binnen liberale samenlevingen in te zetten om de liberale waarden veilig te stellen. Op het moment dat door middel van burgerschapseducatie voor alle leden van de samenleving de heersende liberale normen duidelijk zijn, kunnen radicale niet liberale minderheden niet overleven zonder zich liberaal te gedragen. Immers de wetten van de liberale overheid worden door alle leden van de samenleving als legitiem gezien en door alle burgers uitgedragen. Het is

wellicht te idealistisch om te stellen dat niet liberale groeperingen niet kunnen overleven binnen een liberale samenleving zonder dat zij haar liberale normen en waarden accepteren, maar ondanks het recht er een andere niet-liberale mening op na te houden is het ook deze groep duidelijk dat zij liberale wetten moeten respecteren. Hiervoor is burgerschapseducatie hard nodig (Macedo: 1999, p. 259)..

Macedo claimt dat de liberale overheid andere partijen nodig heeft om burgerschapsdeugden te kunnen bevorderen. Niet voor niets wijst Macedo (1999, p. 259) op de verantwoordelijkheid van journalisten en universiteiten om het liberale karakter van de liberale samenleving te bewaken en te verdedigen. Dit is volgens mij een belangrijk verschil met de maatschappijvisie van Dagger waarin alle leden van de samenleving elkaar volledig vertrouwen en werken aan het algemeen belang. Dit beeld is in mijn ogen te idealistisch en is blind voor de realiteit waarin een deel van de burgers de liberale waarden hartgrondig verwerpt. In dit geval is het beter de situatie na te streven waarin het voor iedereen dankzij burgerschapsonderwijs duidelijk is dat liberale waarden het fundament van de moderne samenleving vormen waaraan niet mag worden getornd.

Tot slot

Met de confrontatie van de visies van Dagger en Galston komt ik tot de conclusie dat een liberale theorie van burgerschap moet vasthouden aan de instrumentele waarde van burgerschapsdeugden. Liberalen mogen niet verwachten dat leden van een samenleving burgerschapsdeugden gaan vertonen om er zelf een beter mens te worden. Burgers vertonen deugden uit pure noodzaak. Zij hebben deze vaardigheden nodig om binnen een samenleving succesvol te zijn. Het is hierbij belangrijk dat burgers inzien dat liberale instituties onmisbaar zijn om individuele vrijheden en private belangen te beschermen. Hierbij moet worden aangetekend dat burgers moeten begrijpen dat een liberale overheid enkel die persoonlijke belangen en levensdoelen kan beschermen die niet schadelijk zijn voor medeburgers.

Burgers moeten inzien dat de liberale staat niet zonder hun steun kan overleven. Zodra er te weinig burgers zich daadwerkelijk actief inzetten voor hun liberale samenleving komt deze samenleving en daarmee de liberale overheid zelf in gevaar. De teloorgang van een liberale staat betekent de ondergang van een samenleving die zich kenmerkt door gelijke rechten voor burgers, respect voor diversiteit en individualiteit. Burgers die liberale normen en waarden delen, begrijpen dat hun persoonlijke voorkeuren en eigen identiteit in het gedrang komen op het moment dat acceptatie van individualiteit en diversiteit uit een samenleving dreigen te verdwijnen. Burgers die dit gevaar inzien, zullen bereid zijn zich in te zetten voor behoud en versterking van de liberale samenleving.

Op het moment dat burgers inzien dat de liberale staat hun steun nodig heeft om de liberale samenleving in stand te kunnen houden, zullen burgers eerder bereid zijn om burgerdeugden te tonen. Burgers dit inzicht bijbrengen is het hoofddoel van

burgerschapseducatie en daarmee een belangrijk aandachtspunt voor liberale overheden die het voortbestaan van de liberale samenleving veilig willen stellen voor de toekomst. Problematisch hierbij is dat de staat geen burgerdeugden kan afdwingen of burgers met dwang liberale normen en waarden mag opleggen. Deze conclusie brengt ons naar de centrale vraag van dit paper. Zo goed als mogelijk probeer ik deze centrale vraag te beantwoorden in het hierop volgende hoofdstuk dat de conclusie van deze scriptie presenteert.

Liberaal grenzen aan burgerschapsonderwijs (conclusie)

Na de bespreking, bekritisering en confrontatie van de posities van William Galston en Richard Dagger met betrekking tot burgerschap en burgerdeugden kan nu met betrekking tot de centrale vraag van deze scriptie een conclusie worden geformuleerd.

Het bevorderen van burgerschapsdeugden en autonomie heeft ook buiten het onderwijs plaats maar duidelijk is dat scholen het uitgesproken domein zijn om jonge burgers met liberale normen en waarden te confronteren. Het is op scholen dat leerlingen niet alleen kennis nemen en beseft krijgen van de diversiteit van de samenleving, maar ook bewust worden van de vaardigheden die autonome volwassen burgers binnen een liberale samenleving nodig hebben om succesvol te kunnen zijn.

De liberale overheid heeft de vrijheid om burgers te inspireren burgerschap en burgerdeugden te tonen, maar mag burgers niet dwingen om bepaald wenselijk gedrag te tonen of burgers dwingen om tegen de eigen principes in te handelen. Dit spanningsveld is naar voren gekomen in deze scriptie die zich richt op onderstaande centrale vraag:

In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen?

Vanuit de verantwoordelijkheid voor gelijke kansen voor alle leden van de liberale samenleving is de liberale overheid verplicht om gelijke kansen binnen het onderwijs voor al haar burgers te scheppen. Dit betekent dat jonge burgers in de bloei van hun leven moeten worden gewezen op de instrumentele waarde van het burgerschap dat hen als volwassenen te wachten staat. Hieruit volgt dat op het moment dat jongeren die binnen de liberale moderne democratische samenleving niet meer leerplichtig zijn, op school moeten hebben geleerd hoe zij autonomie en individuele vrijheden kunnen verwerven en behouden. Bij deze nieuwe lichte burgers moet het beseft bestaan dat de moderne liberale samenleving geen supermarkt is waar publieke goederen zoals vrijheid, gelijkheid en bescherming van individuele rechten onbeperkt op voorraad liggen, maar dat deze zaken vruchten zijn van de inzet van actieve medemensen die op de juiste manier en op de juiste momenten belangrijke burgerdeugden tonen of in het verleden hebben getoond.

Liberaal overheden zijn er verantwoordelijk voor dat alle burgers gelijke kansen binnen de samenleving krijgen. Kennis van de maatschappij en de vereisten van het burgerschap moeten daarom aan alle jonge burgers in wording op scholen in gelijke mate worden bijgebracht, maar tevens hebben liberale overheden niet het recht om onderwijsinstellingen een tot in de details voorgeschreven lesprogramma op te leggen en naleving hiervan af te dwingen. Scholen zijn vrij in het kiezen van onderwijsmethoden en werkwijzen, maar daar

staat tegenover dat liberale overheden wel scholen mogen afrekenen op de mate waarin liberale waarden zoals autonomie en respect voor diversiteit en belangrijke burgerdeugden worden bijgebracht. De toetsing van de mate waarin deze vaardigheden en kennis wordt bijgebracht is te vergelijken met het toetsen van de kwaliteit van bijvoorbeeld rekenvaardigheid of taalvaardigheid.

Om de hiervoor genoemde parallel te verduidelijken wijs ik er op dat de liberale overheid onderwijsbeleid moet voeren dat daadwerkelijk alle burgers gelijke kansen geeft. De overheid moet toetsen of kinderen die basisscholen en middelbare scholen verlaten inderdaad op het gewenste niveau kunnen lezen, schrijven en rekenen. Daar houdt de invloed van de overheid op de individuele vrijheid van de burgers gelijk mee op. Immers de liberale overheid kan niet afdwingen dat burgers bepaalde boeken wel of juist niet lezen, bepaalde onderwerpen of idealen wel of juist niet beschrijven of berekenen. De overheid moet de keus van de burger om de op school opgedane vaardigheden wel of niet te benutten respecteren, maar er wel op toezien dat de jeugd goed onderwijs heeft genoten en dus kan rekenen, lezen en schrijven.

Dezelfde redenering gaat op voor burgerschapsonderwijs op scholen. De overheid moet scholen toetsen op de vraag hoe zij jonge mensen voorbereidt op de rol van volwassen burger. Weten de leerlingen straks als zij in de maatschappij staan wat hun rechten, plichten, kansen en mogelijke valkuilen zijn? Deze kennis en vaardigheden zijn toetsbaar. Dat kan bijvoorbeeld door een te verplichten examenonderdeel over burgerschap in te lassen in het curriculum. Toetsing van de door scholen gegeven burgerschapseducatie moet door de liberale overheid worden verricht. Maar net zo als in het geval van andere vaardigheden zoals rekenen en taalvaardigheid, mag de liberale staat haar burgers nooit dwingen om tegen de wil van burgers de opgedane vaardigheden en burgerdeugden in de praktijk te brengen. Het is de liberale overheid immers niet toegestaan om het door haar gewenste gedrag bij burgers af te dwingen.

Met deze constatering is duidelijk in hoeverre een liberale overheid onderwijs mag gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen. De grens ligt bij die van de individuele vrijheid van burgers zoals leerlingen. Burgers moeten hun kansen, mogelijkheden en valkuilen binnen de liberale samenleving kennen. De liberale overheid moet er voor zorgen dat schoolverlatende burgers alle kennis en vaardigheden hebben om in de liberale samenleving succesvol te kunnen zijn. De liberale overheid overschrijdt deze grens op het moment dat zij haar burgers dwingt om bepaald gedrag te tonen of burgers tegen de eigen principes in laat handelen. Deze conclusie brengt ons terug naar onderstaande centrale vraag van deze scriptie:

In hoeverre mag een liberale overheid onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen?

Op basis van mijn bevindingen formuleer ik het antwoord op deze centrale vraag als volgt:

Een liberale overheid kan onderwijs gebruiken om liberale burgerdeugden te bevorderen zolang het individuele burgers niet dwingt om een door de overheid gewenst gedrag te vertonen.

Verder onderzoek

Met het beantwoorden van de centrale vraag is duidelijk geworden in hoeverre de liberale overheid binnen het onderwijs burgerdeugden mag bevorderen. Maar hoe zit dit met het openbare domein buiten de schoolmuren? Heeft de overheid geen mogelijkheden om burgerdeugden en burgerschap te bevorderen in het openbare domein van de liberale samenleving?

Galston en Dagger claimen dat burgerdeugden ook buiten het onderwijssysteem kunnen en moeten worden bevorderd. Zo ziet Dagger kansen door schaalverkleining binnen steden en het invoeren van een registratieplicht voor stemgerechtigden. Echter de meningen zijn verdeeld over de vraag of schaalverkleining. Mijn eerste aanbeveling voor verder onderzoek richt zich dan ook op de vraag in hoeverre schaalverkleining daadwerkelijk gunstig uitpakt voor het bevorderen van burgerdeugden.

Galston is minder concreet in zijn antwoord op de vraag hoe er buiten de schoolmuren burgerdeugden kunnen worden bevordert. Hij wijst er op dat een liberale overheid geen burgerdeugden mag afdwingen maar wel mag promoten in het publieke domein. Hierbij moet in acht worden genomen dat het de liberale overheid niet is toegestaan om het door haar gewenste gedrag af te dwingen bij burgers maar leden van de samenleving wel mag verleiden tot het tonen van burgerdeugden. Hier ligt ruimte voor nader onderzoek naar de vraag in hoeverre een liberale overheid het publieke domein mag gebruiken voor het stimuleren van burgerdeugden.

Maatschappelijke verenigingen zoals kerken, buurtgenootschappen en liefdadigheidsinstellingen bevorderen volgens Kymlicka (2002, p. 306 - 308) eveneens burgerdeugden. Samenwerking binnen deze groepen is volgens hem vrijwillig en de burgers worden afgerekend op gemaakte afspraken. De afkeuring van ongewenst gedrag door medeburgers stimuleert het naleven van gewenst gedrag meer dan een door een onpersoonlijke overheid opgelegde wettelijke sanctie. Het is echter niet de taak van kerken en andere burgerlijke organisaties om burgerlijke deugden te ontwikkelen. Daar komt bij dat burgers niet kiezen voor een kerk of postduivenvereniging omdat zij burgerschapsdeugden willen ontwikkelen. Desondanks liggen er hier kansen en moet er mijns inziens onderzoek gedaan worden naar de vraag in hoeverre een liberale overheid binnen maatschappelijke verenigingen de vorming van burgerschapsdeugden middels burgerschapseducatie kan stimuleren.

Tot slot wijs ik er op dat mijn oproep voor verder onderzoek voortkomt uit een bittere noodzaak. Op dit moment neemt het aantal burgers dat bereid is om zich in te zetten voor het behoud van de liberale samenleving af. Hiermee komt niet alleen de liberale overheid

maar ook het voortbestaan van onze liberale samenlevingen in gevaar. Het is duidelijk dat in het publieke domein liberale overheden de vrijheid hebben om burgerdeugden en burgerschap te promoten, maar dat activering van burgers middels overheids campagnes minder succes oogst als de liberale overheid niet de mogelijkheden binnen het onderwijs aangrijpt om nut en noodzaak van burgerschapsdeugden onder de aandacht van de schoolgaande jeugd te brengen. Pas op het moment dat deze jonge mensen burgerschap en burgerdeugden dankzij burgereducatie op school hebben leren waarderen, zullen zij eerder bereid zijn gehoor te geven aan een beroep op hun burgerdeugden. Dit moet leiden tot meer mensen die zich willen en kunnen inzetten voor het behoud van hun liberale samenleving. Burgereducatie die individuele voorkeuren en identiteit respecteert en tegelijkertijd het eigenbelang van burgers bij een goed functionerende liberale samenleving duidt, is hierbij onmisbaar.

Literatuur

- Abowitz & Harnish (2006). Contemporary Discourses of Citizenship. *Review of Educational Research*, 76 (4): 653-690
- BBN. (2012) Geschiedenis van het Binnenstad Bewoners Netwerk Amersfoort. <http://www.bbn-amersfoort.nl/index.html>
- Brink, B. van den (1999) Review: Civic Virtues. Rights, Citizenship and Republican Liberalism by Richard Dagger, *Ethical Theory and Moral Practice*, 2 (1): 67-69
- Callan, E. (2006) Galston's dilemmas and Wisconsin v. Yoder, *Theory and research in Education*, 4 (261): 261-273
- Dagger, R. (1997) *Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism*, Oxford: Oxford University Press
- Davies, Gorard & McGuinn (2005). Citizenship Education and Character Education: Similarities and Contrasts. *British Journal of Educational Studies*, 53 (3): 341-358
- Flathman, R. (1999) Review: Civic Virtues by Richard Dagger, *Ethics*, 109 (3), p. 659-661
- Frazer, E. (2007). Depoliticising Citizenship. *British Journal of Educational Studies*, online publicatie verkregen op 15 januari 2012, DOI number: 10.1111/j.1467-8527.2007.00378.x, pp 249–263
- Fukuyama, F. (2006). *The End Of History And The Last Man*, New York: Free Press
- Galston, W. (1998) *Liberal Purposes: Goods, virtues, and diversity in the liberal state*, Cambridge: Cambridge University Press
- Galston, W. (2004) *Liberal Pluralism*, Cambridge: Cambridge University Press
- Kraut, R. (1993) Liberal Purposes: Review: Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State. by William A. Galston, *Ethics*, 103 (2): 393-397
- Kymlicka, W. & Norman, W. (1994), Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory, *Ethics*, 104 (2): 352-381
- Kymlicka, W. (2002) *Contemporary Political Philosophy*, New York: Oxford University Press
- Leydet, Dominique, Citizenship, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL =

<http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/citizenship/>, verkregen op 15 januari 2012

Lieshout, R. H. (2007) *De organisatie van de West-Europese samenwerking*, Bussum: Uitgeverij Coutinho, p. 191

Macedo, S. (1991) *Liberal Virtues*, Oxford: Clarendon Press

Mill, J.S. (1859/2002). *On Liberty*, New York: Dover Publications

Pettit, P. (2000) Review: Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism by Richard Dagger *Mind, New Series*, 109 (436): 880-883

Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Chichester, West Sussex: Princeton University Press.

Rawls, J. (2000) *A Theory of Justice Revised Edition*, Harvard: Harvard University Press.

Ryan, A. (1993) Review: Liberal Purposes by William Galston. *Political Theory*, 21 (1): 138-141

Tocqueville, A. de (1835/1998). *Democracy in America*, Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited

Tonkens, E. (2008) *De bal bij de burger*, Amsterdam University Press, Amsterdam

Waldron, J. (1992) Review: Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State by William A. Galston, *The American Political Science Review*, 86, (4): 1043-1044

Wolfe, D. (1999) Visions of Citizenship Education, *Oxford Review of Education*, 25 (3): 425-430